

İktisat

dergisi

AYLIK DERGİ

ARALIK 1999 SAYI: 396 1.000.000 TL.

Seçmeler

İktisat Yazıları

Elmar Altvater • Taner Berksoy • Korkut Boratav • Tuncer Bulutay

• Demir Demirgil • Nicholas Kaldor • Gülten Kazgan • Metin Kutsal

• İdris Küçükömer • İzzettin Önder

• Joan Robinson • Yücel Sayman

• Paul Sweezy • Yüksel Ülken

İFMC

İ.Ü. İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR.

Biz

Esnaf, sanatkar ve KOBİ'lere
açmış olduğumuz kredilerde verimlilik,
kaynak yaratma ve gelişmeyi,
ticarete ve sanayide büyümeyi,
yeni yatırım alanlarının açılmasını ve
reel ekonominin desteklenmesini hedef alan,

Bir Bankayız

HALKBANK

TÜRKİYE HALK BANKASI

İş Bankası'nın yirminci yüzyıldaki son 'i/k'i..

Son model banka.

Net matik

Netmatik

İş Bankası, internet bankacılığını herkesin kullanımına açıyor. **Şimdi İş Bankası'nda 20. yüzyılın son**

'ilk'i, Netmatik var. Artık bir İş Bankası kartı olan herkes, (Bankamatik de olur, Kredi Kartı da) bütün bankacılık işlemlerini internet üzerinden çalışan **Netmatik**'le yapabilecek. Görerek ve de dokunarak! Kolayca. **Netmatik** logosu olan şubelerimizden birine gelin, İş Bankası'nın yirminci yüzyıldaki son 'ilk'yle hemen tanışın.

TÜRKİYE İŞ BANKAS

SOSYAL VE
POLİTİK DERGİ

ABONE OLAN HERKESE
%40 İNDİRİM

**Öğrenci ve Öğretim üyelerine
%40 + %50 indirim**

Bilgi için: Kesişim Yayıncılık ve İletişim Hizmetleri

Tel: (0 212) 288 79 70-71 Faks: (0 212) 288 62 36 e-mail: npq@bersay.com.tr

H

er zaman ve her yerde bir takım sosyal hadiselerden ibaret olan ekonomik vak'alar, beşer tarihinde, bütün cemiyet hayatı için gittikçe artan bir önem kazanmış, ihtiyaçların tazyiki ve refah arzusu bu bilim koluna özel bir yer tanımıştır.

Bu düşünce, bilhassa geri kalmış ve bugün ekonomi alanında yükselme çabası gösteren memleketler için olduğu kadar, bu memleketlerde yaşayan fertler için de ön plana geçmiştir.

Bu kabil memleketlerdeki "İktisadî Kalkınma" temayülleri dolayısıyla gösterilen gayretlerin başarı şartının, ekonomik hayatımıza karışmış olan fertlerin bu konularda etraflı bilgiye sahip olmalarına bağlı bulunduğunu kabul etmeyen kalmamıştır.

Kaldı ki, eski klasik otarşi cereyanları bugün tarihe karışmış ve bütün ekonomiler, enternasyonel hizmet, mal, sermaye mübadeleleri ile birbirine bağlı hale gelmiş bulunmaktadır.

Diğer taraftan memleketimiz, bu bakımlardan yeni bir çağın bün-yeye değişikliklerinin de içine girmiş, dolayısıyla biz iktisatçıları memleket hizmeti bakımından büyük bir mükellefiyetin ifası ile karşı karşıya bırakmıştır.

İktisat'tan

Filhakika bu vaziyet ve mükellefiyeti uzun zamandan beri idrak eden Cemiyetimiz, mali ve teknik imkânsızlıklar yüzünden bunu bugüne kadar tatbik sahasına koyamamıştır. Çıkarmaya muvaffak olduğumuz İktisat Dergisi'nin ilk sayısı ile kendimizde bu bahtiyarlığı görmüş oluyoruz.

Başlarken şu hususun da açıklanmasını lüzumlu görüyoruz: Gayemiz bu dergimizde ekonomi ile uzaktan veya yakından alâkası bulunan herkesi memnun etmeye çalışmak; bu maksatla da gerek ilim ve gerekse tanınmış iş adamlarımızın kıymetli fikir ve kanaatlerini sizlere aksettirmek olacaktır.

Memleketimize ve meslektaşlarımıza bu bakımlardan devamlı surette faydalı olabilmenin, bu sahadaki okurlarımızın ve yazarlarımızın inandığımız ve güvendiğimiz en yakın alâkalarına bağlı olduğunu düşünerek, göstereceklerinden emin bulunduğumuz bu yakınlığa şimdiden şükranlarımızı arzederiz.

35 yıl önce, Temmuz 1964'de yazılan bu yazı, iktisadın henüz bir bilim olarak kabul edilmediği o günlerde, bir avuç genç insanın iyi niyetini yansıtıyor. Bu girişimlerinde hem kendilerini hem de okudukları bilim dalını kabul ettirmek çabası da var. İktisadın "Devlete kaliteli memur yetiştirmek" veya "Şirketlerin muhasebeci ihtiyaçlarını karşılamak"tan daha fazla bir şey olduğunu düşünenlerin bu idealist girişimleri, daha sonra kendilerine katılanlarla da devam ediyor ve günümüze kadar ulaşıyor. Akademik olmaktan kaçınan, teorik ve güncel iktisat sorunlarını popüler bir üslupla işleyen "İktisat Dergisi", bu yıllar içinde tam 396 sayıya ulaşmış.

Türkiye'de düşünce hayatının gelişmesine, iktisat alanında katkıda bulunma onuru, bugün de devam ediyor. Hiç bir maddi menfaat beklemeden bu derginin bunca yıl çıkmasını sağlayanlara, derginin okurları çok şey borçludurlar. Üniversitelerimizin zor günler yaşadığı ve iktisat ilminin sadece finans ve borsa problemlerine indirgenmeye çalışıldığı bugünlerde, bu derginin farklı ve özgün bir ses olmaya devam edeceğine inanıyoruz. Bu dergiyi bundan sonra da çıkarmak olanlar herhalde bulunacaktır. Aksi takdirde ülkemiz, bilim yapılmayan, özgün fikirlerin üretilmediği, sadece ithal ideolojilerle yaşayan bir toplum haline gelmiş demektir ki, hiçbir namuslu aydının "kolonileşme" denecek böyle bir duruma seyirci kalacağını sanmıyoruz. Bu aynı zamanda aydınların işlevsizleşmesi anlamına da gelecektir.

Bir yüzyılı bitirdiğimiz bu günlerde, biz de dergimizin ilk sayısından bu yana seçtiğimiz ve hâlâ güncelliğini koruyan yazılara -tarih sırasıyla- yer vermeyi uygun gördük. Gelecek sayılarda, daha uzun yıllar beraber olmak ümidiyle.

İktisat

dergisi

AYLIK DERGİ

Sayı: 396 Aralık 1999 Fiyatı: 1.000.000.-TL

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları

Cemiyeti yayın organıdır.

İktisat Dergisi, aylık olarak yayımlanır

Kurucuları:

Nihat Batur, Oktay Emed, Reşad Umur.

Sabibi: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti adına Yönetim Kurulu Başkanı
Alpay Biber

Genel Yayın Yönetmeni:

Osman Çetinkaya

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akçiçek

Yayın Kurulu:

İlker Aktükün, Kaya Ardıç,

Fuat Ercan, Eser Karakaş, Oğuz Oyan,

Metin Sarfati, Ümit Şenesen

Danışma Kurulu:

Öztin Akgüç

Erdoğan Alkin

Nihat Falay

Tamer İşgüden

Naci Kepkep

Murat Özyüksel

Yayın Kurulu Sekreteri:

İsmail Azgıt

Reklam Sorumlusu:

Ümmü Uluçay

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6
80090 Taksim / İSTANBUL

Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55

Fax: (0212) 255 17 73

Dizgi - Baskı:

Yenilik Basımevi - 243 55 72

Dağıtım:

Dünya Süper Dağıtım

Abone Koşulları: Yıllık: 10 milyon TL.

Altı aylık: 5 milyon TL.

Üye, Öğrenci, Arş.-Gör. ve

Öğretim Üyesi: (Yıllık) 8 milyon TL.

Yurtdışı: 50\$

Abone Hesap No:

Akbank Taksim 7097-DHU

Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti
bağlamaz; görüşler yazarlarına aittir.

Yayınlamak amacıyla gönderilen
yazıların iki nüsha olarak mümkünse
bilgisayar disketiyle birlikte
ulaştırılmasını rica ederiz.

İÇİNDEKİLER

5

1970 Sonrası Türkiye'sinde Enflasyon
Yüksel Ülgen

10

Yeni Ekonomik Düzen Azgelişmiş
Ülkeler ve UNCTAD

Taner Berksoy

13

Dünya Ekonomisinde Enflasyon ve
Durgunluk

Nicholas Kaldor

18

Batı İktisat Teorisinin Türkiye İçin
Geçerliliği

Demir Demirgil

21

Analitik Bir Sistem Olarak
Emek-Değer Kuramı

Joan Robinson

26

Uluslararası Esnek Kur Sistemi ve
Türkiye'nin Dışa Açılması

Gülten Kazgan

31

Kamunun Fon Oluşturma Görevi

İzzettin Önder

34

Anayasa ve Sosyal Haklar

Metin Kutal

39

Anayasa Tasarısında Düşünceyi
Açıklama ve Yayma Özgürlüğü

Yücel Sayman

44

Neoliberal Karşıdevrimin Hiç de
Gizli Olmayan Çekiciliği

Elmar Altvater

55

Belirsizliğin, Ortalamanın, Hatanın
Önemi Üzerine

Tuncer Bulutay

63

Batılılaşma, Kapitalizm ve
Sivil Toplum

İdris Küçükömer

73

Türkiye Büyük Bir Borsaya Dönüştü

Korkut Boratav

78

Finans Kapitalin Yükselişiyle Güç
Odağı Yer Değiştirdi

Paul Sweezy

1970 Sonrası Türkiye'sinde Enflasyon*

Yüksel Ülgen**

1970 sonrası Türkiye'sinde enflasyon konusu gerçekten son derece ilginç ve çok yönlü bir sorun olarak karşınızda duruyor. Aslında 70'ler sonrası dediğimiz dönem yalnız Türkiye için değil, dünya için de önemli bir dönemdir. Rahatlıkla denebilir ki, günümüz dünyasında bir iktisadi fırtına esmektedir. Bu iktisadi fırtına tabiatıyla Türkiye'yi de etkileyecek, serpintilerini estirecektir. 70'ler sonrası dünyasının bu fırtınası daha önceki iktisadi fırtınalara pek benzemektedir. Kendine özgü koşulları içinde, kendine özgü bir ortam içinde gelişme gösteren bir enflasyonist dönem karşısında bulunmaktayız. Bir yandan enflasyonist eğilim kendini gösterirken bir yandan da işsizliğin artışı eğilimi ortaya çıkmaktadır. "Enflasyon içinde durgunluk" deyiimi dahi bu dönemin ifade edilmesinde kullanılabilecek tipik ve anlamlı bir deyim olarak karşımıza çıkmıyor. Bu fırtına eserken Türkiye'yi dünya ekonomisinin dışında ayrı olarak ele almak imkânı yoktur. Türkiye gittikçe dışa açılan bir ekonomidir. Dışa açılma 1963'de aşağı yukarı %12 civarında iken bugün %16'yı bulmuştur. Bu demektir ki, gittikçe dışa açılan, dış etkilerle daha çok teması olan bir ekonomi içinde bulunuyoruz.

Çok kısa olarak da olsa, dünyanın içinde bulunduğu durumu bazı göstergelerle belirtmek mümkündür. Dünya ekonomisini şimdiye kadar olduğu gibi, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler olarak düşündüğümüzde, azgelişmiş ülkeler (veya gelişmekte olan ülkeler) daima kaybeden ülkeler olarak kalmışlardır. 1973 yılından itibaren az gelişmiş ülkeler lehine seyreden dış ticaret hadlerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Karşımıza ilk çıkan önemli olgu budur. İlk defa, şimdiye kadar kaybeden ülkeler olarak nitelenen bu azgelişmiş ülkeler, durumlarında bir değişimin başladığının bazı işaretlerini görmek durumuna girmişlerdir. Bu arada dünya ekonomisinin çok güçlü ülkeleri oldukça sıkıntılı bir dönem içine girmişlerdir. Fiyat artışlarını durdurmak, enflasyonist gidişi frenleyebilmek için alınan tedbirler büyük fedakârlığı gerektirmiştir. Bu fedakârlık özellikle GSMH'da düşme, daha doğrusu

büyüme hızında düşme pahasına yapılmak istenmiştir. Bu durum, sıfır büyüme hızı dediğimiz bir kavramın ortaya çıkmasına sebep olmuş ve bir çok ülke büyüme hızlarını sıfıra yakın olarak gerçekleştirme durumunda kalmıştır. Eğer toplu olarak bir ortalama verirsek, 1959-1971 büyüme hızları ortalaması %5,3 olarak hesaplanıyor. Fakat 1974'de negatif büyüme hızına sahip olanlar da vardır, sıfıra çok yakın olanlar da vardır. Bu fedakârlığa rağmen istenen sonuç elde edilememiş ve fiyat artışı büyük ölçüde çift rakamlı olarak kendini göstermiştir. Türkiye çift rakamlı olmayan enflasyonu zaten görmedi. Gelişmiş ülkelerin tek rakamlı enflasyonlarını da daima büyük istikrar diye kabul etmişizdir. Tabiatıyla bu ülkeler, bu muafiyete sahip olmadıkları için, enflasyon çift rakamlı olunca, son derecede etkili bir duruma girdiler.

Meselâ; İkinci Dünya Savaşı'nın mucizeler yaratan Japon ekonomisi %25 civarında fiyat artışlarına sahne oluyor. Uzun yıllar istikrarın simgesi olarak belirlenen İngiltere'de enflasyon %15, İtalya'da %20'yi bulmuş durumda. Enflasyon bu ekonomilerdeki etkilerini bir yük olarak yansıtmaktadır.

Buna ek olarak, cari ödemeler bilançosunda 10 milyar dolara yaklaşan boyutta açık veren ülkeler vardır. Güçlü ekonomiler dediğimiz meselâ İngiltere 10 milyar dolar civarında açık vermekte, Japonya'nın açığının 8 milyar doları geçeceği tahmin edilmektedir. İtalya, Fransa v.d. ülkelerin cari açıkları 8-10 milyar dolar civarında dolaşmaktadır. Bu gelişmede, hammadde ihracatçısı olan ülkelerin başında gelen petrol üreticisi ülkelerin petrol fiyatlarına yaptıkları zamların da büyük etkisini görmek mümkündür. Şimdiye kadar sanayilerini ucuz petrol girdisine dayandıran ülkeler, bu fiyat artışları karşısında oldukça sarsılmışlardır. Bugün aşağı yukarı bütün Ortadoğu Petrol üreticisi ülkeler için yıl sonunda 60-80 milyar dolar tutarında bir kümelenmenin olacağı tahmin ediliyor. Bu durum, milletlerarası bir mali piyasanın, petro-dolar piyasasının doğmasına sebep olmuştur. Daha önce euro-dolar dediğimiz ve İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan olgunun yanında, bir de bugün petro-dolar piya-

* Bu makale sayın Prof. Yüksel Ülgen'in 1. İktisatçılar Haftası dolayısıyla İstanbul Ticaret Oda'sında verdiği konferansından derlenmiş ve Dergimizin 134. sayısında (1975) yayınlanmıştır.

** Prof. Dr., İ.Ü. İktisat Fakültesi

sası ortaya çıkmıştır ve büyük ihtimalle dünya çapında yeni bir finansman kaynağı burada kendini gösterecek ve dünya ticaretinin yeni kanalları buradan başlayacak, burada belirlenecektir. Bugün OECD ülkeleri için yapılan bir tahminde varil başına 10 cent'lik bir petrol artışı 50 milyar dolarlık bir boyuta ulaşmaktadır ki; '73 Kasımından itibaren petrol fiyatlarındaki artış aşağı yukarı dört mislini bulmuş durumdadır.

Dünya ekonomisi bu fırtına içinde iken, Türkiye ekonomisini bu fırtınanın etkisinden kurtarmanın imkânı yoktur. Türkiye 1970 sonrasında gerçekten fiyat hareketlerine sahne olmuştur ve aşağı yukarı 1970 Ağustosundan '73 Ekimine kadar Türkiye'de toplam olarak %74 oranında fiyat artışı meydana gelmiştir. Bu dönemi alt dönemlere ayırmak mümkün ama, fazla ayrıntıya girmek istemiyorum. 1970'in ikinci yarısı, '71'in de ilk yarısı daha kuvvetli bir fiyat artışına sahne olmuş, artışlar daha sonra biraz azalıyor, sonra tekrar artma durumuna giriyor. Önemli olan 1970 sonrasında kendini gösteren bu enflasyonist gelişimin nedenleridir. Bu nedenler çok çeşitlidir ve çeşitli gruplar altında da toplanabilir. Evvelâ ilk hareket, 1970 sonrası Türkiye'sinde 1970 Ağustosunda yapılan devalüasyonla başlar. 1970 Ağustos devaluasyonunda bazı ana maddelerin -demir, petrol, şeker gibi- fiyatlarında ayarlama yapıldığı gibi, bir de Finansman Kanunu'nun getirdiği yükler oldu. Bütün bunlar kümülâf olarak 1971'in ilk yarısındaki fiyat hareketlerini, olağan mevsimlik fiyat hareketlerinin çok üstünde bir indekse bizi götürdü.

Bunun dışındaki diğer sebepleri de kısaca belirtmeğe çalışacağım. Fiyat artışlarını artırıcı yönde etkisi olan işçi dövizleri artışını da söylemek mümkündür. Bildiğimiz gibi Türkiye, işçi dövizleri ile belli ölçüde hattâ büyük ölçüde döviz darboğazını halletme imkânı bulmuş, fakat bu döviz girişlerinin fiyatları artırıcı etkisi de mutlaka olmuştur. Bu dövizlerin gerek darlığı hissedilen malların ithalatına, gerekse de yatırım mallarına kanalize edilememesinin ve koruma eğiliminin belirmesinin, bu olumsuz etkiyi arttırmakta önemli bir rolü olmuştur. Diğer bir sebep Türkiye'nin sahip olduğu çok hızlı nüfus artışıdır. Gerçekten Türkiye hızlı nüfus artışına sahip ülkelerin başında geliyor. %3 civarında dolaşan bir nüfus artış hızının tabiatıyla fiyat artışına büyük etkisi olacaktır. OECD Teşkilâtı bizi kalkınma ve gelişme seviyesi yönünden 16'ncı sıraya koyar. Bazı hesaplara göre, nüfus artış hızını -diğer şartlar değişmeden- daha düşük olarak %1 civarında tahmin edersek, Türkiye 6'ncı sıraya çıkmaktadır. Bu durum bize oldukça önemli bir nüfus artışının ne gibi bir ağırlığı taşıdığını çok rahatlıkla göstermektedir.

Türkiye'nin kendine has bazı sebepler yüzünden de fiyatları olumsuz etkileyeceği nedenler bulunabilir. Bunların bir tanesi bürokratik mekanizmanın yavaş işlemesidir. Bu bizim geleneksel niteliklerimiz içinde sayılabilir ve geleneksel olması bir yana, çeşitli zamanlarda elâstikiyeti olmaması dolayısıyla -bazı davranışların arkadan gelmesi doğru bile olsa- iktisadi kararların gecikmeli olarak uygulamaya konulmasının fiyatları olumsuz olarak etkilediğini söylemek mümkündür. Buna Türkiye'de piyasaların disiplinsiz karakterini de ekliyebiliriz. Bütün az gelişmiş ülkelerde bu rahatsızlık vardır. Piyasanın disiplinsiz karakteri bizde de vardır. Meselâ devalüasyon kararı hiç şüphesiz belli bir gecikme ile fiyatlara intikal edecektir. Bunu tamamen önlemenin imkânı yoktur. Ancak, 10 ağustos-ta alınan devalüasyon kararının 11 ağustosta köşedeki bakkalın fiyatlarını etkilemesi imkânı da yoktur. Belli bir gecikme ile ona tesir edecektir. Yakın örnekler olduğu için hatırlarız, bakkal olsun, leblebici olsun vs. hepsinin fiyatlarını derhal arttırma yönünde tepki gösterdiklerini çok somut örneklerle hepimiz günlük yaşamımızda söyleyebiliriz. Gerek piyasanın disiplinsiz karakteri, gerekse bürokratik mekanizmanın yavaş işlemesinin bizim ekonomimizde fiyatları olumsuz yönde etkileyen nitelikler gösterdiğini söylemek mümkündür.

Bunların dışında Türkiye ekonomisine has, fiyatları olumsuz yönde etkileyecek sebepler arasında bir de Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin durumu geliyor. Milli bir ekonomide, özellikle Türkiye ekonomisinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin büyük ağırlığı vardır. Milli bir politikanın uygulanmasında, siyasi iktidarın bu teşebbüsleri piyasayı düzenlemeye ve frenlemeye önemli bir alet olarak kullanması daima mümkündür. Devletin bugünkü modern anlayış içinde, bir hâkim iktisadi ünite olarak, vergi dışında, özellikle özel kesim yanında kamu kesimini kurarak, miktar ve fiyat politikaları ile piyasayı etkilemesi, düzenlemesi son derece mümkündür. Fakat Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin genellikle, faaliyetlerinde büyük aksamalar olduğu için, fiyatları arttırıcı bazı durumlar yarattığını da söylemek ve yakın geçmişin çeşitli örnekleriyle bunu doğrulamak mümkündür.

Bunlara ek olarak Türkiye'de fiyatları arttırıcı yönde etkileri ararken önemli bir diğer faktör tasarruf ekonomisinin yapısal problemlerinden bir tanesidir. Bugün tasarruf yetersizliği açık ve belirgin biçimde bütün ağırlığıyla kendini göstermektedir. Enflasyonist dönemlerde ve özellikle 70'ler sonrası Türkiye'sinde bir yandan fon talebinin aşırı artışı, bir yandan da fon arzının daralması bu tasarruf yetersizliğini büyük öl-

çüde ortaya çıkarmıştır. Enflasyon dönemlerinde firmaların ek işletme sermayelerine olan ihtiyaçları son derece artar. Hammadde fiyatlarında ve diğer maliyet giderlerinde artışlar ve bir de stoklama eğiliminin artışı bütün firmalar için ek sermaye ihtiyacını büyük ölçüde arttırmıştır. Fon talebinin artışı gelişirken, fon arzının daralması da rahatlıkla ortaya çıkıyor. Fon arzının daralması ile, genellikle Türkiye'de tasarrufların yetersiz olması olgusu karşındayız demektir. Birinci 5 Yıllık plan döneminde öngörülen tasarruf %13,5 civarında iken gerçekleşen tasarruf %14,5 olmuştur. Fakat iki buçuk yıllık plan döneminde tasarruf eğiliminin azalma durumunda olduğunu, öngörülen tasarruf %12,2 iken gerçekleşmenin %8,3 olduğunu görmekteyiz. 1970-72 dönemini daha spesifik olarak alırsak, tasarruf eğilimindeki azalma daha da belirgin oluyor. Tasarruf % 12,2 olarak öngörülürken, gerçekleşen tasarruf % 7,5'u ancak bulabilmektedir. Türkiye ekonomisinde sorun, büyük bir tasarruf yetersizliği ve fon arzının daralması sorunu olarak karşımıza çıkıyor. Aynı şekilde özel kesimde de, kamu kesiminde de tasarruflarda düşüklük var. Bunun nedeni olarak, genel bir ifade kullanırsak, tüm olarak vergi sisteminin gelir artışlarını izleyen bir yapıya sahip olmaması gösterilebilir.

İkincisi biraz önce bahsettiğim İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin faaliyetleri gösterilebilir ki, bunlar etkinlikten uzak bir faaliyet göstermelerinin yanında, gerçek fiyatlarının çok altında satış yapma durumunda kalmaları ve bunun sonucu olarak yatırımlara yöneltilen fon yaratılmasının yetersiz kalması sonucunu ortaya çıkarıyor. Karşımızda tasarruf yetersizliği ve bunun sonucunda fiyatları olumsuz yönde etkileyen bir ortam kendini gösteriyor. Buna ilâve olarak Türkiye'de bugün fiyatları olumsuz yönde etkileyici büyük bir neden olarak alt yapı yetersizliği de ortaya çıkıyor. Alt yapı yetersizliğinin bugün Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkileyen yapısal unsurların başında geldiğini söylemekte hiç bir sakınca, hiçbir abartma yoktur. Bu adetâ Türkiye için yeni bir kapalı çember durumu ortaya çıkardı; meşhur kapalı çember: Gelir düşüklüğü, tasarruf düşüklüğü, tasarruftan sonra da yatırım düşüklüğü ve sonunda kalkınma hızı düşüyor. Fakat burada şimdi yeni bir taktik kapalı çember açılıyor, Türkiye ekonomisinin kendine has özellikleri içinde, bu da alt yapı yetersizliğidir. Sanayileşme ve büyüme isteklerini ve atılımlarını bu günün, günümü-

zün alt yapı durumu karşılamaktan uzaktır. Bu yetersizliğin enflasyonist eğilimleri artırmakta etkisi olacağı açıktır. Sanayileşme çabasında olan ülkemiz şimdiye kadar, genellikle kısa sürede meyva verebilen yatırım stratejisi ile ilgilenmiş, onun arka planında, kaynak durumunda olan alt yapıyı büyük ölçüde ihmal etmiştir. Bugün ithalat yoluyla gelen mallar büyük zaman sarfedilerek limanlarda bekliyor. Enerji tasarrufu

dediğimiz, günde saatte 1,5 saatlik kesilmeler, tüm ekonomi açısından düşünülürse tasarruf mudur yoksa israf mıdır? Bunun matematik hesabını henüz yapmış değiliz. Ama gözlem olarak denebilir ki;

enerji tasarrufu yapalım derken acaba büyük bir israf durumuna mı giriyoruz? Bunu söylemek ve hattâ tartışmaya açık tutmak mümkündür. Alt yapı yetersizliği bugün Türkiye ekonomisinde, sadece bugün değil uzun yıllar daha fiyatlar üzerinde olumsuz etkisini gösterecek bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buna ilave olarak, bu dönem için siyasal istikrarsızlığı da göstermek mümkündür. Tabiatıyla, iktisat ve siyaset iç içedir, yapışık kardeşlerdir ve bunları birbirlerinden ayırmaya imkân yoktur. Onun için siyaseti, iktisat dışı bir sebep saymamak eğilimindeyim. İktisatla siyaset bu kadar iç içe olunca, siyasal davranışlar ve bu alandaki istikrarsızlığın şüphesiz fiyatları olumsuz yönde etkilemekte büyük rolü olacaktır. Özellikle bu yıl, önce geçici bütçe yapılması, arkadan ikinci bütçenin yapılması bir çok devlet ihalelerinde gecikmeler meydana getirmiş, harcamaları olumsuz etkilemiş ve bu arada hükümet kurulamamasının piyasada yarattığı belirsizlik, -bir de piyasanın disiplinsiz karakterini buna eklersek- fiyatları çok olumsuz yönde etkilemesi rahatlıkla kendini gösterebilir.

Şimdiye kadar saydıklarımızın dışında dış etkenlerin de önemli rolü vardır. Kendimizi dış dünyadan ayır, izole sayamayacağımıza göre, dış dünyadaki olumsuz etkilerin Türkiye ekonomisine yansımaları son derece doğaldır. 1974 yılı için ithal mallarındaki fiyat artışı %61,2 dir. Bunun iç fiyatları arttırıcı yönde etkisi olacağı şüphesizdir. O halde ithal enflasyonu veya daha doğru bir deyişle, enflasyon ithalatının Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini, fiyatları arttırıcı yöndeki etkilerini katiyyen küçümsemek gerekir.

Çok önemli bir diğer sebep de, gelir paylaşımındaki değişimlerdir. Gelir paylaşımı, bir ülkenin iktisa-

Gelir paylaşımı, bir ülkenin iktisadi kalkınması ile beraber, sosyal kalkınmasının da göstergesidir.

di kalkınması ile beraber, sosyal kalkınmasının da göstergesidir. İktisadi kalkınma mutlaka sosyal kalkınma yönünde de kendisini göstermeli, paralellik kurmalıdır. Bu bakımdan gelir paylaşımındaki değişmelerin olumlu yönde gelişmesi, ancak sevinilecek ve insanda ferahlık uyandıran, olumlu sosyal sonuçlar doğuran bir davranış, bir değişme olgusudur. Ancak bunun belli bir iktisadi maliyeti vardır ve sosyal kalkınmanın gerçekleştirilmesinde bu bedelin, bu maliyetin ödenmesi de büyük ölçüde zorunludur.

Son olarak, özellikle 1973 Ekiminden sonraki dönemde taban fiyatlarının artışı, tarımda asgari ve ortalama ücretlerin yükseltilmesi, toplu sözleşmelerin yarattığı ücret artışları ve memur maaşlarındaki artışlar yeni bir gelir paylaşımı yapısı ortaya çıkarmaktadır. Yaptığımız bazı tahminlere göre, bu yöndeki davranışlar taban fiyatları, ücret artışları, memur artışları v.s.'nin boyutu aşağı yukarı 35-40 milyarlık bir hacme varmıştır. Yani 40 milyona yakın bir gelir transferi gerçekleşmiş durumdaydı. Bu küçümsenmeyecek bir rakamdır ve zaman yönünden de süratli bir biçimde gerçekleşmiştir. Sosyal yönden, sosyal kalkınma açısından olumlu gördüğümüz fakat belirli bir bedeli olması gerektiğini söylediğimiz bu durum, fiyatları, özellikle gıda maddeleri fiyatlarını büyük ölçüde arttıracaktır. Bir ülkenin üretim yapısı, o ülkenin gelir paylaşımı yapısının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Gelir paylaşımındaki yapının yansımaları üretim yapısını meydana getirir. Yeni üretim yapısının yeni gelir paylaşımı yapısına uyum göstermesi tabiatıyla bir zaman alacaktır. O halde mal darlıklarının belli bir zaman süresi içinde uyum göstermesini ve bu uyumu gerçekleştirinceye kadar geçen dönem içinde fiyat artışlarının ortaya çıkmasını belli bir ölçüde doğal kabul etmek mümkündür.

Bütün bu sebeplerin dışında Türkiye için özellikle nüfus artışının ve gelir artışlarına bağlanacak kentleşme oranının çok büyük etkisi var. Kentleşme oranı arttıkça gıda maddeleri üretimi ve diğer malların talebi arttığı için fiyatları etkileyebilir.

Türkiye ekonomisi için söylenebilecek son bir nokta, iç fiyatlarla dış fiyatlar oranında fark olmasının, fiyatları artırıcı ve mal darlığı yaratıcı sonuçlar çıkarmasıdır. Gerek şeker konusunda olsun gerek yağ konusunda olsun, Türkiye'deki fiyatlar ile güney komşularımızdaki bu malların fiyatları arasında çok büyük farklar vardır. Güney tarafımızdaki kaçakçılık trafiği daha çok bu mallar üzerine yoğunlaşmıştır. Burada 3 TL olanın, orada 15-18 TL olması halinde, kaçakçılığın cazip bir konu olarak ortaya çıkması ve bizde mal darlığı yaratması mümkündür.

Enflasyonu yaratıcı dış nedenleri iki büyük grupta toplayabiliyoruz: Birinci dış etkenler; ithalat enflasyonu dediğimiz, dışımızdaki fiyat artışlarının bize yansımalarıdır. İkinci dış etkenler ise, iç ve dış fiyatlar arasındaki dengeleri bozan farklıların ortaya çıkması ile kendini gösteriyor.

İç etkenler olarak saydığım nedenler arasında bazıları konjonktürel bir nitelik taşıyor, bazıları da Türkiye ekonomisinin kendine has, yapısal olarak ortaya çıkıyor, tasarruf yetersizliği alt yapı yetersizliği gibi. Bu toparlamadan sonra denebilir ki, Türkiye'de, 1970 sonrası enflasyonda daha ziyade ağırlık taşıyan maliyet enflasyonudur. Talep enflasyonuna dönüşmesi daha sonra olmaktadır. Gerek ilk hareket olsun gerek ondan sonraki gelişimlerde olsun, büyük ölçüde ağırlık maliyet enflasyonu şeklinde kendini gösteriyor. Talep enflasyonuna dönüştüğü dönemler veya talebin katkısı olduğu dönemler de var. Burada parasal gelişmelere de mutlaka değinmek gerekir. Türkiye ekonomisinde para arzının gösterdiği değişim çeşitli dönemlerde farklı olmakta ve fiyatları bir ölçüde etkilemektedir. Para arzı derken, Türkiye ekonomisinde sadece emisyon hacmini veya para arzını etkileyen diğer unsurları gözlemekten ziyade sanıyorum ki, kredilerin dağılımı da büyük ölçüde rol oynamaktadır. Kredilerin dağılımını özellikle ele almak mümkündür. Sadece somut bir örnek vermek maksadıyla, 1973 yılında Merkez Bankası kredilerinin dağılımına baktığımız zaman, özel kesime ve kamu kesimine açılan kredilerde büyük bir dengesizlik ortaya çıkmıştır. Özel kesime açılan krediler 1973 yılı içinde % 135 artış gösteriyor. Eğer mutlak rakamlarla söylersem daha da somutlaşır; krediler 6 milyondan 14 milyona çıkmıştır. Bu durum, Türkiye ekonomisinde para arzını veya parasal gelişmeleri incelerken kredilerin dağılımını da öncelikle ele almanın gerektiğini bize söylemektedir.

Bütün bu gelişmeler karşısında Türkiye ekonomisi için nasıl bir değer yargısına varabiliriz? Kötümser, karamsar olmak için oldukça ağır bir gelişim olmakla beraber, ekonominin hayatîyetini büyük ölçüde koruduğunu ve direncinin arttığını söylemek de mümkün. Türkiye ekonomisi yapısal bir değişim içindedir. Zaten kalkınma dediğimiz olay yapısal bir olaydır ve yapısal bir değişimin gerçekleşmesi ile kalkınmanın gerçekleşmesini bir ölçüde eş anlamda kullanmak mümkündür. Bugün Türkiye ekonomisi tarımsal niteliğini yavaş yavaş kaybetmekte ve sanayileşme yolundaki adımlarını süratlendirmektedir. Milli gelirden bu yıl, sanayi kesimi tarım kesimi ile başa baş duruma gelmiştir. Hattâ deyim yerinde ise, burun farkı ile geçme durumundadır. Bu Türkiye ekonomisinin yapısal

gelişimini gösteren en büyük göstergelerden bir tanesidir.

Ayrıca bu yapısal gelişim içinde üretim kesiminin, özellikle imalat kesiminin yapısında da bir değişim var. Tüketim malları sanayii ile karşılaştırıldığında, ara malları ve üretim malları sanayiine doğru bir oran kayması var. Elimizdeki son rakamlarda ara mallarının oranı, tüketim malları oranından daha yüksek bir şekilde gelişiyor. Bu da yapısal bir gelişmenin önemli göstergesi. Fakat bütün bu yapısal gelişmelerin, gelir paylaşımının, hepsinin de birer maliyeti var. Bu maliyeti yüklenmek mecburiyeti de mutlaka kendini gösterir. İmalat sanayiindeki bu yapısal değişmeyi çok iyi bir gösterge olarak kabul ediyoruz. Bunun maliyeti şuradan kaynaklanıyor: tüketim malları üretimiyle, ara malları ve ağır sanayi malları üretimi belli bir zaman dilimi içine sığmaz. Ara malları sanayiinde üretim mutlaka daha fazla bir zaman süresi gerektirir. O halde kısa bir zaman birimi içinde meyvasını veren tüketim malı üretimi ile ara malları üretimi için sarfedilecek zaman hiç şüphesiz çok farklıdır. Biri diyelim ki bir-bir buçuk sene içinde, diğeri ancak dört-beş, hattâ altı sene sonra üretim faaliyetine geçmekte ve ekonomiyeye katkısı olabilmektedir. Daha zahmetli, daha uzun, daha dolambaçlıdır, ama belli bir gelişimin de ifadesidir. Tabiatıyla bu süre, mutlaka belli bir üretim gecikmesini de peşinde sürüklemektedir. Bunun da bir maliyeti, bir bedeli vardır ve fiyat artışları yönünde olumsuz tesiri de olabilir. O halde hiç şüphesiz Türkiye ekonomisi bütün bu yapısal, olumlu yönde yapısal değişimler karşısında belli bir bedel ödemek durumundadır. Bu bedeli ödemek eğilimi içine de zaten girmiştir. Buna karşılık Türkiye ekonomisi için, bu büyük fırtına içersinde olmasına rağmen, mukayeseli olarak meseleye baktığımızda, fazla karamsar olmak gereğini ben şahsen duymuyorum. Bu yıl özellikle ithalatla ihracat arası gittikçe açılıyor. % 61,2 oranında ithal malları fiyatlarında artış var. Bu durum ithalat harcamalarını şüphesiz arttıracaktır. Fakat, bütün bu artışlara rağmen, ithalat-ihracat arasındaki farkın açılmış olmasına rağmen, ödemeler bilançosu için vahim denecek bir durum henüz yoktur. İşçi gelirlerindeki artış temposunda çok küçük bir azalma olmakla beraber, döviz rezervlerimizin büyük ölçüde erimesi tehlikesi de henüz pek yoktur. Ve bu bütün bu şartlar dünya ticaretinin oldukça dar olduğu bir zamana rastlıyor. Dünya ticareti aşağı yukarı her yıl %16,3 artarken bu

yıl %3,4-4 civarında bir artış gösteriyor. Bunun bize de yansıması, bizim de bundan nasibimizi almamız ve dolayısıyla bunun olumsuz etkilerinin ortaya çıkması son derece normaldir. Türkiye'de 1970 Ağustosunda başlattığımız fiyat artışlarında, 1974 yılı içinde artış hızlarında bir yavaşlama kendini gösteriyor. Aşağı yukarı 1974 Mayıs ayında kendini gösteren bu duraklama,

Haziran, Temmuz ve Ağustosta da devam etti. Eylül ve Ekim rakamları da istikrar eğiliminin devam ettiğini gösteriyor. Toplam olarak geçen yıla oranla fiyat artışlarında bir

gerilemenin, artış hızında bir azalma olduğunu söylemek mümkündür. Bunun dışında Türk parasının dış değeri korkulacak biçimlerde oynaklık göstermiyor. Hafif dalgalanmalar olmakla beraber, henüz endişeye sevkedecek bir durum da pek görülüyor.

Türkiye ekonomisinin potansiyel durumu ve direncinin artması yanında bazı göstergeler var ki, bu da karamsar olmayı frenlemektedir. Türkiye '70 sonrası dönemde en yüksek fiyat artışı gösteren ülkedir. Fakat Türkiye bu en yüksek fiyat artışına rağmen, ihracat artışı en yüksek olan ülkedir de. İhracat artış oranını en fazla yükselten yine Türkiye olmuştur. En yüksek fiyat artışı olan bir ülkenin en fazla ihracat artışını gerçekleştirmesi ilginç bir noktadır ve adeta tersine bir elastikiyetin bile ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu durumlar karşısında Türkiye ekonomisinin direnci gerçekten artmıştır. Türkiye ekonomisi son derece hassas dönemler geçirmiştir. Altın fiyatlarında kurulla hesaplanan bazı oynamalar Türkiye ekonomisini büyük durgunluğa sürüklerdi. Şimdi bu dönemleri büyük ölçüde aştık ve ekonomi kendi mekanizmaları içinde az veya çok etkilenecek, kendi çarklarını döndürme yolunda gidiyor. Mukayeseli düşünersek, dünyadaki iktisadi fırtınayı düşünersek, Türkiye hiç şüphesiz bunlar içinde en ehveni-şer diyebileceğim bir yönde bulunmaktadır. Türkiye ekonomisinin problemlerini küçümsemek istemiyorum ama, tüm olanakları dikkate alarak ve mukayeseli düşündüğümüzde Türkiye ekonomisinin direncinin arttığını ve şartların fazla karamsar olmayı gerektirmediğini sanıyorum.

Yeni Ekonomik Düzen Azgelişmiş Ülkeler ve UNCTAD*

Taner Berksoy**

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Mayıs 1974'de "Yeni Bir Ekonomik Düzen" kurulmasına ilişkin öneriyi benimsemesinden bu yana yurdumuzda bir süredir tartışılmalan "düzen" kavramı hızla uluslararası alanda da önem kazandı. Geçtiğimiz ay içinde Nairobi'de toplanan Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD)'da bu noktadan hareketle uluslararası ekonomik ilişkilerde getirilmesi öngörülen yeni düzenin temel öğelerini tartışma amacı taşıyordu.

Yeni düzen kavramı 1964'den bu yana 77'ler olarak bilinen azgelişmiş ülkeler grubu tarafından tartışılıyor. Birleşmiş Milletlerin 1974'de öneriyi benimsemesinden sonra Mart 1975'te Lima'daki B.M.Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO) toplantısı, Eylül 1975'te B.M. olağanüstü Genel Kurul toplantısı ve halen Paris'te çalışmalarını sürdüren Kuzey-Güney diyalogu olarak bilinen toplantı gibi bir seri uluslararası konferansta da ana hatlarıyla aynı konu, yani "yeni ekonomik düzen" tartışıldı.

Neden Yeni Ekonomik Düzen?

Yukarıda değindiğimiz gibi "yeni düzen" azgelişmiş ülkeler tarafından uzun süredir benimsenmiş bir kavramdır. Geçen 10 yıl içinde UNCTAD ve diğer uluslararası örgütler çerçevesinde ayrıcalıksız genel gümrük ödünleri, bazı hammaddeler için uluslararası anlaşmalar yapılması, dış yardım için gelişmiş ülkelere hedefler benimsetilmesi gibi konularda sınırlı da olsa bazı gelişmeler sağlanmıştır. Azgelişmiş ülkelerin uluslararası ilişkilerde elde ettiği bu tür ödünler eski düzeni değıştirmekten çok düzenin aksadığı kabul edilen noktalara yönelik bazı sınırlı tedbirler olarak yorumlanabilir. Oysa, bu ülkeler açısından sorun uluslararası ekonomik düzenin iyi işlememesi değil, kendi ihtiyaç ve arzularına yeterince cevap verememesi ve gelişmiş ülkelerle aralarındaki refah farkının giderek büyümesini önleyememesidir.

Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş batı/ülkeleri hızla büyüyüp üretim kapasitelerinde önemli artışlar sağlarken azgelişmiş ülkelerin gelişmesi çok daha sınırlı olmuş ve aradaki fark giderek artmıştır.¹ Örneğin, 1952 ve 1972 yılları arasında gelişmiş ülkelerin toplam millî hasılatları 1.250 milyar dolardan 3.070 milyar dolara çıkmıştır. Yirmi yılda sağlanan 1.820 milyar dolarlık bu gelir artışı dahi azgelişmiş ülkeler gelirlerinin 1972 yılındaki toplamı olan 520 milyar doların 3.5 mislidir. Öte yandan, uluslararası gelir dağılımı da azgelişmiş ülkeler açısından adaletsizdir. Bugün dünya nüfusunun %20'sine sahip olan gelişmiş batı ülkeleri toplam dünya gelirinin %66'sını elde ederken, nüfusun %50'sini barındıran azgelişmiş ülkeler toplam gelirin sadece %12.5'ünü elde ediyorlar.

Mevcut düzen uluslararası ticaret ve ödemeler açısından değerlendirildiğinde durumun yine azgelişmiş ülkeler aleyhine olduğu ve dış ekonomik ilişkilerinin bu ülkeleri önemli yükler altına soktuğu görülmektedir. Sonuç olarak, mevcut uluslararası ekonomik düzenin azgelişmiş ülkelere önemli bir yarar sağlamadığı görüşü hakim olmaktadır. Bu nedenle, kuruluşundan bu yana azgelişmiş ülkeler açısından yeni düzenin koşullarını tartışan UNCTAD toplantılarının sonuncusu da yoğun düzen tartışmalarına sahne oldu.

UNCTAD Nedir?

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda savaş sırasında önemli ölçüde aksayan uluslararası para, ticaret ve finansman mekanizmalarını yeniden belirleyen kurallar ortaya konmuştu. Yeni uluslararası ticaret düzenlemesi geniş ölçüde serbest ticaret doktrinine dayanıyor ve dünya ticaretini kısıtlayan engellerin ortadan kaldırılmasını amaçlıyordu. Ancak takip eden yıllarda uluslararası serbest ticaretin yapısal farklılıklar gösteren gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeleri aynı yönde etkilemediği ve gelişmiş ülkelere önemli yararlar sağlarken, azgelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarını köstekleyen bir nitelik kazandığı görüldü. 1950'lerin sonuna doğru Latin Amerikalı iktisatçılar

* İktisat Dergisi'nin 144. sayısında (1976) yayınlanmıştır.

** Dr., Hacettepe Üniversitesi Ekonomi Bölümü

tarafından savunulmaya başlanan bu görüş giderek güç kazandı ve birçok azgelişmiş ülke tarafından benimsendi. Ünlü Arjantinli iktisatçı R. Prebisch'in girişimi ile 1964 ilkbaharında Cenevre'de Birleşmiş Milletlerin gözetim ve denetiminde iktisadî kalkınma sürecinde uluslararası ticaretin doğurduğu sorunları tartışacak bir konferans toplanmasına karar verildi. "Birleşmiş Milletler Kalkınma ve Ticaret Konferansı" olarak anılan bu konferans kısaltılmış adıyla UNCTAD örgütünün doğumuna yol açtı. B.M. Genel Kurulu, Aralık 1964'de konferansın sürekli bir örgüt haline getirilip Birleşmiş Milletler örgütü içinde çalışmasını kabul etti. Dolayısı ile ilk UNCTAD toplantısının en önemli başarısı kısa sürede kendisini sürekli bir örgüt olarak benimsetmesi oldu. İkinci UNCTAD toplantısı 1968'de Yeni Delhi'de, üçüncü toplantı 1972'de Santiago'da ve nihayet dördüncü UNCTAD toplantısı da geçtiğimiz ay Nairobi'de toplandı.

UNCTAD amacını "azgelişmiş ülkelerin kalkınmasını hızlandırmaya yönelik ve tüm ülkeler tarafından benimsenebilecek bir dizi ekonomi politikası geliştirmek" olarak tanımlıyor. Bu geniş çerçeve içinde gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde uygulanan ve dış ticaret, dış ödemeler ve iktisadî kalkınmada etkili olabilecek tüm ekonomi politikası tedbirleri kapsanıyor. Örgütün içinde bu amaca yönelik güçlü bir azgelişmiş ülkeler grubu oluşmuştur. UNCTAD'ın kurucusu sayılan Prebisch 1964'de azgelişmiş ülkeleri uluslararası ticaret sorunları karşısında ortak bir davranış almaya ikna ederek 77'ler grubu olarak bilinen azgelişmiş ülkeler grubunun oluşumunu sağlamıştı. Bugün UNCTAD'a 152 ülke üye iken 77'ler grubunun üye sayısı 110'a çıkmıştır. Gerçekten kalkınmaya ilişkin önemli sorunların tartışıldığı UNCTAD toplantılarının en önemli eksiği alınan kararların bağlayıcı niteliğinin olmamasıdır. Dolayısıyla üye ülkelerin çok sayıda temsilciyle katıldığı, haftalarca süren konferanslar çoğu kez gündemindeki maddelerin eni konu tartışılmasıyla yetinmek zorunda kalmaktadır.

UNCTAD'da Neler Tartışılıyor?

Uluslararası ticarete eski-yeni düzen tartışmalarının azgelişmiş ülkeler açısından pek de yeni bir olgu olmadığına işaret ettik. Kapsamı günümüzdeki tartışmalardan çok daha sınırlı olmakla beraber 1964'deki ilk UNCTAD toplantısında eski ticaret düzeninin değiştirilmesi ve azgelişmiş ülkelere olanaklar sağlayacak yeni bir düzen kurulması görüşü Konferansın Genel Sekreteri Prebisch tarafından önerilmişti. En radikal görüş ise azgelişmiş ülkelerin, savaş sonrasında egemen olan serbest ticaret anlayışına tamamen ters

olarak, gelişmiş ülke piyasalarına girebilmelerine olanak sağlayacak ayrıcalıksız genel gümrük ödünləri istemeleriydi. Bu isteğin yanı sıra gündemde hammadde fiyatlarındaki istikrarsızlığı giderici uluslararası stoklama anlaşmaları yapılması, azgelişmiş ülkelerin, fiat değişimleri nedeniyle uğradıkları gelir kayıplarını telâfi edecek bir finansman mekanizması kurulması, kalkınmanın finansmanı için gerekli dış yardımın sağlanması, ve azgelişmiş ülkelerin giderek artan borç yüklerinin hafifletilmesi gibi geniş kapsamlı konular vardı.

UNCTAD I'inde gündeminde en önem verilen sorun dış ticaret hadlerinin hammadde fiatlarındaki sürekli düşüşler nedeni ile bu malların satıcısı olan azgelişmiş ülkeler aleyhine seyretmesine karşılık bunu önleyecek tedbirler alınması idi. Bir öneri hammaddeler için anlaşmalar yapıp uluslararası stoklama politikası yoluyla fiat dalgalanmalarını önlemektir. Diğer bir öneri ise aşırı fiyat hareketleri halinde azgelişmiş ülkelerin uğrayacağı döviz kayıplarının gelişmiş ülkeler tarafından telâfi edilmesini sağlamaktır. 1964'de ve sonraki yıllarda bu konuda önemli bir gelişme sağlanmadı. Bazı batılı ülkeler azgelişmiş ülkelerin ihraç edeceği yarı-mamûl mallara gümrük ödünləri vermeyi benimsediyse de, 1964'de istenen genel ödünlər konusunda da önemli bir adım atılamadı.

1968'de ikinci kez toplanan UNCTAD'ın gündeminde ilk toplantıda tartışılan tüm sorunlar yeniden yer aldı. Ancak bu toplantıda ağırlık noktası hammaddeler ve fiyatlardan çok mamul ve yarı-mamûller için istenen genel gümrük ödünlərine kaydı. 1968 Yeni Delhi toplantısı en önemli başarısını da bu noktada kaydetti. Baştan beri ödünlərə karşı olan ABD ikna edilememekle birlikte diğer birçok gelişmiş ülke fikri benimsedi.

1972'de toplanan UNCTAD III'ün gündemi ana hatlarıyla yine aynı konuları kapsamakla birlikte bu kez ağırlık uluslararası para sisteminin aksaklıklarının eleştirilmesine kaydı. Azgelişmiş ülkeler altın fiyatlarının artması sonucu artan uluslararası likiditeden "özel çekme hakları" bağlantıları nedeniyle yeterince yararlanamadıklarını öne sürerek uluslararası parasal sorunlarda daha çok söz hakkı istiyorlardı. Santiago toplantısı sert tartışmalara sahne olarak gündemdeki konulara ilişkin önemli bir gelişme sağlamaksızın dağıldı.

UNCTAD IV'de Neler Tartışıldı?

UNCTAD'ın 1976 Nairobi toplantısının gündemi de öncekilerden önemli bir fark göstermiyor. Yine

hammadde fiatları ve stoklama sorunları, mamûl ve yarı-mamûl mallar ticareti, para ve finansman sorunları gündemin ana maddelerini oluştururken az gelişmiş ülkelere teknoloji transferinin yarattığı sorunlar, önemli boyutlara ulaşan borç yüklerine çözüm getirilmesi, az gelişmiş ekonomilerin kendi aralarında işbirliği olanakları, çok geri kalmış ülkelerin özel sorunları ve sosyalist blok ülkeleri ile ticaretin geliştirilmesi gibi konular da gündeme alınarak tartışıldı.

Hammaddeler konusunda tartışmanın konusu ilk toplantıdan bu yana süregelen tartışmalardan pek farklı değildi. 1972-1974 yıllarında hammadde fiyatlarındaki genel artıştan yararlanan az gelişmiş ülkeler 1974'den bu yana gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan kriz sonucu hammadde talep ve fiyatlarındaki önemli düşüşlerden zarar gördüler. Böylelikle hammadde fiyatlarını stabilize edecek tedbirler UNCTAD IV'ün gündeminde en önemli madde olarak yer aldı. Az gelişmiş ülkeler grubu önemli sayılan 10-12 hammadde için uluslararası stoklama politikasını finanse edecek ve yürütecek ortak bir fon kurulması, fiyat hareketlerinin az gelişmiş ülkelerin ihracat gelirleri üzerindeki etkilerini bertaraf edecek "telâfi edici finansman"a baş vurulması ve nihayet hammadde fiyatlarını gelişmiş ülkelerin ihraç ettikleri mamûl mallar fiyatlarındaki değişimlere bağlayıcı "fiat endekslemesi" gibi görüşleri savundular. Gelişmiş ülkelerin ise bu konuda bir fikir birliği içinde olmadığı görüldü. Konu üzerinde önemli bir girişim ABD'nin "Uluslararası Kaynaklar Bankası" kurulması önerisi oldu. Konferans sonunda ABD teklifi ufak bir çoğunlukla red edilirken hammaddeler konusunu görüşmeye devam etmek üzere UNCTAD'ın önümüzdeki Mart ayında tekrar toplanmasına karar verildi. Uzmanlar bu kararın alınmasının UNCTAD IV'ün en önemli somut başarısı olduğu görüşünde birleşiyorlar.

Mamûl ve yarı-mamûl mallar konusundaki tartışmalar somut bir uzlaşma olmaksızın bazı temennilerin ortaya atılmasıyla sonuçlandı. Bu konuda az gelişmiş ülkeler özellikle "Genel gümrük ödünleri sistemi"nin genişletilmesi ve bu yoldan gelişmiş ülkelerin mamûl piyasalarındaki korumanın azaltılması ve az gelişmiş ülkelerin toplam ihracatın %40'ını kontrol ettiği öne sürülen çok uluslu şirketlerin bu ülkelerin mamûl ihracat kapasitelerini artırıcı yönde katkıda bulunacak biçimde yeniden düzenlenip kontrol altına alınmasını savundular.

Konferansta nisbeten başarı sağlanan diğer bir konu az gelişmiş ülkelerin önemli boyutlara ulaşmış olan dış borçlarına bir çözüm getirilmesi ile ilgiliydi.

Bu noktada az gelişmiş ülkelerin acil sorunu bu borçların konsolide edilmesi idi. Uzun dönemli çözüm olarak da koşulları elverişli olan resmî yardımların artırılması; kalkınma bankalarının faaliyetlerinin genişletilmesi ve özel çekme haklarının kalkınmanın finansmanında kullanılabilecek biçimde yeniden düzenlenmesi gibi tedbirler öneriliyordu. Konferans sonucunda bazı az gelişmiş ülkelerin dış borçlarının ödenmesinde kolaylıklar sağlanacağı şeklinde pek de bağlayıcı görünmeyen bir sonuç elde edildi.

Sonuç:

Nairobi toplantısının sonuçlarını değerlendirirken UNCTAD'ın çok başarılı olduğunu söylemek olanaklı. Özellikle "yeni düzen" kurulması açısından önemli bir adım atıldığı söylenemez. UNCTAD IV de aynı kendinden öncekiler gibi kalkınmaya ilişkin önemli sorunların tartışıldığı fakat somut, bağlayıcı kararlar doğuracak uzlaşmanın sağlanamadığı bir toplantı olarak anılacak. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki çıkar farkları her iki grubun hem "düzen" hem de "düzen değişmesi" anlayışlarını farklı kılıyor. Kaldı ki bu iki grubun kendi aralarında da tam ve kesin bir fikir birliği içinde olmadıkları gözleniyor.

Uluslararası düzeni değiştirmede umudunu UNCTAD ve benzeri toplantılara bağlayanların bir kez daha yanıldığı kuşkusuz. Zaten belki bu tür çabalardan böylesine büyük sonuçlar beklemek anlamsız. Ancak düzenin tüm sorunlarının kapsamlı tartışmalara konu edilmesi bir başarı sayılırsa, UNCTAD IV'ün böyle bir başarı sağladığını söylemek mümkündür.

Dipnot

¹ UNCTAD Secreteriat - "New Dimensions and New Structures for Trade and Development", TD/183, Nairobi, May, 1976.

Dünya Ekonomisinde Enflasyon ve Durgunluk*

Nicholas Kaldor

Çeviren: Sedat Sanatkar

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonraki ilk 25 sene belli başlı sanayi ülkeleri için hayat standardının hızla yükselmesi, düşük işsizlik oranları ve etkilerinin 1953 yılında sona erdiği Kore Savaşı dönemi hariç, üretimde veya fiyatlarda savaş öncesi görülebilen kararsızlığın yokluğu gibi özellikleriyle belirlenen müstesna bir ekonomik büyüme ve zenginlik devresi olmuştur.

Böyle bir olayı hiç kimsenin beklemediğini gayet emin olarak söyleyebilirim. Çünkü bu durum Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra görülen olayların seyrine tamamiyle ters düşmüştür. Bu kez savaş sonrası ortaya çıkan ekonomik gerilemeden eser yoktur.

Bütün bu dönem boyunca fiyatlarda sürekli bir artış olduğu doğrudur. Anılan dönemde ideal olarak nitelendirilebilecek bir fiyat istikrarlığına dünyanın hiç bir yerinde rastlanmadı. Fakat tüketici fiyatlarıyla hesaplanan enflasyon oranı uzun bir süre ılımlılığını korudu ve 1960'ların sonuna dek hızlanma eğilimi göstermedi. 1953-67 devresini kapsayan 14 yıl içinde belli başlı 11 sanayi ülkesinde ve bu ülkelerin sanayi sektörlerinden kaynaklanan enflasyon oranı yılda ortalama yüzde 2'nin biraz üzerinde seyretmiştir. Buna karşılık dünya yiyecek ve ana maddelerinin fiyatları (Kore Harbi devresine kıyasla) oldukça düzenli bir görünüme sahiptir.

Fakat 1968 yılından sonra durum değişmeye başladı. Belli başlı sanayi ülkelerinde farklı oranlarda olmakla beraber, bir birim sınai hasılaya düşen emek maliyetindeki artış hızlanmaya başladı. Uluslararası ödemeler sisteminde ortaya çıkan zorluklar 1971 yılında sabit döviz kurunun genellikle terk edilmesine yolaçtı. Bunu, 1972 ve 1973 yıllarında ortaya çıkan ve Arap-İsrail harbinden sonra petrol fiyatlarındaki dört

misli artışın neden olduğu, hammadde fiyatlarındaki artışlar izledi. Hammadde fiyatlarındaki bu artışların hemen arkasından genel fiyat seviyesini yükseltici rol oynayan toplu iş sözleşmeleri enflasyonu getirdi. Böylece, bütün ülkelerin tüketici fiyatlarında eşine rastlanmayan bir enflasyon ortaya çıktı. 1973-1975 dönemini kapsayan 2 yıl içinde tüm OECD ülkelerinde enflasyon oranı ortalama yüzde 26 idi. Bu oranlar İngiltere'de %44, Japonya'da %38, Almanya'da %14 ve İsviçre'de %17 idi.

Enflasyon ve ekonomik durgunluğun birlikte ortaya çıkışı yeni bir olay olup, açıklanması ekonomistleri oldukça güç durumda bırakmaktadır.

Böyle bir olaya, daha önceki barış devrelerinde hiç rastlanmamıştı. Bundan, bu düzeydeki enflasyon oranlarının sadece bir veya iki ülkede değil tüm

ileri sanayi ülkelerinde ortaya çıkışını kastediyorum. Bu tür bir enflasyonun göze çarpan bir özelliği de sınai üretimde açık bir şekilde görülen azalma ile birlikte ortaya çıkmış olmasıdır. 1960'larda yılda %6-7, 1971-73 devresinde %9 oranlarında artan sınai üretim 1974'de durgundu ve 1975 yılında ise %10 oranında düştü. Buna bağlı olarak da işsizlik seviyesi 1930'lardaki seviyeye yükseldi.

Enflasyon ve ekonomik durgunluğun birlikte ortaya çıkışı yeni bir olay olup, açıklanması ekonomistleri oldukça güç durumda bırakmaktadır.

Kanımca bu olayı, tüm ülkelerdeki para arzının artması veya toplu iş sözleşmelerinden kaynaklanan bir maliyet-itişi gibi tek bir nedene bağlamak bir anlam taşımaz. Aynı zamanda enflasyon oranındaki bu hızlı artışı, uzun süreden beri devam eden, sürünen enflasyonun kaçınılmaz bir sonucu olarak görmek de yanlış olacaktır.

Ana Mallar Sektörü ve Sanayi Sektörü

Bu durumu izah etmek için ekonomik faaliyetleri makro-ekonomik analizlerde (gerek Keynesci gerekse parasal bir yaklaşımla) daha önce yapılan ayrımlardan farklı bir ayrıma tâbi tutmak gerekmektedir. Bu

* İktisat Dergisi'nin 151. sayısında (1977) yayınlanmıştır.

ayırım ana (tarım) sektör bir yanda, ikinci (sanayi) ve üçüncü (hizmet) sektörler diğer yanda olmak üzere yapılır. Bu sektörler genellikle birbirinin bütünleyicisi olup ana sektör yiyecek, yakıt ve temel maddeler şeklinde sınai faaliyetler için gerekli temel gereksinimleri sağlar; ikinci sektör, bu maddeleri işleyerek yatırım veya tüketim için hazır mallar haline getirir ve üçüncü sektörde ilk iki sektöre bağlı olarak bu maddelerin ulaşım ve dağılımına yardımcı olur veya bunlardan bağımsız farklı hizmetler görür.

Hizmetler sektöründe büyük sorunlar ortaya çıkması olasılığı pek az iken, gerek sınai sektör gerekse ana sektör, temel yapılarındaki ve genel ekonomik sonuçlarındaki farklılıklar nedeniyle değişik özelliklerde enflasyonun kaynağı olabilirler.

Sürekli ve istikrarlı bir ekonomik ilerleme bu her iki sektördeki üretim artışlarının birbirleriyle arzu edilen bir ilişki içinde olmasını gerektirmektedir. Diğer bir deyişle, tarımın ve madencilikğin üretimindeki artışın ikinci (ve de üçüncü) sektördeki büyümeyi yansıtan talep artışı ile tutarlı olması gerekmektedir.

Teknik açıdan, topraktan tasarruf sağlayıcı yeniliklerle desteklenen ana üretimdeki büyümenin ikinci ve üçüncü sektördeki üretim ve gelir artışı oranlarıyla aynı derecede olacağı beklenemez. Bunun nedeni, fiyat mekanizmasının özellikle nisbi fiyatların işlevi ya da ana mallarla imal edilmiş mallar arasındaki ticaret hadleridir. Ticaret hadleri ne kadar tarım ve madencilik lehine ise yeni yatırımlar kanalıyla en son teknolojik yeniliklerin uygulanması sonucu üretimdeki artış hızı da o kadar yüksek olacaktır. Eğer, ana sektördeki üretim artışı, sınai talebin artışından daha hızlı olursa ticaret hadleri sanayi lehine değişecektir. Bu da, teorik olarak, sınai büyümeyi ve dolayısıyla ana malların üretimindeki artışı bir süre yavaşlatacak ana mallar için talebi uyacaktır.

Ticaret hadleri ana mallarla mamül malların fiyatları arasındaki oran olduğundan, bu mekanizmanın verimli bir şekilde nasıl çalışabileceğini söylemeden önce malların ve sınai üretimin pazarlarının yapısını dikkatle incelememiz gerekir. Ana malların üretildiği alanda, üretici veya yoğaltıcı piyasa fiyatının yerini alır ve fiyatlar Adam Smith'in açıkladığı klasik şekilde piyasa şartlarına doğrudan doğruya tepki gösterir.

Fiyatlardaki değişimler üretim ve yoğaltımının gelecekteki uyumu için bir sinyal vazifesi görürler. Öte yandan, sanayide ise -en azından üretim fazlasının büyük kuruluşların elinde olduğu modern sanayi toplumunda- fiyatlar yöneltir, yani üretici tarafından tayin edilir. Ayrıca, üretimin talepteki değişimlere göre bir

stok-ayarlar mekanizması yoluyla ayarlanması fiyat değişiminden bağımsızdır. Üretim, satılmayan malların birikmesi karşısında kısılır ve stokların tükenmesi halinde ise fazlalaştırılır. Ana ürünlerin fiyatlarının aksine sınai ürünlerin fiyatları pazarda teşekkül etmiş fiyatlar değildir. Çünkü, tipik bir üretici normal olarak tam

kapasiteyle çalışmaz. Bu durumda üretici ürettiği her ilave birime fazla bir maliyet yüklemeyen üretimini artırabilir ve gerçekte üretimini artırıp maliyetini düşürdüğünden kâr eder. Bu şekilde yöneltilecek fiyatlar piyasa tarafından değil maliyetlerin belirlediği fiyatlardır. Bu fiyatlara, harcanan emeğin ve kullanılan hammaddenin maliyetine genel giderleri ve kârları içeren çeşitli yüzdelerin ilave edilmesi suretiyle erişilir. Bir sanayi sektöründe ne kâr marjları ne de emek maliyetleri talepteki değişimlere karşı özel bir tepki gösterirler.

Yukarıda söylediklerimizden, ana ürünlerdeki artış ile imalat faaliyetlerindeki artış arasındaki herhangi bir uyumsuzluğun yükünün tamamıyla hammadde pazarlarının üzerine bırakıldığı anlaşılmaktadır. Piyasaların tutumu ise, stok bulundurma üzerindeki spekülasyon umutların büyük etkisi ve aynı zamanda talebin fiyat elastikiyetinin düşüklüğü ve arzın fiyat değişimlerine göre ayarlanmasının içerdiği zaman gecikmeleri yüzünden düzensizdir. Üretim artışı tüketimdeki artış geçtiği zaman (1920'lerde olduğu gibi) bunun ilk yansıması stoklardaki birikimdir. Bu birikim, talebin ileride artacağı ümidiyle ve fiyatlarda da ılımlı değişimlerle, senelerce sürebilir. Böyle bir olaya 1925-29 devresinde rastlandı ve Milletler Cemiyeti endeksine göre ana ürünlerin sene sonu stokları üç misli artmasına rağmen fiyatlarda çok az bir düşüş kaydedildi. Ekonomik canlılığın sona ermesiyle fiyatlar üç sene içinde %50'in üzerinde hızlı bir şekilde düştü ve bu düşüş malların sanayi sektörü tarafından massedilmesini hızlandıracak yerde tam ters bir durum yarattı. Şöyle ki, ana ürün üreticilerinin sınai ürünlere olan taleple-

rindeki azalış ve sınai ülkelerdeki ana üretime yapılan yatırımlardaki azalış, şehirlerdeki işçilerin yiyecek fiyatlarındaki düşüşten dolayı ortaya çıkan reel gelirlerindeki artışın sınai talebi uyarıcı etkileri üzerinde olumsuz bir durum yarattı. Emtia fiyatlarındaki bu hızlı ve ani düşüş tarihte görülebilecek en büyük sınai durgunluğa yol açmıştır.

Yukarıda bahsedilen olay, hammadde fiyatlarındaki herhangi büyük bir değişikliğin -ana ürün üreticilerini lehine veya aleyhine bir durumdan bağımsız olarak- sınai faaliyetler üzerinde oldukça olumsuz bir tesire sahip olabileceğini göstermektedir. Büyük fiyat değişimleri sınai büyümeyi-değişmelere bağlı olacak bir durumda artıracığı diğer bir durumda ise geciktireceği yerde- her iki durumda da geciktirmektedir.

Bu şimdi size anlatacağı gibi kısmen; emtia fiyatlarındaki düşmenin ticaret hadlerini ana üreticiler aleyhine değiştirmede tesirli bir alet oluşundan, buna karşılık emtia fiyatlarındaki yükselişin ise ticaret hadlerini kendi lehlerine çevirmede pek tesirli olamamasından, kısmen de ticaret hadlerindeki bir değişimin neden olduğu dünya gelir dağılımındaki bu ani değişimin ortaya çıkardığı gerçek gelir ve kazançlardaki uyumsuzluğun bir neticesidir. Bu uyumsuzluk da sınai talebi muhtemelen ters yönde etkileyecektir.

Bahis konusu uyumsuzluğun en önemli nedeni, emtia fiyatlarının taleple belirlenip, sınai ürün fiyatlarının ise maliyetle belirlenmesidir. Bu yüzden hammadde fiyatlarındaki artış maliyet üzerinde kuvvetli enflasyonist etkiye sahiptir. Temel maddelerde ve enerji fiyatlarındaki artış, üretimin çeşitli safhalarından geçerek son fiyatı belirler. Üretimin çeşitli safhalarında ilk maliyetlere yapılan yüzde ilaveler nedeniyle fiyatın biraz da şişirilmesi her safhadaki nakit marjlarının yükselmesi demektir. Bu da, ücret artışları için baskıya yol açar (bilhassa sendikaların kuvvetli olduğu ülkelerde) ve kendi başına kuvvetli bir faktör olan katma değerdeki kâr paylarında bir artışa neden olur. Buna işçilerin hayat standartlarındaki bir düşüşe karşı gösterdikleri isteksizliğin (Sir John Hicks, bunu "Gerçek Ücret Direnişi" olarak ifade etmektedir.) ücretlerde fiyat nedeniyle ortaya çıkardığı artışı da ilave edebiliriz. Bu nedenlerden dolayı ticaret hadlerini ana sektör üreticileri lehine değişmesinin uzun süreli ola-

cağı söylenemez. Üstün piyasa gücüyle sanayi sektörü, hammadde fiyatlarındaki yükselmeyi, sanayi ürünlerin maliyetine yansıtma yoluyla önleyerek gerçek gelirine yapılan her türlü baskıya karşı koyar.

Bundan başka kısmen ana sektör üreticilerinin kârlarındaki artışın harcamalarındaki artışa eşit olmadığı -örneğin petrol üreticilerinin malî varlıklarındaki son zamanlarda görülen birikim gibi- kısmen de hemen hemen tüm sanayileşmiş ülkelerde hükümetler

enflasyonla mücadele için tüketici talebini azaltıcı ve sınai yatırımı köstekleyen parasal ve malî çözümlere başvurdıkları için, bizzat enflasyonun kendisi sanayi mallarının efektif talebi üzerinde deflasyonist etki yaratır. Böylece hammadde fiyatlarındaki yükseliş,

sanayi sektörlerindeki sanayi faaliyetlerini kısıtlamaya neden olan ücret/fiyat tipi bir enflasyon yaratır.

Bunun en güzel örneğine, 1972-73 yıllarına ABD'de rastlandı. Bu enflasyon bir ücret enflasyonu olmayıp gerçekte bir maliyet enflasyonuydu. Enflasyona hammadde fiyatlarındaki yükseliş neden olmuş ve onu önlemek için kısıtlayıcı parasal tedbirler alınmıştı. Fakat bu tedbirler ciddi bir ekonomik durgunluk ortaya çıkardı. (Buna rağmen daha sonraları benzer tedbirlerin diğer ileri sanayi ülkelerinin hükümetleri -örneğin Almanya ve Japonya- tarafından alındığı da görülmüştür.)

Eğer yukardaki analiz doğruysa piyasa mekanizması, dünya ekonomisinin uyumlu gelişmesine yardımcı olmak için, mevcut ana malların artışı ile bu mallara olan isteklerdeki artış arasında sürekli uyumu sağlamada oldukça yetersiz bir faktör olmaktadır. Prensip olarak, sanayileşmenin hızlanmasına öncülük etmesi gereken hammadde fazlasının ortaya çıkışı, sınai ürünler için efektif talebi azaltarak ters tepki yaratabilir. Aynı şekilde, ticaret hadlerinin düzelmesi yoluyla mevcut ana ürünlerin artışı hızlandırması gereken kıtlıkların ortaya çıkışı ticaret hadlerindeki iyileşmeyi destekleyeceği yerde sınai faaliyetler üzerindeki olumsuz etkisiyle hem ana hem de sanayi sektöründe yeni yatırımlar yapılmasını engelleyerek imalatçıların fiyatlarında bir enflasyona yol açabilir.

Geriye baktığımızda, sanayi ülkelerinde harp sonrası başlayan ekonomik canlılığın (Kore Harbi esnasındaki hammadde fiyatlarında izlenen kısa süreli fakat önemli artışlar hariç) önemsiz birkaç kesinti ile

***Tüm üretici ülkelerin hükümetleri
fiyat sisteminin etkilenmemesi için
fiyatları destekleme ve bazı amaçlarla
diğer mallarda da stok yapma
politikası izlemişlerdir.***

ve kararlı hammadde fiyatlarıyla 1970 yılının başlarına kadar başarı ile devam etmiş olması dikkatleri üzerine çekmektedir. Bunun başlıca nedeni tarımda topraktan tasarruf sağlayıcı teknolojik yeniliklerin bu dönemde daha önceki bütün tarih dönemlerini aşan bir hıza erişmiş olmasıdır. Bunun sonucunda tarımsal ürün üreten ve ihraç eden ülkelerde büyük ölçüde tarımsal ürün fazlası ortaya çıkmıştır. Tüm üretici ülkelerin hükümetleri fiyat sisteminin etkilenmemesi için fiyatları destekleme ve bazı amaçlarla diğer mallarda da stok yapma politikası izlemişlerdir. Bu fiyat destekleme politikaları sayesinde tarımsal gelir kararlı bir şekilde büyümüş, imalat malları talebinin gelişmesi için önemli bir ana kaynak sağlanmıştır.

Sürünen Enflasyonun Nedenleri:

Bununla beraber, daha önce değinilen sanayi ülkelerinde, ana malların ihraç fiyatları kararlı, daha doğrusu sabit bir trend etrafında dalgalanırken imalat mallarının ihraç fiyatları sürünen enflasyon nedeniyle yavaşça yükseliyordu.

Bu devreyi -1953 yılından 1967 yılına kadar olan devre- yeniden gözden geçirdiğimiz takdirde, ücret enflasyonunu açıklayan iki standart teoriden ne toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan bir maliyet itişinin ve ne de emek piyasasındaki aşırı daralma yüzünden ortaya çıkan emek talebindeki azalmanın soruna bir çözüm getireceğini zannetmiyorum.

Kanımca meseleye en yaklaşık izah biçimi, farklı iş ve mesleklerdeki nisbi kazançların sürekliliğini sağlayan sosyal güçlerde bulunmaktadır. Çünkü belirli öncü ve kilit sektörlerde elde edilen ücret artışları ekonomideki genel ücret artış oranını belirleme eğilimi gösterir. Ayrıca, ücretlerdeki artış oranında; verimlilik oranındaki artışın ortalamanın üzerinde olduğu dinamik sektörlerde verimlilik oranındaki artıştan daha az, buna karşılık diğer sektörlerdeki verimlilik oranındaki artıştan, daha çok artma eğilimi izlenmektedir.

Büyük kurumların egemen olduğu ekonomilerde fiyat rekabetinin maliyetlerde (yeni ürün ve tekniklerin ortaya çıkışına veya satışların hızla artmasına veya her ikisine birden bağlı olarak) olağanüstü kazançlar sağlayan firmaları bu kârları maliyetlerdeki azalmaya eşit oranda yoğaltıcıya düşük fiyatlar halinde yansıtmaya zorlamakta etkili olduğu söylenemez. Bu durumun varlığı bir bakıma gereksiz olan fazla ücret artışlarına yol açar. Bu artışlarda da genellikle, işverenin gerekli işgücü için ne ödemesi gerektiği değil de ne kadar ödeyebileceği görüşü hakimdir.

Evrensel Ücret Patlayış Yılları (1968-71)

1953-67 yılları arasındaki uzun bir dönem içeren sürünen enflasyonun yukardaki analizi, hammadde fiyatlarının artmakla beraber yine de göreceli olarak ılımlı bir artış gösterdiği 1968-71 döneminde izlenen fiyat ve ücret artışı oranlarındaki ani yükselmenin nedeni olarak gösterilemez. Nedenleri halâ tartışılan ücretlerdeki bu yüksek artışlar birçok sanayi ülkelerinde hemen hemen aynı zamanda, örneğin ya 1968-69 döneminde (Japonya, Fransa, Belçika ve Hollanda'da olduğu gibi) ya da 1969-70 döneminde (Almanya, İngiltere, İsviçre ve İtalya'da olduğu gibi) ortaya çıktı. Amerika'da ücret artışlarına diğer ülkelerden daha önce fakat oldukça ılımlı olarak rastlanmıştır. Örneğin Amerika'da 1967'de ve 1968'de saat başına kazançlardaki yıllık artış %6 2/3 oranına erişirken tüm Batı Avrupa ve Japonya'da 1970 yılında kazançlardaki yıllık artışlar iki misli olmuştur.

Amerika ve Avrupa'da ücret artışlarındaki bu farklı durumu, Vietnam savaşının neden olduğu, Amerika'daki talep enflasyonuna bağlayan bir düşünce ekolü vardır.

Savaş ile uluslararası fiyatlar ya da diğer ülkelerdeki ödemeler dengesi fazlasının (bu durum Amerika'da gittikçe büyüyen bir ödemeler dengesi açığına tekabül ediyordu) neden olduğu talep baskıları arasında ilişki kurulmaktadır. Fakat bu görüş bana birçok nedenlerden akla yatkın gelmemektedir. Bir kere, Amerika'daki ücret ve fiyat enflasyonu oranı Avrupa ülkeleri ve Japonya'dakinden daha ılımlı olduğundan, uluslararası fiyat artışlarını ABD'nin kendi içindeki enflasyona bağlamak oldukça güçtür. İkincisi, ABD ödemeler dengesi açığının diğer sanayi ülkelerinde ilâve talep fazlası yarattığını farz etmek, bu ülkelerdeki talep baskısının bu yıllarda yükseldiğini ve ücret patlamalarının emek piyasasındaki artan talep baskısının neticesi olduğunu kabul etmeyi ima etmek demektir. Bu, bazı ülkeler için doğru olabilir fakat tüm ülkeleri çin geçerli değildir. Örneğin, İngiltere'de işsizlik oranının oldukça yüksek olduğu 1969-70 dönemini kapsayan yıllarda ve ekonominin durgunluğa geçtiğinin açık olduğu 1970 yılı içinde ücretlerdeki patlayışı ilâve talep baskısıyla açıklamak oldukça güç olacaktır.

Ben, OECD ve diğerleri tarafından ileri sürülen ve sorunun ana noktasını sendikaların, gelir vergisi ödemeleri için kişinin cebinden ödediği miktarın hergün biraz daha artması ve sigorta kesintilerinin gittikçe daha fazla olması nedeniyle, artan militanca davranışlarında arayan görüşün çok daha akla yatkın olduğu kanısındayım.

Bu görüş bile ücret patlamalarını neden daha önce olmayıp, özellikle o devrede olduğunu veya neden birçok farklı ülkede bu patlamaların hemen hemen aynı zamanda ortaya çıktığını halâ izah edememektedir. Buunla beraber bu durum Amerika'da ve Avrupa'nın diğer ülkelerinde öğrenci ayaklanmalarına neden olan sosyal güçlerin veya 1848'in Şubat ve Mart'ında Avrupa'yı boydan boya kaplayan devrim dalgalarının izahından daha zor değildir. Tüm bu olaylar uzun süreden beri devam eden kin ve tatminsizliğin etkilerini taşıdıkları için, bir ülkede başladıktan kısa bir süre sonra diğerlerine de yayılıyordu.

Hammadde Fiyatlarındaki Patlama

Ücret enflasyonundaki hızlanma, uluslararası ticarete imalât malları fiyat seviyelerinde meydana gelen artışlarla yakından ilgiliydi. Öyle ki, dolarla ifade edildiğinde, Birleşmiş Milletler dünya imalât malları fiyat endeksi 1953-58 yılları arasında yıllık %1 ve 1968-71 yılları arasında ise yıllık %5 artmıştır.

İmalât mallarının fiyatlarındaki bu yavaş ve kararlı yükseliş ana ürün üreticilerinin ticaret hadlerinde bu üreticilerin aleyhine bir durum ortaya çıkardı. Nitekim, ticaret hadlerindeki bu bozulma nisbeti 1953-71 yılları arasında %23'e ulaşmış ve bu nisbetin sadece %3'ü 1953-68 devresine aittir. Bunun nedeni ise, 1968-71 devresini içeren 3 sene zarfında imalât malları fiyatlarından daha süratli bir şekilde yükselmesidir.

Hammadde fiyatlarındaki asıl yükselme 1972 yılının son yarısında başladı. Bu yükselişin, bir kıtlık bekleyişinin neticesi olduğu pek az şüphe götürmektedir. Çünkü temel ziraî malların yıl sonu stoklarında 1973 yılına kadar büyük bir düşüş kaydedilmişti. Fakat, 1973 yılında dünya buğday stoku normal seviyesinin yarısından da biraz aşağıya düştü. Bu durum, aslında, Rusya'nın 1972-73 yılları arasında verimsiz hasat nedeniyle beklenilmeyen alışlarından ve Amerika-lıların yıllarca devam eden ticaret fazlasının sona erişini farketmelerindeki yavaşlıktan doğmuştur.

Yiyecek maddeleri özel bir durum arz etmekle beraber, 1973 yılında ve 1974'ün ilk yarısında lif ve metal fiyatlarındaki hızlı artış, hammaddelerinin kullanım oranının, 1972 yılının son yarısı ile 1973'ün ilk yarısında dünya sınaî faaliyetlerinde izlenen yıllık

%10'un üzerindeki bir artış nisbetinde, mevcut hammadde artış oranından daha fazla olacağının bir belirtisi olarak görülmüyordu.

Fakat işlediği zannedilen tek faktör bu değildi. Bilinmeyen bir noktaya kadar, doların altın karşısında

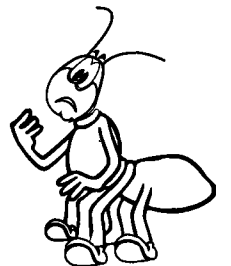
Ücret enflasyonundaki hızlanma, uluslararası ticarete imalât malları fiyat seviyelerinde meydana gelen artışlarla yakından ilgiliydi.

serbest bırakılmasını takip eden büyük kur değişikliği de, genel enflasyonist beklentilerle birlikte, (25 sene önce Kore savaşı esnasında ortaya çıkan ve hiç bir zaman gerçekleşmeyen kıtlık beklentilerinin hammadde fiyatlarını yükselttiği gibi)

büyük ölçüde hammadde alımlarını özendirilmiş olmalıydı. Hammadde fiyatlarını hemen hemen %50 oranında arttıran fiyatlardaki bu ani yükseliş 1-2 sene içinde etkisini yitirdi. Bu yeni durumda, altın fiyatlarındaki yükselişle Ekonomist dergisinin hammadde fiyatları endeksindeki yükseliş arasındaki bir korelasyon vardı ve her ikisi de aynı zaman çizgisini izlemekteydiler.

Hammadde fiyatları iki üç misli arttıktan sonra neticeleri gayet iyi bilinen petrol fiyatlarındaki büyük artışlar ortaya çıktı. Petrol fiyatlarındaki bu artışların doğurduğu evrensel sınaî durgunluk, bazı hammaddelerin fiyatlarında -metal ve sınaî maddeler gibi- önceki artışlara eşit oranda bir düşüşe yol açmakla beraber fiyatlar, ekonomik gelişmenin ilk belirtileri olarak, geçen Şubat'tan itibaren yeniden ve daha hızlı bir şekilde artmaya başladı.

Yiyecek fiyatları 1974 yılındaki seviyesinden bir miktar aşağı düşmüştü fakat bu aralar tekrar yükselmektedir. Belli başlı sanayi ülkelerindeki üretim ve işsizlik seviyesi henüz, durgunluk öncesi bulundukları seviyelerinden oldukça uzaktadırlar. Petrol dışındaki hammadde üreticilerinin ticaret hadleri, imalâtçıları yönünden bakıldığında da 1970'lerdeki durumdan pek farklı değildir. Bu kitlenin satın amak zorunda oldukları petrol gereksinimleri de dikkate alınırsa durumlarının daha da kötüleşeceği bir gerçektir.

Batı İktisat Teorisinin Türkiye İçin Geçerliliği*

Demir Demirgil**

Üniversitelerimizde ve Yüksek Okullarımızda okutulan iktisatın Türkiye için geçerliliği ve gerçekçiliği son on yılda bazı kuruluşlarda inceleme konusu yapılmıştır. Ancak bu incelemeler durumu saptama ve eleştiri safhasından ileri gidememiş, Türkiye için geçerli, gerçekçi model veya modeller kurma teşebbüsü şekillenememiştir.

İktisat eğitimin içeriğine ve modellerine karşı uyanan bu ilgi akademik sorumluluk hissinden kaynaklanmakta idi, nitekim Batı İktisat teorisini okutmak durumunda kalan gelişme sürecindeki ülkelerin iktisatçıları da endişelerini benzer şekilde ifade etmişlerdir.

Türkiye'de konuya ilginin artmasının nedeni ekonomik sorunlarımızın çözümünde Batıdan almış olduğumuz iktisat teorisinin çözüm getirememesi ve sorunlarımızın büyümesine engel olmamasıdır. İthalat ikamesine dayalı sanayileşme çıkmazı, ödemeler dengesi açığı, gelir bölüşümündeki eşitsizlik, enflasyon, gizli ve açık işsizlik sorunu, açık finansman, vergi adaletsizliği, gecekondü ve konut sorunları, şehirleşme sanayileşme açığı, İktisadi Devlet Teşekküllerinin verimsizliği gibi hayatî sorunlarımıza çözüm bulunamaması ve 1958, 1969 ve 1977 bunalımlarına engel olunamaması, izlenen isabetsiz iktisat politikaları, dünya konjktürü gibi faktörlerin yanında iktisadi kararların dayandığı teorik temellerin geçersizliği. 1958 bunalımı plansız dönemde, 1969 ve 1977 bunalımları planlı dönemde meydana gelmiştir. Ancak plansız olsun; planlı olsun her iki dönemde iktisadi düşüncenin dayandığı temellerin değişmemiş olmasıdır.

1960 devriminin sağlamış olduğu hürriyetler öğrencilerin de, öğretmenlerin de tek kitap zihniyetinden

uzaklaşma eğilimi içine girmelerine olanak vermiş, öğretilenlerin geçerliliği her vesile ile soru konusu edilmiştir.

Ekonomi öğrenimine üniversitelerimizde yer verildiği günden beri öğretim üyeleri genellikle "Batı"nın iktisat ders kitaplarından doğrudan doğruya ve

ya dolaylı olarak yararlanmışlardır. Aynı durum Afrika, Asya, Güney Amerika, ve Yakındoğu ülkelerinde de meydana gelmiştir. Oysa bu ders kitapları Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinin öğrencileri için yazılmıştır. Bu kitapların yazarları yazdıklarının bütün dünya için geçerli olduğunu iddia etmelerine rağmen gerçekte

**1960 devriminin sağlamış olduğu
hürriyetler öğrencilerin de,
öğretmenlerin de tek kitap
zihniyetinden uzaklaşma eğilimi içine
girmelerine olanak vermiş,
öğretilenlerin geçerliliği her vesile ile
soru konusu edilmiştir.**

bunlar Batının sanayileşmiş ileri ekonomilerine özgü kurumsal, sosyal ve ekonomik yapılarına yönelmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin iktisat okuyan öğrencileri bulundukları toplumların kurumsal ve ekonomik gerçekleriyle hiç bir ilgisi olmayan veyahut solla az ilgileri bulunan ekonomik kavramları, prensipleri, teorileri öğrenmeye ve sorunları incelemeye zorlanmaktadır.

Ülkemizde yayınlanan kitapların çoğunda ileri ülkelerdeki kitapların kavramsal yaklaşımı, prensipleri ve sorunları yer almaktadır. Ülkemizde yayınlanan kitaplarda önemli olmayan ve esasa dokunmayan bazı farklar olduğu söylenebilir: Ülkemizle ilgili bazı örnekler, milli gelir, vergi vs. istatistikleri gibi; ancak farklar bundan ileri gitmemektedir. Ülkenin kurumsal ve yapısal gerçekleri karşısında Batıdan alınan teorilere gerekli değişiklikler yapılamamaktadır. Tıpkı Batıdan transfer edilen teknolojilere, bunları ülkeye uygun teknolojiler haline getirmek için gerekli değişiklikler yapılmadığı gibi.

Nüfus artışı, fakirlik, eşitsizlik, işsizlik, kırsal durgunlaşma, okullaşma gibi sorunlar Batı ders kitaplarında çok yer işgal etmediği için, bunlara ülkemizde

* İktisat Dergisi'nin 165. sayısında (1978) yayınlanmıştır.

** Prof. Dr., B.Ü. Ekonomi Bölümü

de gerekli önem verilmemekte ve öğrencilerimiz bu sorunların muhtemel çözümleri yönünde düşünmeye sevkedilmemektedir.

Batının iktisat teorisi denge ve istikrar ekonomisi-
dir; ülkemizde ve benzer gelişmekte olan ülkelerde ise
dengesizlik ve istikrarsızlık mevcuttur, marjinal karar-
lar yerine temel bazı tercihler yer almalıdır. Tüketici
egemenliği sözde kalmakta neyin, ne kadar ve kimler
için üretileceği konusunda tüketici çok az etkin ol-
maktadır.

Batının geleneksel te-
orisi Devlet harcamaları ve
vergiler ile toplam talebi
etkilemeye çalışmaktadır.
Ülkemizin temel sorunu
ise adil bir vergi sistemi
oluşturmak, kamu harca-
malarını ise sınıflar ve
bölgeler arasında gelir ve servet eşitliği sağlayacak
bir yapıya kavuşturmaktır. Geleneksel Keynes'ci
makro iktisadın ülkemiz için geçerliğinin sınırlı olma-
sı bizi şaşırtmamalıdır.

Önce isminden başlayalım. Genel Teori, hiç de
zannedildiği kadar genel değildir. Batının bile bütün
sorunlarına değil depresyon ve işsizlik içindeki eko-
nomilere özel çözümler getirmektedir. Nitekim dur-
gunlaşma (stagnation) ve enflasyonun bir arada bulun-
ması hali olan stagflasyon'u ne açıklayabilmekte ne de
buna çözüm getirebilmektedir.

Makro-teori ile ekonomik gerçekler arasında bu
kadar büyük bir sapma bulunduğu göre makro-teori
ile Türkiye'nin ekonomik gerçekleri arasındaki sap-
manın çok daha büyük olacağını iddia etmek müm-
kündür, çünkü bugün de dün de kurumlarımız ve eko-
nomik sistemimiz ileri kapitalist ülkelerinkine çok az
benzerlik göstermektedir.

Gelişmişlerle gelişmemişler arasındaki ekonomik
yapı farkı o kadar büyüktür ki; ileri ülkelerde sanayi-
deki işsizliği azaltmak gayesiyle kamu harcamalarının
artırılması Türkiye'de ve benzer ülkelerde köyden
kente göçü artırmak suretiyle işsizliğin artmasına yol
açmaktadır. Üstelik de enflasyonu da körüklemektedir.

Keynesçi modelin kurumsal ve yapısal varsayımları
Türkiye için geçerli ve gerçekçi değildir.

İyi işleyen mal piyasaları, üretim faktörleri piya-
saları, sermaye ve para piyasaları mevcut değildir.

- Sınai ve tarımsal firmaların mallarına karşı talepte meydana gelen artışların süratli ve etkin bir şekilde üretim ve istihdam artışları meydana getireceği varsayımı gerçekçi değildir.

- Ülkemizde darboğaz yaratan talep azlığı değil, arzda mevcut olan yapısal ve kurumsal bozukluklardır, daha ayrıntılı bir anlatımla bunlar sermaye, ham madde, ara malları vasıflı işçi, sevk ve idare kıtlıkları ulaştırma ve haberleşme aksaklıkları, döviz kıtlıkları ve zenginlerin ithalata bağlı tüketim kalıplarıdır.

Bu şartlar altında açık bütçe ve açığa bağlı harcamalar kronik enflasyona yol açmaktadır.

Keynesçi politikaların sonucu işsizlik azalacağına

şehirleşme yolu ile artmakta, üretim fazlası artacağına kentleşme sonucu meydana gelen net tüketim artışı sonucu azalmaktadır.

Örnek olarak alınan Keynes gibi ekonomi teorisi-
ne etki yapmış olan diğer iktisatçılar da kendi ülkele-
rinin iktisadi ortamının ve sorunlarının etkisinden ka-
larak teorilerini geliştirmişlerdir. Bu teoriler ülkemizin sorunlarına ancak kısmen faydalı olabilmektedir. Ancak alka gelen şu sual olabilir: Batıda Ortodoks iktisadın dışında radikal düşünceye sahip iktisatçılar yok mudur? Vardır, fakat bunlar seslerini duyuramamaktadırlar. Marksist iktisatçıların Paul Baran uzun yıllar California'daki Stanford Üniversitesine Sosyalist İktisat okutmuştur. Seçimlik olarak verilen bu derse 7-8 öğrenciden fazlası gelmezdi, üstelik bunların tümü az gelişmiş ülkelerin öğrencileri idi. İki derse geldikten sonra ortadan kaybolan bir Amerikalı öğrenciye dersten çekilme nedeni sorulduğunda şu cevabı vermiştir: "Üniversiteyi bitirdikten sonra büyük Amerikan firmalarında iş ararken karnemde Marksist Ekonomi'nin yer alması şansımı azaltacaktır, bunun için kaydolmadım".

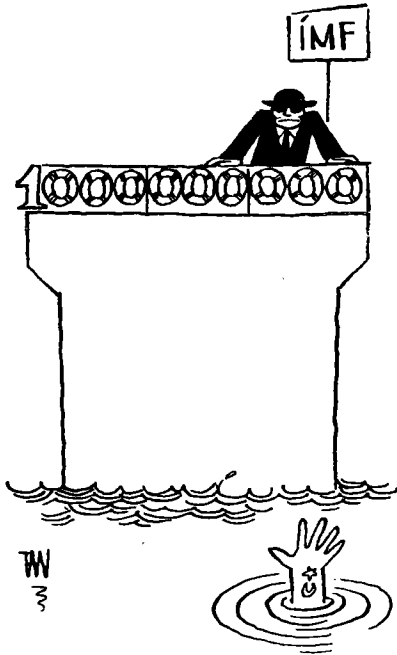
Radikal yazarların kitaplarını da aynı kader beklemektedir. Tanınmamış kitapevleri tarafından basılmakta, geniş bir dağıtıma tabi tutulamamaktadır.

Türkiye'nin ekonomik bir kalkınma ve derin değişimlerin içinde olması; makro-iktisatta genellikle kullanılan mukayeseli statik metodun sorunlarına anlamlı bir şekilde uygulanmasına olanak vermemektedir.

Sorunlarının büyük bir kısmını çözmüş bulunan

İKTİSAT DERGİSİ

15 LİRA

ekonomilerin iktisatçıları sosyal, kurumsal ve ekonomik yapıyı veri olarak almak eğilimindedirler; bu nedenle kısa dönemli bir analiz kullanmaktadırlar. Aynı nedenle batı dünyasının makro-iktisat kitaplarının %80-90'ı kısa dönemli analiz ve politikalara ayrılmıştır. Bunun tersi ülkemizde cari olması gerekirken taklitten kurtulamadığımız için makro-iktisat kitaplarımızı da ülkemizin gerektirdiği ağırlığı veremedik.

Bu taklit hastalığının başka bir nedeni Batıdaki iktisadın yüksek prestij değeridir. Etkileriyle, süreçleriyle ve mekanizmalarıyla Batı iktisadı az gelişmiş ülkelerde hayranlık uyandırmaktadır. En güç matematiksel modeller üzerinde çalışanlar ise en fazla hayranlık uyandırmaktadır.

Özellikle Harrod-Domar tarafından kullanılmış olan tek faktör tahlili uzun yıllar Türk Planlarını tek faktöre (yatırıma) dayanan tehlikeli bir basitleştirmeye dayandırmıştır. Planlı dönmeden önceki dönemde ortalama %6 artmış olan GSMH'yı yılda %7 arttırmak

mı istiyoruz, öyleyse Sermaye/Hasıla oranının 3 olduğunu ve kısa dönemde değişmediğini varsayarak yatırım/GSMH oranını %18'den %21'e yükseltmemiz yeterlidir.

Batı ülkeleri iyi işleyen piyasalara sahip oldukları için tüketimin, tasarrufun, emeğin ve benzeri serilerin aşırı agresyonda bir mahzur görülmemektedirler. Ülkemizin izlemesi gerekli iktisat politikası bakımından her sosyal sınıfın ortalama ve marjinal tüketim ve tasarrufu ayrı göstermekte gerek vardır çünkü bazı sınıfların birim tüketimine dolaylı ve dolaysız düşen ithalat, ekonomi için tehlikeli şekilde yüksek olabilir.

Nihayet batıda geliştirilmiş teori saf teori değildir, değer yargılarından arınmış teori sayılamaz. Bu teorinin esas fonksiyonu kapitalizmi ve sınıf hakimiyetini devam ettirebilmektedir. Bunun için işsizliği ve enflasyonu makul sınırlar içinde tutmak suretiyle kapitalizmi yaşayabilen bir iktisadi ve sosyal sistem haline getirmenin amaçlarını geliştirmeye çalışmaktadır. İnsanlar arasındaki ilişkilere değil toplam talep, toplam gelir arasındaki ilişkilere ağırlık vermektedir. Üretim ilişkilerini ihmal etmekte toplam talebe önem vermektedir. Firmaların kârları ve yatırımları bakımından iktisadi ekspansiyon, iktisadi istikrardan daha yararlı sayıldığı için "biraz enflasyon artı biraz işsizlik" bir iktisadi kuruluş durumu olarak Batının iktisat literatürüne geniş bir şekilde girmiş ve ülkemize de intikal etmiştir.

Batı dünyasının gereklerinden ve gerçeklerinden kaynaklanan sabit teknoloji -sabit nüfus- sabit sermaye varsayımı da ülkemizin temel sorunlarıyla çelişki halindedir.

Yazımızı şöylece özetleyebiliriz: Ülkemizde ekonomi bilimi farklı toplumlara ait bir paradigma üzerine oturtulmuştur. Aslında durum daha da acıdır, ileri sanayi toplumlarının paradigması geçerliğini kaybetmiş, yeni bir paradigmanın geliştirilmesine kadar sarsıntı ve bunalım içinde yaşamını devam ettirmektedir. Bu toplumlarda yeni bir paradigmanın geçerlilik kazanması, toplumdaki sosyal, politik ve ekonomik değişmelere ve radikal iktisatçıların etki derecesine bağlıdır.

Ülkemiz iktisatçılarının yapması gereken şey Türkiye'nin ve benzer ülkelerin, daha doğrusu Üçüncü Dünyanın paradigmini yani incelenen dünyaya, gerçeğe bakışı, onu algılama ve anlama biçiminin yolunu saptamaktır.

Analitik Bir Sistem Olarak Emek-Değer Kuramı*

Joan Robinson**

Çeviren: Dr. Tülay Demirler

Giriş

Joseph Schumpeter "**Capitalism, Socialism and Democracy**" adlı yapıtında Marx'ı bilgili ve titiz bir analitik iktisatçı olarak tanımlar.¹

"Dahî ve peygamber olarak isimlendirdiğim bir yazar konusunda bu ögeye bu denli önem verilmesi gerektiğini düşünmem garip gelebilir. Ama bunun önemi kabul etmek gerekir. Belli bir görüşü doğrulamak için uğraştığı her ne kadar kuşku götürmezse de, Marx'ın, kendini geliştirmek ve üzerinde ustalaşmaya değer ne varsa ustalaşmak için harcadığı bu bitip tükenmeyen çaba, bir takım ön yargılardan ve bilimsel olmayan amaçlardan kendini bir ölçüde kurtarmasına yardımcı olmuştur.

Bu güçlü zeka için bir sorunla salt sorun olarak ilgilenmek kendine rağmen ağır basıyordu. Kesin sonuçlarının anlamını ne kadar zorlamış olursa olsun, Marx çalışmalarında öncelikle gününün biliminin önerdiği analiz araçlarını geliştirme, bu araçların mantıksal sorunlarını azaltma ve bilimsel temelleri inşa etme çabasındaydı. Böylece de bütün yetersizliklerine rağmen doğası ve amacı bilimsel olan bir kuram ortaya koydu.

Marx'ın saf iktisadi alanda yaptıklarının özünün hem taraftarları hem de düşmanlarınca yanlış anlaşılmasının nedenlerini görmek zor değildir. Taraftarları için o sadece profesyonel kuramcı olmanın çok üstündeydi ve yaptıklarının bu yanına çok fazla önem vermek onlara kâfirlik gibi geliyordu. Marx'ın tavırlarına ve tartışmalarını koyuş

biçimine tepki duyan düşmanları ise onun çalışmalarının bazı kısımlarının başka ellerce sunulduğu zaman son derece büyük değer verdikleri türden şeyler olduğunu teslim etmeyi bir türlü kabullenemiyorlardı."

Açıktır ki, ortodoks akademik iktisat Marx'ı ciddiye almayı reddetmekten dolayı büyük ölçüde fakirleşmiştir. Avusturyalıların Bucharin'in **Economic Theory of the Leisure Class** (Çalışmayan Sınıfın İktisadı) olarak alay ettiği yüzeysel kuramı, Marshall'ın

J. B. Clark tarafından "sermayenin marjinal etkinliği"ne indirgenmiş olan faiz haddini "beklemenin ödülü" olarak alan faiz anlayışı, üretimin kendisinin bir tür mübadele olarak ele alındığı Walrascı genel denge kuramındaki geliş-

meler hep Marksizm'e karşı bir savunma olarak geliştirilmiştir.

Şimdi bütün bunlar, akademisyenler tarafından cevaplandırılmadıkları için baskı altında tutulmaya çalışılan iç eleştirilerle ve bugünün dünya piyasa ekonomisindeki krizlerin sorunlarıyla başa çıkabilecek her hangi bir araç önerememe konusundaki açık yetersizliği nedenleriyle hissedilir bir şekilde çözülmektedirler. Akademik öğretinin bugünkü yükler acısı durumu, önemli ölçüde, Marx tarafından ortaya konan soruları gözönüne almayı reddetmesinin bir sonucudur.

Aynı zamanda Marksizm'in fakirleşmesinin nedeni de, Marx'ın miras bıraktığı analitik aygıtın geliştirilip rafine edilmemesidir. Schumpeter Marx'ın hem bir peygamber hem de bir bilim adamı olduğunu söyler. Bir insanın peygamber veya bilim adamı olarak tanımlanması arasındaki fark onun ne söylediğinde değil, onun nasıl kabul edildiğindedir. Bilim adamının izleyicilerinin görevi, bilgi düzeyi yükseldikçe sorunlarının doğruluğunu araştırmak ve hipotezlerini yeni-

Marksizm'in fakirleşmesinin nedeni de, Marx'ın miras bıraktığı analitik aygıtın geliştirilip rafine edilmemesidir.

* İktisat Dergisi'nin 166. sayısında (1978) yayınlanmıştır.

** Prof., Dr., Cambridge Üniversitesi 1977 Aralık ayında 4. İktisatçılar Haftası için İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti'nin davetlisi olarak Türkiye'ye gelen yazar bu makalesini ilk defa Dergimizde yayınlanmak üzere özel olarak hazırlamıştır.

den tanımlamaktır. Peygamberi izleyenlerin görevi ise onun söylediklerine inanmaktır. İnançlar kolayca bağnazlığa doğru kayabilir, çünkü müritler doktrini doğru olarak anladıklarından hiçbir zaman emin değillerdir. En sağlam yol üstadın derslerini onun kendi sözcükleriyle tekrarlamaktır.

Batıdaki Marksistler akademisyenlerce o denli hırpalanmışlar ve ezilmişlerdir ki, Marksist terminolojiyi bir savunu aracı olarak benimserler ve bu terminolojiyi akademisyenlerin öne sürdükleri anlaşılabilirlik bahanesini onların elinden alacak bir dile çevirmeyi reddederler. Şimdi ortodoks kuram açık bir kargaşa içinde olduğuna göre bu tür tartışmalar batılı Marksistlerin teşvik etmek istedikleri siyasal iktisadın yeniden canlanmasını teşvik edeceğine geciktirmektedir.

- II -

Kapitalizmin Niteliği

Marx ekonomik analizini İngiliz iktisatçılarına, özellikle Ricardo'ya dayandırmıştır ama onlarda olmayan bir öğeyi sistemine dahil etmiştir: Kapitalizmin belli tarihsel koşullarda gelişen ve kendi iç özelliklerine bağlı olarak dönüşüme uğrayacak belli bir iktisadi sistem olduğu görüşü.

Sanayi kapitalizminin ortaya çıkışı bir yandan bir proleteryanın -yani, toprak üzerinde hiçbir hakkı bulunmayan veya hiçbir üretim aracına sahip olmayan pek çok ailenin, dolayısıyla, ücret karşılığı çalışacak çok sayıda kişinin- varlığını, diğer yandan, kâr sağlayacak biçimde kullanılabilecek büyük servet birikimine sahip olan az sayıda ailenin varlığını gerektirdi. Hiçbir akademik iktisatçının bu apaçık gerçeği yadsıyacağını sanmıyorum. Ama onlar kuramlarını bu gerçeği gizleyecek biçimde geliştirmişlerdir.

İngiltere'de proleterya bir nüfus patlaması olurken kapitalizmin tarım kesimine girmesiyle ortaya çıkmıştır. Sayısı artan tarım üreticilerinin köylü mülklerinin parçalanması yoluyla tarım kesiminde emilmeleri yerine, işgücü-toprak oranı cari ücret haddinde kârlı olarak kullanılabilecek işçi sayısı tarafından sınırlandırılmıştır.

Fizyokratların iktisadi kuramı ile A. Smith'in iktisadi kuramı arasında keskin bir kopma vardır. Fizyokratlar üreticilerin, yani kiracı çiftçi ve zenaatkârların sürekli olarak kendini yenileyen ve ailelerinin geçimliliğini kapsayan işletme sermayesine kendilerinin bizzat sahip olduğunu ve bunu bizzat kendilerinin yönet-

tiğini veri olarak almışlardır. (Köylüler kira ödemek zorundadırlar, kendilerinin yeniden üretimi bir fazla yaratır, oysa zenaatkârlar ürünlerinin satışından sadece yaşamlarını sürdürmeye ve girdi stoklarını muhafaza etmeye yetecek miktarda gayri safi bir kazanç elde ederler.) Adam Smith ise işçilerin ücretle istihdam edildiklerini ve iş verenler tarafından kâr biçiminde bir fazlanın ele geçirildiğini varsayar.

Potansiyel bir işgücünün tarım kesiminden çıkarılması sanayide istihdamı hiç bir şekilde garantilemez. Onsekizinci yüzyılda İngiltere'de aristokrat asilzadelerin savurganlık geleneğine sahip olmayan bazı ailelerin ellerinde ticaret yoluyla büyük servetler birikmişti ve bu sermaye sanayi yatırımları için hazır bir fondu.

Kapitalizmin tarihsel gelişiminde üçünü bir öge daha vardı: Teknolojik ilerlemeyi sağlayan bilimsel ihtilâl. Fabrika sistemi kendi içinde zenaatkâr olarak çalışınca yapmak isteyeceklerinden çok daha fazla işi belli sayıda bir işgücüne yaptırabilecek bir araçtı ve Steve Marglin'in belirttiği gibi, Adam Smith'in işbölümü bir teknik tasarruf sağlama yolu olmaktan çok disiplin sağlayıcı bir araçtı. Herşeye rağmen sanayi bu araçlarla çok ileriye gidemezdi.

Bilimin teknolojiye uygulanmasının özü, enerjinin (başlangıçta sadece su akıntılarının) insanın adale gücüne yardımcı olarak kullanılabilecek duruma getirilmesi idi. Bu, büyük işçi gruplarının tek bir kontrol sistemi altında istihdam edilmesini ve bu tür istihdamda da hiç bir zenaatkârın tek başına üstesinden gelemeyeceği bir mali yatırımı gerektiriyordu. Sanayi kapitalizmi buradan kalkarak gelişmeye başladı. (Sanayinin gelişmesinde marksistlerin yeterince vurgulamadıkları dördüncü bir koşul daha vardı: Tarımın kendi gereksinimlerinin üstünde, kentsel nüfusun, kamu yönetiminin ve savaşın gereksinimlerini karşılamaya yetecek kadar fazla ürün yaratabilmesi.

Marx kapitalizmin gelişmesini emek-değer kuramı ile açıklar. Kâr, üreticinin zahmetinden, veya ödenmeyen emek gücünden elde edilen artık değerdir. Yatırım ve teknik gelişme, kapitalistleri harekete getiren durmadan daha çok artık değer elde etmek hirsından kaynaklanır. Sınıf savaşı işçilerin ücret payı ve çalışma koşulları için verdikleri mücadelelerden doğar. Devlet aygıtı kapitalistlerin işçileri baskı altında tutmalarına yardım etmek için tesis edilmiştir.

Sistemin bu şekilde tanımlanması işçilere mücadelelerinde yardımcı olmak amacını güden güçlü bir ideolojik içerik taşımaktadır, ama bunu doğmatizm

haline getirmek tanımın analiz yöntemi olarak yararlılığını azaltmaktadır.

Sömürü kuramının iki ciddi zayıflığı vardır: İlk olarak, kuram sanayi ihtilâlinin kökeninin ve eskiden sömürge olan bir çok ülkeye bugün nüfuz edişinin inandırıcı bir tasvirini veriyorsa da, başarılı kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfının mal ve hizmet tüketimi düzeyinde görülen çok önemli artışlarla kolayca bağdaştırılamaz.

Olduğu gibi okunduğunda **Kapital**'in birinci cildi, kapitalizm geliştikçe gerçek ücret düzeyinin az çok sabit kalacağını öngörür görünmektedir. Sermaye nüfus artışından daha hızlı biriktiği zaman yedek işçi ordusu istihdam tarafından emilir ve gerçek ücretler yükselir. Gene aynı nedenle birikim yavaşlarken nüfus artmaya devam eder. Aynı zamanda, emek tasarrufu sağlayan yenilikler, her birim yatırımın yarattığı iş sayısını azaltır. Bu şekilde yedek işçi ordusu yeniden ortaya çıkar ve gerçek ücretlerdeki geçici artış süreci tersine döner. Üçüncü ciltte (Marx bunu hiç bir şekilde istediği gibi bitirememiştir) gerçek ücretlerin artmasının beklendiği açıktır, çünkü teknik ilerleme sürdükçe sömürü oranının aşağı yukarı aynı kalacağı varsayılmaktadır. Sabit bir sömürü oranı ücretlerin net ürün içindeki payının sabit olacağı anlamına gelir; net ürün artan mal üretimi akımı olarak alınırsa, gerçek ücret hadleri yükselmektedir. Marx ve Engels'in yazılarında gerçek ücretlerin artacağını söyleyen bir çok pasaj vardır ama öyle anlaşıyor ki modern kapitalizmin kendi emek gücünün ihtilâlcı gazabını ne ölçüde satın alabileceğini göremedikleri de açıktır. Bu işçilere kendi yaşam düzeylerinin Üçüncü Dünya'nın süper sömürüsü sayesinde sürdürülebileceğini söylemek siyasal bir talihsizliktir. Çünkü bu ırkçılığı beslediği gibi analitik olarak da gerçeğin yarısı hatta çeyreği bile değildir.

Modern dünyayı tartışırken emek-değer ve sömürü dilinin kullanılmasının ikinci sakıncası sosyalizm kavramı ile ilgilidir. Marx kapitalizmi ortadan kaldıracak ihtilâlin birikim ve teknik gelişme ile ilgili büyük tarihsel görevin yerine getirildiği en gelişmiş sanayi merkezlerinde olacağını öngörmüştür. O zaman sınıf savaşı sona erecek ve bundan böyle toplum kaynaklarını toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere akılcı bir biçimde kullanılabilecektir.

Sosyalizm, artık bir hayal değildir. Bugün Birleşmiş Milletler dökümanlarında titiz bir biçimde "tüümüyle planlanmış ekonomiler" olarak adı geçen ülkeler vardır. Marx'ın öngördüğünün tersine, şu zamana kadar ihtilâller sinai olarak geri kalmış ülkelerde ger-

çekleştirilmişlerdir. Demek ki, bu ülkelerin asıl ihtiyaçları hızlı sermaye birikimini sağlamaktı ve planlama bunu başarmakta etkin bir araç olduğunu kanıtlamıştır.

Sermaye birikimi tüketim için olmayan üretim araçlarını (ve savunma araçlarını) üretmek üzere çalışmak demektir. Doğaldır ki yatırılabilir fazlanın elde edilmesi Sovyet dünyasında sömürü olarak tanımlanmamaktadır. Kapitalizmde artık değer kapitalistlerin kendi özel çıkarları için elde edildiği söylenir. Sosyalizmde ise işçiler yatırımları kendi gelecekleri için yapmaktadırlar. Ama gelecek oldukça uzaktadır ve bu sırada sanayi teknolojisi her girdiği yerde aynı koşulları empoze etmektedir.

"Değer yasası" Sovyet dünyasında anlamını tamamen değiştirmiştir. Orada bu, tüketim mallarının arzı ve talebi arasında bir dengenin korunması gereği anlamına gelmektedir. Akademik iktisada Marx'ın herhangi bir kavramından çok daha yakın bir kavram bu.

Bir uluslararası işçi hareketiyle ilgili büyük hayal 1914 Ağustosunda darmadağın edilmiştir ama Marksizm adına yapılan ilk ihtilâlin ortamını hazırlayan da bu savaş olmuştur. O zamandan beri olan her şeyi Marx'ın öngördüklerinin çizgisine oturtmaya uğraşmak yerine, bu öngörülenlerin neden gerçekleşmediğini anlamak için Marx'ın kendi tarihsel çözümleme yöntemini kullanmaya çalışmak çok daha iyi olacaktır.

- III -

Üretimin Bir Ölçütü

Emek-değer kuramının bir yanı, Marx'ın üretim sürecini çözümlemek için kullandığı bir yöntem olmasıdır. Bir malın **değeri**, bu malı üretmek için gereken emek-zamanı saatlerinden ibarettir. Veri bir işgücünün istihdamından doğan -örneğin yıllık- üretim akımı uygulanan emek-zamanı akımı ile gösterilebilir. Ricardo ulusal geliri ölçmede kullanılabilecek bir mutlak değer birimi ararken epeyce eziyet çekmiştir. Marx emek-zamanını birim olarak kabul etmek suretiyle sorunu atlatmıştır. Bu yöntemin büyük avantajı kullanımdaki değer mübadeledeki değerle ilişkisine ait eski bilmeceye takılıp kalmadan Marx'a nicel terimlerle düşünme olanağını vermesiydi.

Marx gayrisafi ve safi üretim arasındaki farkı çok iyi kavramıştır. $(c+v+s)$ formülünde c , mevcut üretim araçları stokunun yıpranması anlamına gelir. $v+s$ ise

ücret ve artık değer, yani üretimden stokun yenilenme payı çıkınca kalan kısmın **değeri**, yani net üretimdir.

Marx c'yi geçmişte üretildiği zaman stoka eklenmiş bulunan ve kullanıldıkça serbest kalan **değer** olarak ele alır. Bu pek de yeterli olmayan bir yaklaşım. Şimdi hepimizin gayet iyi farkında olduğu gibi, cari üretimde kullanılan enerji ve hammaddelerin bir kısmı yenilenemeyecek kaynaklardan elde edilir, bu kaynakların katkısı sadece onları topraktan çıkarmak için kullanılan emek ile değerlendirilemez. Ama, Marx'ın sembolleri bu noktayı gayet açık olarak görmemize yardım ederken, "sermaye"nin akademik kavramlaştırılmasında her şey birbirine karıştırılarak bulanıklaştırılmaktadır.

Net üretim akımının **değeri**, $v+s$, bir yılda çalışan toplam adam-saatten oluşur. v , işçiler tarafından tüketilen ücret mallarının **değeri**, s , rantıye tüketiminin ve yatırımının **değeri**, yani kâr harcamalarıdır.

Bu toplama yöntemi Marx'ın düşünme biçimine uygunsuz da mümkün olan tek yol değildir. Belli bir ülkenin geçen yıldaki ulusal geliri olmuş bir olaydır, objektif gerçeğin bir parçasıdır. Bu, üretilen malların ve parasal ödemelerin gerçekleşmiş akımlarıdır. Bunu basit bir yolla anlatmak yeterli değildir, çünkü son derece karmaşık bir bütün oluşturur. Herhangi bir ölçüt, sınırlılıkları gözönüne alınarak, bilinçli bir şekilde kullanılmak zorundadır. Bugün istatistikler parasal ödeme akımları olarak kullanılabilecek en iyi ölçütü oluştururlar. "Burjuva" kategoriler içinde sunulan bilgileri kullandığımızdan dolayı emek-değer kuramına ihanet etmiş veya kârların "sermayenin verimliliği"nin ölçütü olduğu görüşüne teslim olmuş olmayız.

Sömürü oranı v/s , bütün sanayi için ücret fonunun yalnız kârlara oranı olarak yorumlanabilir. Ücretlerin katma değer içindeki payı yararlı ve önemli bir bilgidir ve bu Marx'ın **değer** kategorilerine tam uymuyor diye yadsınmamalıdır.

Kişi/yıl başına ortalama parasal ücreti ve istihdam hacmini biliyorsak, v 'ye tekabül eden ücret fonunu bulabiliriz. Sömürü oranını bilirsek s 'ye tekabül eden net parasal kâr akımını bulabiliriz. c 'nin yenilenme maliyetini buna eklersek gayrisafi kâr akımını elde edebiliriz. Hesaplamaların parasal olarak yapılması **değer** olarak yapılmasından iki nedenle daha uygundur: Mükemmel olmasalar da, istatistiklerin elde edilmeleri daha kolaydır ve **değer** hakkında hiçbir şey bilmeyen müteşebbislerin kararlarını parasal kâr oranları etkiler.

- IV -

Fiyatlar

Marx malların fiyatlarının belirlenmesi kuramını klâsik iktisatçılardan devralmıştır. Klâsik iktisatçılar için değer kuramı önemli ve muammalı bir sorundur ve Marx'ın değer kuramına kapitalizmin özünü anlamada temel anahtar olarak verdiği önem onun klâsiklerden devraldığı bir mirastır.

Marx kapitalizm-öncesi ekonomilerde malların (kunduz ve geyik) mübadelesinin emek maliyetiyle orantılı fiyatlar üzerinden yapılması doktrinini Adam Smith'den almıştır. Bu yüzden de basit mal üretimi -bağımsız zenaatkârlar - ekonomisinde malların **değerlerine** göre mübadele edileceğine inanıyordu. Bu bana hiç inandırıcı gelmiyor. Mübadele ihtisaslaşmayı gerektirir. Eğer her aile kendi kullanımı için gerekli hayvanları avlayabilseydi veya kendi kullanımı için gerekli malları üretebilseydi mübadele ve fiyatlar olmayacaktı (malların daha kolay veya zor elde edilmesi açısından farklı öznel maliyetleri olsa bile). Zenaatkârlar kendi mesleklerinin beceri ve bilgisine uygun olarak ihtisaslaşacaklarına göre her türlü emek farklı olacak ve saat olarak kıyaslanamayacaklardır. Zenaatkârların her biri uygun araçlara sahip olacaklar ve ailelerinin geçimliliğini de içeren işletme sermayelerini yöneteceklerdir. Stokun ve çalışmanın sürdürülmesi üretimlerinin maliyetini oluşturacaktır. Kazançlar bir türlü adil fiyat kavramına göre saptanabilir veya arz ve talep tarafından etkilenmeleri gerekecektir. Aslında ortodoks piyasa fiyatı kuramı kapitalizme değil, bu tür bir ekonomiye uygulanabilir.

Piero Sraffa tarafından yeniden ifadelendirildiği şekliyle Ricardo'nun kapitalizmde fiyat kuramı tüm olarak tutarlıdır. Sermaye üzerindeki kâr oranı, -tedavül döneminin uzunluğu da dahil- üretimin teknik koşulları ve ücret mallarının üretim maliyeti tarafından belirlenir. Rantın etkisini ortadan kaldırmak için, üretimin rant getirmeyen marjinal toprakta yapıldığı varsayılmaktadır. Gerçek ücret asgari geçim düzeyinde değil, Marx'ın emek gücü **değeri** dediği düzeyde saptanmıştır. Dolayısıyla, her tür malın maliyeti onu üretmek için gerekli emek zamanı artı malı üretmek ve pazara getirmek için gerekli süre boyunca yatırılmış sermaye değeri üzerine cari oranda konmuş kâr tarafından belirlenir. Malların fiyatlarının emek-değerinden farklı olması çeşitli üretim tekniklerinde kullanılan kapital-emek oranına bağlıdır.

Marx ise işe ters taraftan başlar. Tek (uniform) bir sömürü oranı varsayar, böylece kârın satış hasılatı

içindeki payı bellidir. Bir bakıma, kâr payı kâr oranından çok daha önemlidir. Kâr payı fiili ödeme ve gelir akımlarını temsil ederken kâr oranı zihni bir hesaplama değildir. **Kapital**'in 1. cildinde tartışmalar **değerler** açısından yapılmıştır ve malların **değerlerinin** fiyatlarıyla ilişkisi tartışması yoktur. Cilt III'de tek bir kâr oranı varsayılır ve Ricardo'nun fiyatlarına tekabül eden "üretim fiyatları" hesaplanır. (Ama Marx bu hesaplanmayı tam olarak bitirememiştir). Fiyatların **değerlerle** olan ilişkisi, çok geniş, karmakarışik tartışmalara yol açmıştır ama bütün bu yaygara boş yere kopartılmıştır. Sraffa, değeri bir malın üretiminde gerekli dolaysız ve dolaylı emek-zamanı olarak açıkça formüle eden tek yöntem modelini geliştirmiş ve kâr oranı düzeyi yoluyla **değerlerin** fiyatlarla sistematik olarak nasıl ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu, krizlerin olmadığı, sabit bir büyüme hızıyla üretimde bulunan kapitalist bir ekonomide sömürünün nasıl işlediğinin basitleştirilmiş bir resmini verir.

Bu arada, Sraffa kuramının kârı "sermayenin verimliliği"nin ölçütü olarak alan kâr kuramını yıkmak gibi büyük bir avantaja da sahip olduğunu belirtelim.

- V -

Birikim ve Efektif Talep

Marx'ın çözümlemesinin en değerli yanlarından biri genişletilmiş yeniden üretim şemasıdır. Michael Kalecki, Keynes'in istihdam kuramı olarak bilinen kuramın kendi versiyonunu ve kapitalist, sosyalist ve az gelişmiş ülkelerde sermaye birikimi çözümlemelerini bu temel âzerine oturtmuştur.

Tartışma, Marx'ın bıraktığı yerden alınarak çağdaş sorunlara uygulanabilecek şekilde uyarlamaları gerektiriyor. Marx kesimler arasında yapılan mübadeleleri **değer** bakımından tasvir etti. Ama fiyatlarla uğraşmak daha kolaydır, ve ikinci olarak, Marx emek kullanarak **değer** yaratılması sürecini malları satarak artık değer elde edilmesi sürecinden ayrı olarak ele alıyordu.

Kalecki'nin modelinde kârın bu iki yönü bütünleştirilmiştir. Kesim I'deki harcamalar, yani gayrisafi yatırımlar ve kesim III'deki rant geliri harcamaları, yani lüks mallar harcamaları, kâr akımını gösterirken, bütün üç kesimdeki ücret fonu kesim II'de toplam ihtiyaç malları üretim akımı alımlarını meydana getirir.

Yedek işçi ordusu var olduğu zaman yatırımlardaki artış, kârları yükseltir, bu da her üç kesimdeki istihdamı artırır. Kâr bekleyişleri herhangi bir nedenle

düştüğü zaman yatırımlar azalır, ve gerçekleşen kârlarda ve istihdamda düşme olur. Bunlar realizasyonun kısa dönemli boyutlarıdır.

Ayrıca uzun dönemli ilişkilerin de ele alınması gerekmektedir. Sermaye, bir süredir nüfus artışından daha hızlı birikiyorsa yedek işçi ordusu, istihdam tarafından emilecektir. Dolayısıyla işçilerin pazarlık güçleri artar, gerçek üret oranları yükselebilir ve kârın payı düşer. Bu yatırımları caydırabilir ama böyle olabilir de.

Eğer sermaye birikimi dürtüsü güçlüyse, işgücü sıkıntısı işçi başına üretimi artırmayı hedefleyen teknik yenilikleri teşvik eder. Bu, kâr oranındaki düşme eğilimini durduracak biçimde yatırım artışına yol açabilir.

Genel olarak Marx'ın birikim ve krizlerin ortaya çıkışı ile ilgili çözümlemeleri kapitalizmin tarihini ve planlı ekonomilerin sorunlarını anlamak için bir temel sağlar. Fakat Marx'ın teknik değişmeye yaklaşımı, sermayenin organik bileşimi kavramındaki karışıklıkla ve sermaye- emek oranında artmayı gerektiren yeniliklerin kâr oranının düşmesine neden olacağı görüşüyle zedelenmektedir.

Bu güçlük Marx'ın üretimi sadece değer olarak ölçmesi ve herhangi bir fiziksel üretim ölçütüne sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Teknik gelişmenin özü her **değer** birimi başına ürünü artırmaktır. Teknik yenilikler, sermaye-yoğun olsalar bile, gerçek ücret oranları sabit kaldığı veya kârın sabit bir oranı olarak arttığı zaman kâr oranının yükselmesine olanak verirler. İstihdam edilen işçi başına kâr oranı artmadığı sürece kapitalistleri işçi başına yatırımı artırıcı teknikleri içeren makina ve teçhizatı kullanmaya zorlayacak hiç bir güç mevcut değildir. Daha iyisi yoksa eski teknikleri kullanmaya devam etme seçeneği her zaman açıktır.

Modern teknolojiye artan sermaye-emek oranının çok ciddi sorunlar yaratmasının nedeni kâr oranlarını düşürmesi değil, işgücü gereksinimlerini azaltması ve çok gelişmiş ekonomileri kısa dönemli zenginlik dönemlerinde bile işsizlikle tehdit etmesidir. Bu, planlı ekonomilerin ilke olarak kaçınabilmeleri gereken bir sorudur.

Dipnot

¹ a. g. e, Bölüm III.

Uluslararası Esnek Kur Sistemi ve Türkiye'nin Dışa Açılması*

Gülten Kazgan**

1- Giriş

Bretton Woods anlaşmasının getirdiği sabit fa-
kat ayarlanabilir kur sistemi, 1968'e kadar belli
başlı dünya paraları arasındaki paritelerde
önemli değişimler olmadan yürüdü¹, ortaya çıkan kur
değişimleri ise, genel istikrarlı büyüme ortamında so-
run yaratmadan massedilebildi.² İzleyen yıllarda,
B.Avrupa paraları (başta İsviçre frangı ve B.Alman
markı) ve Japon yeni'nin dolar karşısında değer kazan-
ması, dolar devalüasyonları ve doların altından kop-
ması ya da bu paraların dalgalanmaya bırakılması³,
1974'e kadar yaşanan boom havası ile birlikte gitti.
Kurlardaki şiddetli değişimler, dünya hammadde fi-
yatlarının -değeri düşen dolarla- yukarı tırmanması,
uluslararası ticaret hacmindeki olağanüstü genişlemeyi
durduramadı. Bu boomda, az gelişmiş ülkelerin ihracat
geliri artışı, genişlemeye ayrı bir ivme kazandırdı.⁴
Türkiye de bu istikrarsızlık içinde genişleme dönemin-
den payını aldı. Artan ihracat ve işçi geliri sayesinde -
1947'den bu yana ilk kez- 1973'de cari işlemler denge-
sini sağlayabildiği gibi, 2 milyar doları aşan tutarda
döviz rezervi de biriktirebildi. 1979 sonuna kadar olan
dönem doların DM, İsviçre frangı, Avusturya şilini ve
İskandinav ülkeleri paraları ve Japon yeni karşısında
değer keybetmesiyle belirdi. Katlanarak artan (dolarla
ifade edilmiş) petrol fiyatları -petrol alımları dolarla
ödendiği için- kısmen dolar değerinin düşmesiyle tela-
fi edildi. Paraları değerlenen ve döviz gelirleri bu pa-
ralar üzerinden olan ülkeler, böylece petrol fiyatlarında-
ki artışın etkisini hafifletebildi. Bol ve düşük faizli
kredi olanakları, dolar borçlarının reel değerinin azal-
ması gibi etkenler, az gelişmiş ya da yeni gelişen ülke-
lerin ekonomik sorunlarına geçici ve kısmi de olsa çö-
zümler getirebildi. Türkiye ise ekonomi politikasının
yığılan hatalarını borçlanarak çözmeye çalıştı.

ABD'de R. Reagan'ın iktidara gelmesiyle başlatıl-
dığı "değerli dolar" politikası ise son 15-20 yılın
trend'ini tersine çevirdi. Bir yandan uluslararası finans
piyasasında faiz hadleri yükselirken, bir yandan da
ABD'de yüzde 20'ye varan faiz hadleriyle birlikte⁵ dol-
ar değeri tırmanmaya başladı.

* İktisat Dergisi'nin 202. sayısında (1981) yayınlanmıştır.

** Prof. Dr., İ.Ü. İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi

24 Ocak 1980 kararlarını izleyerek ekonomisini
"dışa açmak" için çalışan Türkiye, uluslararası esnek
kur sistemi çerçevesinde ortaya çıkan değişimleri, et-
kilerini anlamak ve olumsuz etkilerini azaltmak için
önlemler almak durumundadır. Ekonominin dışa açıl-
ması dış dünya ile Türkiye arasındaki mal-hizmet, ka-
pital, emek hareketlerinin artması, dolayısıyla dış dün-
yadaki değişimlerden daha fazla etkilenmek demektir.
Nitekim, bu sistemin en gözle görülür bir sonucu, T.C.
Merkez Bankası tarafından TL'nin günlük olarak sap-
tanıp ilan edilen döviz kurlarının uygulamaya konması
olmuştur.

II. Esnek Kur Sistemi Etkileri:

A) Belirsizlik Ortamı:

1960-79 döneminde B. Alman markı, İsviçre
frangı, Japon yeni öncülüğünde diğer bazı konvertibl
paralar dolar karşısında değer kazanırken, bunu "sati-
nalma gücü paritesi" ile açıklamak mümkündür. Çift
haneli enflasyon yaşanan ABD için doların değer kay-
bedeceği öngörüsü de kolayca yapılabilirdi. Bu değiş-
me ise Türkiye gibi üçüncü ülkeler açısından büyük
belirsizlik yaratmıyordu. Enflasyon oranı farklarına
göre oluşan kur değişimlerini öngörmek ve buna göre
davranmak mümkündü. Aslında 1969-70 aralığında bu
paralar karşısında sürekli değer kazanmıştı, paralar
dalgalanmaya bırakıldıktan sonra günlük kur değişim-
leri ne olursa olsun, yıllık ortalamaya göre trend bu
paraların lehine seyretmişti.⁶ Bu da günlük ya da haf-
talıktan öte kur değişimleriyle ilgilenildiğinde, esnek
kur sisteminin bir belirsizlik kaynağı olmasını önlü-
yordu. Tabii, bu trend 1980'de tersine dönmeğe başla-
dığında daha önceki hesapları da altüst etti.

Bugün ise, kur değişiminin kısa vadede dolar le-
hine olma olasılığı yüksek olsa da orta ve biraz uzun
vadede bu değişiminin hangi para lehine olacağını kes-
tirmek daha zor, tahminde yanılma olasılığı daha yük-
sektir. Çünkü doların yükselme trendini enflasyon ora-
nı farkıyla açıklamak mümkün değildir. Sıkı para ve
yüksek faiz politikasına rağmen, ABD'de iç fiyat artı-
şı, B. Almanya ve İsviçre'den yine de daha yüksektir.
ABD doları üzerindeki faiz hadlerinin yüzde 20'ye
yaklaşması (Bkz. not 5) ile buna yönelen fon akımları

bunun başlıca nedenidir. Kur değişimleri faiz politikasından etkilenince, yönünü ve oranını öngörme olanağı da yitirilmektedir, çünkü araya kısa sürede değişen siyasal kararlar karışmaktadır. B.Almanya, DM/\$ kuru 3 DM'nin de altına düşerse, faiz haddini düşük tutmağa devam eder mi? ABD ile faiz yarışına başlarsa bunun yoğunlaştıracağı işsizlik ve durgunluk B.Avrupa'da yaygın olan "sosyal devlet" anlayışınca kabul edilebilir mi? Ya da güçlü sol muhalefet buna olanak verir mi? ABD, B.Avrupa paraları üzerine bu baskıyı askeri ve siyasal nedenlerle yapmaktadır, bunu hangi noktaya kadar götürür? Bu gibi cevaplanması güç sorular nedeniyle, önümüzdeki 3 ay, 6 ay veya bir ya da birkaç yıl içerisinde kurların hangi yönde değişeceği öngörüle-memektedir. Bu belirsizlik ise "dışa açılma" deyiminin içerdiği bütün işlemleri -dış borç almaktan rezerv tutmağa, ihracat için mal üretmekten başlıca ithal kalemlerinin maliyetine kadar- olumsuz yönde etkilemektedir. (Aşağıda çeşitli etkenler incelendiğinde, bu yargı daha iyi anlaşılacaktır.) Bu olumsuzluğun azaltılması ise yeni önlemler gerektirmektedir.

B) Dış Borcun Reel Maliyeti:

Türkiye'nin toplam dış borcu, dolarla ifade edildiğinde faiz dahil 25 milyar dolar kadardır. Yıllık borç taksit ve faiz ödemeleri (son yıllarda) 1.5 milyar dolar-dır. Yani, sırasıyla milli gelirin yüzde 44.5 ve ihracat gelirinin yarısı (ihracat artışı işçi gelirlerinin yüzde 30'u) kadar ağır bir yük ifade etmektedir (1980). Ne var ki dolarla ifade edilse de toplam dış borcun ve yıllık taksit ve faizlerin bileşiminde dolar dışında diğer yabancı konvertibl paralar da bulunmaktadır. Esnek kur-siste-minde bu paralar arasındaki değer değişimleri dolayısıyla, Türkiye'nin döviz gelirleri de değişik paralar üzerinden olduğu için, dış borcun ve yıllık taksit ve faiz ödemelerinin ekonomiye reel maliyeti değişmektedir. Aşağıda örnek olarak 1979 yılında alınan dış kredilerin değişik paralar üzerinden dağılımı gösterilmiştir. (Tablo 1)⁷

Breetton Woods sistemi başlıca yabancı paralar arasındaki kurları sabit tuttuğu zaman dahi anlaşmalı marj içindeki oynamalar ya da yüksek oranlı devalüasyon ya da revalüasyonlar dış borcun reel maliyetini değiştirmekteydi. Türkiye'nin döviz gelirlerinin yaklaşık yarısı B.Avrupa paraları cinsinden olduğu için, bunların karşısında değerindeki değişme borcun reel maliyetinin etkilemektedir.

Tablo 1'de 1979 yılında alınan kredilerin 1979 kurlarına göre dolar ve DM olarak toplamı ve 1981 (Ağustos) kuruna göre DM olarak toplamı da görülebilir. Eğer Türkiye borcun tümünü dolar üzerinden almış

olsaydı, buna karşılık döviz gelirin tümü DM üzerinden olsaydı, bu yıla ait borcun reel maliyeti birbuçuk yıl içinde 1237 milyon DM tutarında ağırlaşmış olacaktı. Geçmişte Türkiye DM/\$ kurundaki yükselmenin, dolarla olan borçların reel maliyetini azaltıcı etkisinden yararlanmıştır, bugün ise ters yöndeki eğilim reel maliyeti ağırlaştırıcı bir etki yaratmaktadır.

Ancak (Türkiye serbest bir borçlanma politikası izleyebilse dahi)⁸ kurların önümüzdeki yıllarda ne yönde değişeceğinin belirsizliği olayı ile karşılaşacaktır. Kaldı ki eğilimin belirli olduğu ve serbest seçim hakkı bulunduğu B.Avrupa piyasasından DÇM borçlanmaları 1975-77 arasında değeri artan DM ve SF ile yapılmıştır.⁹

Türk ekonomisinin dışa açılması denildiğinde öncelikle düşünülen borçlanma olanaklarının genişletilmesidir. Yukarıdaki örnekten anlaşılacağı gibi Türkiye dünya piyasa koşullarını yakından izleyip, borcun reel maliyetini azaltıcı önlemleri, bu açılımla birlikte almak durumundadır.

C) Döviz Rezervlerinin Reel Değeri

Dışa açık bir ekonomi, dışa kapalı bir ekonomiye oranla daha büyük bir döviz rezervi tutmak zorundadır, çünkü dış ticaret oranı daha yüksektir ve rezervlerinin de mutaka ithalatın en az 4 aylık tutarını karşılayabilecek düzeyde olması gerekir.

Dış dünyada para kurlarındaki değişimin yarattığı belirsizlik de rezerv düzeyini yükseltme gereğini güçlendirmektedir. Dış ticaret hadleri aleyhe dönerken, talep elastikiyeti çok düşük ithal mallarının ithalatın yarısından fazlasını oluşturması¹⁰ ve ekonomi dışa açılrsa da durumda çok büyük değişiklik beklenmemesi de buna eklenmelidir.

Tablo 1: 1979 Yılında alınan kredilerin yabancı para cinsinden dağılımı (milyon)

Para cinsi	Hükümetlerarası kredi	Ticari kredi	Uluslararası kuruluş kredisi	Toplam
DM	510	38.1	36.5	584.6
\$	130	14.5	950.0	1094.5
FF	300	115.0	-	415.0
FS	200	1.7	17.0	218.7
NKr.	57	0.9	-	57.9
DKr.	25	-	-	25
B pound	15	-	-	15
1979 kurlarına göre \$ olarak toplam				(Dolar) 1697.0
1979 kurlarına göre DM olarak toplam				(DK) 3105.5
1981 Ağustos kuruna göre DM olarak toplam				(DM) 4242.5

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı "Yıllık Rapor: 1979", Ankara 1980

Tıpkı dış borçlarda olduğu gibi başlıca yabancı paraların kur değişimleri döviz rezervlerinin reel değerini de değiştiren bir etki yaratır. Örneğin, Türkiye 1 milyar dolar tutarında rezervin yarısını DM üzerinde tutuyorsa, DM/\$ kuru da yüzde 10 DM aleyhine değişmişse, toplam rezervin reel satınalma gücü yüzde 5 oranında azalmış demektir.

Türkiye dışa açıldıkça dış borçlar için olduğu gibi döviz rezervleri için de kayıp rizikosunu azaltacak bir politika izlemek zorundadır, aynı şekilde belirsizlik ortamı bu konuda da etkindir.

D) Dış Ticaret Hadleri

I) İhracat Gelirleri:

Türk ekonomisini dışa açmanın en sağlıklı ve en güvenilir yolu mal ve hizmet ihracatını artırmaktır. İhracatın mal-hizmet açısından hem de pazarlar açısından çeşitlenmesi de bunun başlıca yoludur.

Dış dünyadaki esnek kur sistemi, çeşitli yollardan dışa açılma sürecinin aleyhine etki yaratmaktadır. Bir kere kur değişimleri ihracatçının rizikosunu artırmaktadır. Dış piyasalardaki vadeli döviz piyasalarından yararlansa dahi, ancak mukavele süresinde kur değişimlerinin etkisini azaltabilir, mukaveleler arasındaki sürede, fiyat değişimleri ihracatçıyı etkilemeye devam eder¹¹ İkincisi (içi piyasadaki fiyat değişimlerinden farklı olarak) bazı piyasalarda malların reel fiyatını arttırırken bazılarını da düşürmektedir. Örneğin, Türkiye'nin geleneksel tarım ürünlerinin fiyatlarının dünya piyasalarında dolar üzerinden "kote" edilir. Dolar değeri yükseldiği bir dönemde (bunların fiyatları telafi edici bir düşüş göstermediği sürece, parası dolar karşısında düşen ülkeler için -kendi paraları itibarıyla- pahalılaşmaktadır. Bu da (talep elastikiyeti katsayısına bağlı olarak) dolar fiyatını düşürmeyi gerektirmektedir, yani ihracatçı satabilmek için dolar fiyatını düşürmek zorunda kaldığında, bu özgürlüğe sahip olmalıdır. Ne var ki ihracatçıları arasındaki rekabet, fiyatı ihracatın kârlı olmadığı düzeye kadar da düşürülebilir.

Yukarıdaki örnek, bugün dolar karşısında paraları değer kaybeden B. Avrupa piyasalarındaki durum için geçerlidir. Buna karşılık ihracat geliri dolarla olan ve talebi dünya düzeyine gayri elastik olan petrolün satıcıları için aynı durum söz konusu değildir. Diğer bir deyişle, üçüncü sorun, kur değişimlerinin ülkenin ihracat pazarlarında ortaya çıkardığı kaymalardır. Nitekim (Irak-İran savaşı, İran'daki iç karışıklıklar, taşıma maliyetinin ihracat pazarını etkileyen düzeye yükselmesi, B. Avrupa'daki durgunluğa karşı Ortadoğu pazarındaki boom, ticaret anlaşmaları çerçevesinde yürütülen Ortadoğu ticaretinin yarattığı belirlilik gibi etkenler yanın-

da) kur değişimlerini yarattığı bu etki de 1980 ve 1981'de dış ticaretin B. Avrupa'dan Ortadoğu'ya kaymasında etken olmaktadır.

Esnaek kur sistemi ihraç malların reel satınalma gücünü nasıl etkilemektedir? Burada, akla ilk gelen cevap şudur; Fiyatı dolarla "kote" edilen ürünlerin reel satınalma gücü doların diğer paralar karşısındaki değerine göre değişecektir, dolar değerlendirirken artacak, değer kaybederken azalacaktır. Ne var ki tek tek ürünlerinin arz-talep durumları, ihraç pazarlarında durgunluk ya da boom hali, talep elastikiyeti gibi o denli çok belirleyici etken vardır ki, herhalde bu konuda kesin bir şey söylenemez.¹²

II) İşçi Döviz Gelirleri:

İşçi döviz gelirlerinin yüzde 90'ının B. Avrupa paraları (başta DM) üzerinden olması, dolarla bu paralar arasındaki kur değişimlerini önplana. Bu konuda salt DM üzerinde durmak yeterli olacaktır.

1979 sonu ile 1981 Ağustos ayı arasında B. Alman parası dolar karşısında yüzde 35 değer kaybetmiştir, aynı dönemde B. Almanya'da genel fiyat seviyesi yüzde 10 artmıştır. İşçi ücretleri genel fiyat seviyesini izlediğine göre, bu gelirlerin reel satınalma gücü yüzde 25 azalmış demektir. Tabii bunun tam tersi eğilim, 1979'a kadar doların değer kaybı sürecinde ortaya çıkmıştır.

III) İthal Giderleri:

Esnek kur sistemi ithalatın reel maliyetini de belirlemektedir, ülkenin döviz gelirlerinin bileşimine giren yabancı paraların oranı ve bunlar arasındaki kur değişimi -diğer etkenlere ek olarak- bunda etkindir. Örneğin, DM fiyatı aynı kalan bir malın fiyatı; DM/\$ kuru aleyhe değişirken, döviz geliri dolarla olanlar için ucuzlamış demektir.

Dolar değerinin arttığı bugünkü ortam, Türkiye'nin ihracatını B. Avrupa'ya genişletme olanağını kısıtlarken ithalatı bu alana kaydıran bir etki yaratıyor olması beklenir.

Diğer yandan yükselen dolar değeri, ithal edilen petrol ve petrol ürünlerinin reel maliyetini sürekli yükseltmektedir. Talebin elastikiyeti (o) a yakın olduğu için de ithalat giderinin artan oranı bu hammadde tarafından massedilmektedir, öyle ki petrol dışı ithalat bu ithal mallarının fiyat artışı da gözönünde tutulduğunda- reel olarak gittikçe kıtlaşmakta ve pahalılaşmaktadır.

Gerek petrol gerek petrol dışı ithalatın reel maliyetindeki artış, ekonomiye "ithal ikamesi"nin kârlı hale gelmesi demektir. Belirsizlik ortamı ve ihracata

ilişkin gözlemlerle birlikte artan reel ithalat maliyeti, ekonomi dışı açılırken "ithal-ikamesi"nden vazgeçmenin akılcı ya da ekonomik bir çözüm olamayacağının kanıtıdır.¹³

Aşağıda 1963-73 ve 1974 sonrası yıllarda Türkiye'nin dış ticaret hadleri gösterilmiştir. (Tablo II)

1963-68 dönemi istikrarlı büyüme ve sabit kur sisteminin Türkiye'ye nasıl yansıdığını ve bunun genelde olumlu olduğunu göstermektedir. 1968-73 döneminde (1971 sonrası de facto esnek kur sistemine rağmen diğer gelişen ülkelerle birlikte) Türkiye'nin de dış ticaret hadleri lehe değişmiştir. 1973 sonrası yıllarda ise gelişme sürekli aleyhdedir. Bunun ne ölçüde Batı dünyasındaki durgunluk, ne ölçüde esnek kur sistemiyle ilgili olduğu konusunda kesin bir şey söylenemez. Ancak, esnek kurların devrede olduğu 1974 sonrası dönemde gerek safi dış ticaret gerek gelir dış ticaret hadlerinin aleyhe seyretmesi, gerekse ithalat giderlerinde petrolün artan payı dolayısıyla petrol dışı ithalatın iyice kısıtlanması, ekonominin ithal ikamesine piyasa koşulları içerisinde iyice yönlendirilmesi demektir.

III- Esnek Kur Sisteminin Etkilerine Karşı Telafi Edici Ekonomi Politikası Önlemleri:

A) Borçlanma ve Rezerv Yönetimi Politikası:

Dış borçların reel yükünün yabancı paralar arasındaki değer değişimleri dolayısıyla artmasını önleyebilmek için çeşitli yöntemler uygulanabilir. Bunun en basit yolu borçlanılan paraları çeşitlendirmektir, öyle ki her bir yabancı paranın borçlanmadaki payı, Türkiye'nin cari işlemler gelirlerindeki payına eşit olmalıdır. Böylece, kurlardaki değişimin borç ödemelerine olan etkisi, mal ve hizmetler gelirlerine olan etkisiyle telafi edilebilir.

Aynı politika, döviz rezervleri için de izlenmelidir: Borç ödemeleri ve ithalatın ödeneceği yabancı paralar, döviz rezervlerinde buna tekabül eden oranda tutulmalıdır.

Yukarıdaki politikayı izleyebilmek için borç alınan paralar üzerinden ihracat yapmak gerekir. Böylece, kur değişmelerinin ne yönde olacağının bilinemediği belirsizlik ortamında, kur değişmelerinden doğan riziko azaltılabilir. Tabii, zaman içinde kur değişmelerinin ne yönde olacağı tahmin edilebiliyorsa, sorun yoktur, ele geçen döviz hangi cinsten olursa olsun (konvertibl olduğu sürece) değeri artması beklenen paraya çevrilebilir.

Bu konuda bir diğer ipucu "aşırı değerlenmiş" sayılan paralar üzerinden borç almaktır, çünkü, piyasa güçleriyle bunların zaman içinde değer kaybetmesi ve

Tablo II: Türkiye'nin safi ve gelir dış ticaret hadleri
(Endeks: 1967=100 ve 1973=100)

Yıllar	Safi DTH	Gelir DTH*
		(1967=100)
1963	107.5	72.2
1965	91.8	93.0
1967	100.0	100.0
1968	101.5	97.0
1969	98.9	94.0
1970	95.1	107.0
1971	80.5	99.0
1972	87.5	126.0
1973	94.1	127.3
		(1973=100)
1974	92.0	79.0
1975	77.7	64.8
1976	79.8	67.0
1977	79.4	56.2
1978	73.8	58.1
1979	73.7	56.7

Kaynak: 1963-73 için Ticaret Bakanlığı, 1974-79 için TÜSİAD

* Not: Gelir DTH, 1963-73'de yalnız mal ihracatı, 1974 ve sonrası yıllarda mal ihracatı artı işçi dövizleri üzerinden hesaplanmıştır.

böylece borç taksit ve faizleri geri ödenirken borcun reel yükünün azalması beklenir. Buna karşılık rezervlerin "az değerlenmiş" sayılan ve zamanla değer kazanması beklenen paralar üzerinden tutulması rezervlerin reel kazanç sağlamasını mümkün kılar. Ancak, daha önce belirttiğimiz gibi, bugünkü ortamda hangi paranın aşırı, hangisini az değerlenmiş sayılacağını kestirmek güç, yapılan tahminde yanılma olasılığı yüksektir.

Tabii, dış dünya olaylarını yakından izleyen uzmanların yetiştirilerek borç ve rezerv yönetiminde onlardan yararlanmak, hükümetten hükümete (yabancı paralar arasında seçim hakkı vermeyen) kredileri, ekonominin dış ticaret kesimini güçlendirerek bu seçimin kullanılabileceği ticari -serbest piyasa kredileriyle ikame etmek, pazarları ve mal- hizmet satışlarını çeşitlendirmek akla gelebilecek diğer yollardır. Bir yol da değeri düşmesi beklenen paralar üzerinden borç ve alacakları eşitlemektir.

B) Döviz Kuru Politikası:

Türkiye'nin dış işlemlerine giren başlıca konvertibl paraların esnek kur sistemine tabi olması, Türkiye'ni izleyeceği döviz kuru politikasında hesaba katılmayı gerektirir. Özellikle kur değişmelerinin satın alma gücü paritesiyle açıklanabilir olmaktan çıkması, TL'nin dış değeri ayarlanırken salt genel fiyat seviyesi değişmelerini de gözönünde tutmayı gerektirmektedir. Açıklayalım:

Türkiye'nin dış ödeme (ithalat ve borç servisi) ve dış gelir (ihracat, işçi dövizleri ve krediler) açısından

önemli yabancı paralar başta ABD doları, onu izleyerek DM ve üçüncü olarak da diğer B. Avrupa paralarıdır. Türkiye'nin halen uyguladığı T.C. Merkez Bankası'nca günlük kur saptama sistemi, bu üç başlıca para arasındaki değer değişimlerini hesaba katma olanağını vermektedir. (Tabii, enflasyon hızı farkları için düzeltme yapıldıktan sonra, bu işlem yapılmalıdır.)

Diyelim ki doların dış işlemlerde payı yüzde 50, DM'nin yüzde 25 ve (hepsinin aynı yönde ve aynı oranda değeri değiştiğini varsaydığımız) B. Avrupa'nın diğer ülkelerinin payı da yüzde 25'dir. Eğer DM dolar karşısında yüzde 10, diğerleri de yüzde 20 değer kaybetmişse TL'nin reel değeri de $(0.50 \times 0) + (0.25 \times 10) + (0.25 \times 20) = 7.5$ dolar karşısında yüzde 75 düşmelidir. Böylece kur politikasında Türkiye'nin yakın ticaret ortaklarının paralarının dolar karşısında değer kaybı, bu paraların Türkiye'nin dış işlemlerindeki payı oranında gözönünde tutulmuş olacaktır. Bu da esnek kur sisteminin etkileri ile ilgili olarak belirttiğimiz pazar kaybı etkisini telafi edebilir.

C) İthal İkamesi Politikası:

Değeri artan dolara bağlı olarak reel maliyeti artan petrol ve türevlerini yerli enerji maddeleri ile ikame politikası ise bugünkü eğilime göre ithalatın hem reel maliyetini azaltmak hem de petrol dışı ithalat kapasitesini arttırmanın en etkin yoludur. İthalat kapasitesindeki azalma da (Tablo II) kısmen ihracat artışıyla telafi edilse de kısmen ithal ikamesiyle de telafi edilecektir.

IV- Sonuç

1968'e kadar sabit kur sisteminde istikrarlı büyüme, 1968-74 arasında dünya ekonomisinde yerini istikrarsızlık içinde büyümeye bırakmıştır. Esnek kurların başlıca konvertibl paralar arası uygulamayı tanımladığı günümüze kadar olan dönem ise, istikrarsızlık içinde durgunlukla belirmektedir. Türkiye, ekonomisini dışa açmaya bu ortamda çalışmaktadır. Bu açılmada dolarla diğer paralar arasında ortaya çıkan eğilimler gözönünde tutulmalı ve ekonomiye gelebilecek ek reel yüklerle karşı bilinçli önlemler alınmağa çalışılmalıdır.

Bu yazımızda, dış piyasalar (B. Avrupa'daki durgunluğun, işsizliğin ve yaygınlaşan cari işlemler açıklarının dışa açılmaya etkilerini almadık, salt döviz kuru oynamalarının üzerinde durduk. Oysa, bu konuda kapsamlı bir inceleme durgunluk içinde istikrarsızlık olgusunun dışa açılmaya etkilerini tahlil etmek zorunladır.

Dipnotlar

¹ DM'de ufak bir revalüasyon dışında, bu dönemin en önemli olayı İngiliz poundunun Kasım 1967'de devalüe edilmesidir.

² Sterlin devalüasyonunun, rezervlerini sterlinle tutan ülkelerde büyük kayıplara yol açtığı da bir gerçektir.

³ 1969-74 arası kur değişimleri bakımından çok fırtınalı bir dönemdir. Ağustos 1969'da FF devalüe edilmiş, Eylül 1969'da DM dalgalanmayla bırakılmış ve revalüe edilmiş, Mayıs 1971'de SF revaüle edilmiş Ağustos 1971'de doların altına konvertibilitesi kaldırılmış ve paraların da facto dalgalanması başlamış ve izleyerek DM, yen ve diğer paralar revalüe, devalüe edilmiş, 1973 Şubatından dolar tekrar devalüe edilmiş izleyerek DM revalüe edilmiş, Haziran 1973'de DM tekrar revalüe edilmiş, Hollanda guildlerinin revalüasyonu onu izlemiştir.

⁴ 1965-71 aralığında AGÜ'nin yılda yüzde 10-15 arasında değişen yıllık ihracat artış hızı, 1972-74 aralığında yılda yüzde 45'e yaklaşmıştır.

⁵ Ağustos ortasında Avrupa finans piyasasında döviz faiz hadleri vadeye göre ABD doları için yüzde 17.7 - 19.7, sterlin için 12.5-14.3, B.Alman markı için yüzde 11.7-12.8'dir.

⁶ Kurlar 1960-79 aralığında şöyle değişmiştir.

Yıllar	\$ başına				
	DM	SF	FF	STG	
1960	4.17	4.32	4.90	0.36	
1965	4.00	4.33	4.90	0.36	
1970	3.65	4.12	5.33	0.42	
1973	2.67	3.17	4.45	0.41	
1975	2.46	2.58	4.29	0.45	
1979	1.83	1.65	4.25	0.47	
1981 (Ağus)	2.48	2.16	5.9	0.54	

⁷ Bu yazı bizden çok kısa sürede istendiği için Maliye Bakanlığından toplam dış borcun yabancı paralar itibarıyla dağılım rakamlarını öğrenmemiz mümkün olmadı.

⁸ Türkiye'nin aldığı hükümetten hükümete kredilerde seçim hakkı yoktur.

⁹ Bu paralar üzerinde faiz haddinin düşüklüğü ve dövizle ödeme yükümlülüğünün T.C. Merkez Bankası'na olması bunun başlıca nedenidir.

¹⁰ Petrol ve türevleri ile gübre hammaddeleri kastedilmiştir.

¹¹ Stanley W. Black "Exchange Policies for Less Developed Countries in a world of Floating Rates" Essays in International Finance no 119, Princeton University 1976, s.28 (Portfolio Vo.4 no 5'de iktibas edilmiştir)

¹² William R. Cline "Flexible Exchange Rates and the Developing Countries" International Monetary Reform and the Developing Countries, The Brookings Sstitution 1976 Bahis II, (Portfolio Vol. 4 no 5'de iktibas edilmiştir.)

¹³ "Türkiye'de Dış Açığın Boyutları" (Bkz. G. Kazgan, Para-Kredi Dergisi, Ağustos 1981) başlıklı incelememizde ihracat ve ithalat artış hızlarından hareketle aynı sonuca varmıştık. Dış Ticaret hadlerindeki aleyhe dönüşüm, dünya piyasasından yansıyan fiyat göstergelerinin "ithal-ikamesi" yönünde işaret verdiği bilinen bir gerçektir, nispi fiyatlar ihraç malları aleyhine ve ithal malları lehine dönüyorsa, piyasa ekonomisi koşullarında ithal ikamesi daha kârlı olmuştur demektir.

¹⁴ Ticaret ve finans akımlarındaki paylar yanında her pazardaki talep elastikiyeti de ayrıca gözönünde tutulabilir.

Kamunun Fon Oluşturma Görevi*

İzzettin Önder**

Klasik maliye öğretisi içinde kamusal fonksiyonlar incelenirken, özel sektörün kendi başına yapamadığı ve böylece kamuya görev olarak verilen fonksiyonlardan biri de "iktisadi kalkınma

ve/veya iktisadî gelişmeyi sağlama" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer deyişle, devlet sadece statik kaynak dağılımını değiştirmekle yetinmeyip, bununla beraber, zamanlararası kaynak aktarımı anlamına gelen dinamik kaynak dağılımı sorununa da

el atmalıdır. Zira, devletin böyle bir görevi yüklenmediği durumda, özel sektörün kendi gücü ile bu fonksiyonu istenilen düzeyde gerçekleştiremeyeceği yönünde bir kanaat hakimdir. Bu kanaat, iktisadî kalkınma aşamasındaki ülke devletleri için, iktisadî gelişmişlik düzeyindeki ülke devletleri için olandan daha kuvvetlidir. Çünkü, kalkınmanın ileri aşamalarında karşılaşılan ekonomik gelişme sorunları, doğrudan ve radikal müdahaleler yerine daha yumuşak tedbirlerle çözüme kavuşturulabildiği halde, kalkınmanın ilk aşamalarındaki kaynak oluşturma problemleri çok daha çetin ve komplike olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, ileri ülkeler hükümet programlarında yer alan gelişme ilke ve sorunları, gelişmekte olan ülkeler hükümetleri programlarındaki kadar kapsamlı ve öncelikleri görülmemektedir. Bu açıdan Cumhuriyetimizin ilk yıllarına baktığımızda, sermaye birikimi ve kalkınma problemlerinin basit hükümet problemi olmaktan öte, devrin siyasî partisinin ana ilkeleri, hatta daha üst düzeyde bir anayasa ilkesi halinde belirlediğini görmekteyiz. Çok kaba hatlarla "Devletçilik" ilkesi altındaki felsefe, ekonomik kalkınmayı sağlayıcı ve onun itici alt-yapısı olarak da sermaye oluşturuca bir yaklaşım olarak görülebilir.

Bu noktada, tartışmaya açık olabilecek bir meseleye değinmek gerekiyor. O da, fon oluşturma, üretim düzeyi sabit tutularak, tasarrufları arttırıp, bunları kanallize etmek şeklinde mi, yoksa, fiilî üretimi potan-

siyel üretim düzeyine yükseltip, reel kaynakları daha başlangıcında genişletmek şeklinde mi anlaşılacağı meselesidir. Bunlardan birincisi dar ve basit anlamli dinamik kaynak dağılımını ifade ettiği ve faiz politikaları gibi piyasa aletleri ile de çözülebileceği halde ikincisi toplumun ekonomik dokularının çok daha de-

rin katmanlarında operasyonların gerekli olduğu daha karmaşık bir olaydır. Özellikle ekonomik gelişme söz konusu olduğunda, ikinci anlamdaki fon yaratma süreci önemli olmaktadır. Zira, fert başına gelir düzeyinin düşük olduğu durumlarda, zaten is-

tenen tasarruf sağlanamaz. Emekli sandığı v.s. gibi parafiskal kurumların fonlarına devletçe el konması ve/veya enflasyon gibi mekanizmaların kullanılması parasal görünümü tasarruflar oluşturabileceği halde, hem reel olarak fazla bir kaynak ortaya koyamazlar hem de, enflasyon durumunda olduğu gibi, ekonomik kararların çarpıtılmasına sebep olabilirler. Bu itibarla, özellikle kalkınma süreci esnasında mühim olan, fiilî üretimi potansiyel üretime yükselterek, reel fon yaratmaktır. Oluşan fonları toplamak, kanallize etmek ise, kaynak yaratma sorunundan sonra gelen, ikinci dereceli bir meseledir; ilk mesele fiilen oluşturmak, üretmek meselesidir.

Böylece, sorunu el koyma ve dağıtım meselesi olmaktan çıkartıp, üretmek meselesi olarak ele alınca, "hangi sektörde?" sorusu karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında, hatta kalkınmanın ilk aşamalarındaki tüm ülkelerde bu sorunun cevabı açıktır : Bu sektör tarımdır. Yurtiçi gayri safi millî hasılanın çok büyük bir bölümünü oluşturan tarım sektörü fazla değer yaratmak için kullanılabilecek tek sektördür.

Bu bağlamda, tarım sektöründe sadece toplam üretimin yükseltilmesi hedef olarak alınmamalı, fakat bununla birlikte verimlilik de yükseltilmeli ki, hem sanayi için işgücü arzı artsın hem de sermaye oluşumu için gerekli kaynaklar sağlanmış olsun. Meseleyi çok kaba hatlarla, daha yakından incelersek şu sonuca va-

* İktisat Dergisi'nin 205. sayısında (1981) yayınlanmıştır.

** Prof., Dr., İ. Ü. İktisat Fakültesi

rınız. Hakim sektör olan tarım, piyasa ekonomisine kapalı, geleneksel üretim ve aynı mübadele sistemleri içinde potansiyel veriminin altında çalışan bir kesim görünümündedir. Ülke çapındaki bu mikro görünümü, yirminci yüzyılda gelişmişler dünyasında gelişme sürecine giren tarım sektörüne, daha önceleri birtakım uluslararası ilişkiler (sömürge bulma, piyasa bulma v.s. gibi) yardımı ile kalkınmasını gerçekleştirmiş ülkelerdeki tarım sektörlerinin yüklenmiş olduğu görevlerden daha ciddi görevler düştüğü anlaşılar. Bu görevler kısaca, bir yandan sanayi ürünleri için talep yaratmak, diğer yandan ise söz konusu ürünlerin üretimi için gerekli kaynak ve emek arzı oluşturmaktır.¹ Mesele böyle olunca, bütün işler şu noktaya indirgenebilir, tarım sektöründe emek birimi başına verimlilik ve toplam üretim arttırılmalıdır! Bu temel, maddi olgunun tamamlayıcı önlemleri ise, yine kısaca, tarım sektörü paralı değişim, yani modern piyasa kesimine açılmalı ve toprak mülkiyeti etkin üretime yolaçabilecek şekilde dağılmış olmalıdır.² Ancak, tarımsal üretim etkin bir şekilde yapıp, fiilî üretim potansiyel üretim düzeyine çıkartılırsa ve tarım sektörü, bütün bu oluşumların kaçınılmaz sonucu olarak paralı sektöre geçerse, sanayi sektörünün gelişmesi için gerekli kaynak (sanayi ürünlerine pazar oluşturarak ve/veya doğrudan kaynak aktarım mekanizmaları ile) ve emek gücü (tarımda verimliliğin arttırılması ile şehirlere göç eden insan gücü) yaratılmış olur. Böylece sağlıklı bir şehirleşme sonucunun doğabileceği akla gelebilir. Bu konu, yan bir mesele olarak, burada ele alınmak istenmemekle beraber, tarım sektöründe gizli işsizlik oranının henüz düşük düzeyde olduğu ve sanayinin insan gücüne ihtiyaç duyduğu yeni kuruluş aşamalarında, kaçınılmaz şehirleşme olayını yaşamak, gizli işsizliğin çok arttığı ve sanayinin emek masnetme kapasitesinin görece olarak azaldığı dönemlerde bu olguyu yaşamaktan daha avantajlı olduğunun belirtilmesinde yarar görmekteyim.

Cumhuriyetin ilk yıllarının ekonomik görünümü gözönüne getirildiğinde, tarım sektörünün içinde bulunduğu geleneksel örgütleniş ve üretim biçimini kendiliğinden kıramayacağı açıkça görülür. Aslında dünya uygulamalarına baktığımızda, sermaye birikimi sağlamak için iç tasarrufları arttırmak zorunluluğu ile karşılaşan ülkelerin tarım sektörüne ağırlık verdiklerini özellikle Japonya örneğinde çok açık olmak üzere görmekteyiz.

Maliye Teorisi tarihinde Mc Culloch ve Otto von Mering vergilerin kaynak yaratma etkisini inceleyen başlıca müellifler arasında görülmektedir. Bu müellif-

lerin ortaya attıkları "Vergilerin Transformasyonu" görüşü oldukça eski olmakla beraber, nedense, vergilerin ekonomik faaliyetleri kısıcı "ikame etkileri" kadar rağbet görüp, muhtelif görüşler içinde nisbî yerini koruyamamıştır. Vergilerin transformasyonu hadisesi şöylece özetlenebilir: vergiler sadece ekonomik faaliyetleri kısmaz (özellikle Colin Clark türü görüş), fakat bazı özel durumlarda ekonomik faaliyetleri arttırıcı rol oynar. Özellikle tarımsal arazi üzerine, arazinin fiilî üretimine bakılmadan, potansiyel verimi üzerine salınan nakdi bir vergi tipik transformasyon etkisi yaratabilecek bir vergidir.

Çeşitli ideolojik ve bazı çevrelerin belki de kısa dönemli çıkarları doğrultusunda körelttikleri sadece teorik görüşler olmuş olsa idi, tarih bunu kaydetmeye bilirdi, ama aynı çevreler bu görüşleri göz ardı ederken, gerçek, maddi bir ekonomik olguya da el atarsa durum farkedilmez olmaktan çıkar, hatta uzun dönemli etkisi hem o topluma hem de bizzat o kararlarda hakim rol oynayan gruplar üzerine bir kabûs gibi çöker. İşte zamanlararası görüş farkı yüzünden Türkiye'de yaşanmış dramlardan bir tanesi de Aşar'ın kaldırılmasıdır. Aşar, bir gelir aracı olarak kötü, çağ-dışı v.s. olarak nitelendirilebilir. Bundan dolayı "aşar aleti"nin kaldırılması, hiç kuşkusuz, yerinde olmuştur. Ancak, 1925 yılında gerçekleştirilen operasyon (!" söz konusu "aşar aleti" nin kaldırılması hâdisesinden ibaret değildir. O operasyon, tarım sektörünün, siyasî gücünden yararlanarak, vergi dışına çıkartılması veya daha doğru bir ifade ile çıkması hâdisesidir. Bu böyle bir çıkış ki, bu çıkışla devlet o yıllarda varidatının 1/3 üne yakın bir kısmını kaybediyordu ve bu sektör, 1950 yılına kadar hiçbir gelir vergisi yükümlülüğü altına girmeyecekti. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde ittifakla alınan bu karar 1925 yılında uygulamaya koyulmakla, yukarıda ana hatları ile kısaca vermeye çalıştığım sanayileşmeyi besleyen ana damar kesilmiş oluyordu. Sonuçtan uzun dönemde ne ülke ne de tarım sektörü kârlı çıkmıştır, denilebilir.

Sanayileşmenin en hayati damarı kesildikten sonra ortaya çıkan patalojiler sıhhatli sanayileşmeyi engeller nitelikte olduğu gibi, aslında tarım sektörünü de vergi dışı mekanizmalarla, sağlıklı bir şekilde yük altına sokuyordu. Bu yan patalojik mekanizmalar, tarım aleyhine dönen iç fiyat hadleri, tarımsal ürünlere uygulanan selektif düşük döviz kurları gibi ekonomik ilişkileri optimumdan saptıran araçlardır. Olumsuz sonuçlar kanunla da bitmemekte, sanayi sektörü yeterli fon alamamakla kalmamakta, fakat kamu hizmetlerinin yükünü bütün ağırlığı ile yüklenmekte, vergilerde bazı mükellef grupları için avantajlı olabilecek se-

düler sistem uygulanamamakta, sanayi sektörünün gelişmesi için öngörülen vergi teşvik önlemleri etkili olamamakta hatta, aşırı bozulmuş iç ticaret hadleri yüzünden, özellikle sanayi ürünleri ihracatı zorlaşmaktadır. Bütün bu saydığım ve burada saymadığım yan oluşumlar (patolojik gelişmeler!) bu yazının konusu içine girmediği için detaylı ele almayacağım. Ancak şu kadarını vurgulamakla yetineceğim: O da, Türkiye'de sanayileşmenin ilk aşamalarında fon oluşturma bir devlet fonksiyonu olarak karşımıza çıkmakta. Devlet, fon oluşturma yerine, tam ters hareket ederek, fon kaynakları kesince, işler orada kalmamakta, çok dallı-budaklı yan gelişmeler olmaktadır. Tabiatıyla, bütün bu olumsuz sonuçlar hem ülke hem de bizzat tarım kesimi üzerine oturmaktadır.

Peki, devlet 1923 İzmir İktisat Kongresi kararına uyarak 1925 yılında tarım sektörünü etkili (verimliliği ve üretimi artırıcı nitelikte) bir gelir vergilemesi sistemi içine sokamadığı için bu sonuçlar oluştu ise, acaba tarım etkili vergileme alanına alınabilirse idi, ekonomik tahditlerin müsaadesi oranında, muhtemel sonuçlar ne olabilirdi? Hiç kuşkusuz, başta Japonya olmak üzere, daha birçok ülkelerde kalkınmanın ilk aşamalarında görüldüğü üzere tarımın etkili bir şekilde vergilendirilmesi ile bu çizgi değiştirilebilirdi. Tarımsal arazinin potansiyel verimi üzerine salınacak ve yükümlülüğü arazi mülkine parasal olarak bağlanacak olan bir vergi, ilk görünümü ile servet vergisi niteliğindedir ama bir tür gelir vergisi gibi çalışacak ve bir yandan tarımsal verimlilik ve üretimi potansiyel düzeye çıkartılmasına yol açacağı gibi, diğer yandan da bu sektörü geleneksel örgütlenme biçiminden kopartıp, piyasa ekonomisi kesimi içine sokacaktı. Hatta, vergi yükleri arazi büyüklüklerine göre ayarlanarak, arazi mülkiyeti dağılımı bile etkileniyor olabilirdi. Bu yazı kısa bir genel ilke yazısı olduğu için böyle bir verginin teknik yönleri üzerinde daha fazla durmayacağım.

Bütün bunları ortaya koyduktan sonra, 1925 kararının oluşum atmosferini ve hemen bundan bir müddet sonra ortaya çıkan olayları birlikte ele alınca, acaba nasıl bir görünüm ve değerlendirme ortaya çıkabilir! Biraz da buna bakalım.

Bir defa, hiç tereddüt edilmemeli ki, âşarın çok kötü uygulandığı, bu verginin kaldırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Hatta o kadar ki, belki de siyasî kadronun amacı, tarımı tamamiyle vergi dışı tutmak değil, âşar denen kötü uygulamayı ortadan kaldırmaktır. Nitekim, 1923 Kongresinde, âşarın kaldırılması ittifakla alınmış bir karar olmasına rağmen, tüccar tem-

silciler bu verginin kaldırılmasını ancak bunu ikame edecek modern bir verginin ihdasını arzuluyordu. Dolayısıyla ilk adım, "âşar" denen olayın kaldırılması idi. Bu yöndeki düşüncemizi biraz daha iyimser sahada sürdürüelim ve diyelim ki, âşar ilk aşamada kaldırıldı ama yerine tam bir yenisi koyuluyor olabileceksen 1929 Dünya Buhranı gelip çattı. Bütün dünyayı sarsan bu buhran bizim tarım sektörümüzü etkilemeden edemedi. Nitekim öyle oldu. Fiyatlar ve tarımsal ürün ihracatımız geriledi ve devlet sübvansiyon uygulamalarına başladı. Buraya kadar düşüncelerimizi uzatabiliriz. Ancak bundan sonraki uygulamalara baktığımızda, meseleye tarım sektörüne hâkim çevrelerin nisbî güçleri ve onların makro kararlardaki nisbî ağırlıkları açısından yaklaşmak gerektiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim, 1940'larda II. Dünya Harbi, 1950 Kore Harbi konjonktürleri de yine bizim tarım sektörümüzü etkilemiştir ve bu sefer etkileşim yönü 1929'unun tersi yönündedir. 1950 yılında modern gelir vergisi uygulaması başlatılmıştır. Bu yeni uygulamada da o zaman dahi ekonominin yarısını oluşturan bir sektör vergi dışı tutuluyordu. Böylece 1960'lara kadar gelindi. Ancak, siyasi kökenli olmayan bir idare tarım üzerine, o da bir kaç değişiklikten ve sonuçta nisbeten hafif bir şekilde, gelir vergisi salabilirdi. Görülüyor ki, mesele makro kararlarda hakim olabilenin kısa-vâdeli (!) yararını yansıtabilmesinden ibarettir.

Dipnotlar

¹ Bu görüşler, Kaldor Raporu'nda da daha detaylı bulunmaktadır. Bk. Toplum ve Bilim, sayı 15 (Basılıyor).

² Bu model içinde, toprak mülkiyetinin temerküz etmesi veya oldukça âdil dağılımın sağlanması önlemleri tartışılmamaktadır. Kaldı ki, bu modelin amaçları ile, âdil bir mülkiyet dağılımını bir arada gerçekleştirmek imkân dışı değildir.

Anayasa ve Sosyal Haklar*

Metin Kutal**

Geçtiğimiz Temmuz ayı içinde Danışma Meclisi Başkanlığına sunulan yeni Anayasa Tasarısı, devletimizin temel siyasi düzenini ilgilendirdiği kadar, çalışma yaşamına, endüstri ilişkileri dediğimiz işçi-işveren ilişkilerine de yeni bir yön vermek durumundadır. Tasarının kamuoyuna açıklanmasından hemen sonra yaratmış olduğu tepki ile doğru orantılı olarak, sendika liderlerinden bilim adamlarına kadar toplumun hemen her kesiminden çeşitli yönleriyle eleştirilere uğramıştır.

Sosyal haklarda kesin bir geriye gidişin simgesi olan bu tasarı, kabul edildiği takdirde ülkemizde sosyal politika açısından sorunlarla dolu bir döneme girilmiş olunacaktır. Şimdi Anayasa Tasarısı'nı hazırlayanlara şu soruları sormak gerekir: Acaba, Tasarıda öngörülen esaslar, Türkiye'yi daha sağlıklı bir sanayileşme, daha dengeli bir kalkınma ve huzurlu bir çalışma ortamına kavuşturacak nitelikte midir? Başka bir deyişle, tasarının hazırlanması sırasında izlenen sosyal politika isabetli bir seçim sayılabilir mi? Bu sorulara, kanımca olumlu bir cevap vermek mümkün değildir. 1963-1980 dönemindeki sosyal huzursuzlukların kaynağı olarak görülen ve 1961 Anayasasına tepki niteliğini taşıyan bu Tasarı ile varolduğu söylenen sorunlara nasıl bir çözüm getirilmeye çalışıldığı herkesçe merak konusudur.

1963-80 dönemindeki sosyal huzursuzlukların kaynağı, herhalde 1961 Anayasası değildir. Kuşkusuz, 1961 Anayasasının kabulünden sonra çıkarılan 274 ve 275 sayılı yasaların değiştirilmeye muhtaç bir çok hükmü bulunmaktaydı. Özellikle ülkemizde daha sağlıklı endüstri ilişkileri düzenine geçebilmek için sendikalar yasasında, toplu iş sözleşmesi ve grev-lokavt yasasında elbetteki bazı yeni düzenlemeler yapılması gerekiyordu. Bütün bu yetersiz yönlerine rağmen, 274 ve 275 sayılı yasalar, Türkiye'de sosyal açıdan daha adil bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Her yıl imzalanan yaklaşık 1500 toplu sözleşme, Türk çalışma hayatında ciddi ve olumlu gelişmeler sağlamıştır. Özellikle, 1964-1969 döneminde bir yandan işçilerin satınalma gücünde her yıl ortalama %5'lik bir ilerleme sağlanmış, aynı dönemdeki fiyatlarda artış hızı da nis-

beten yavaş seyretmiş, milli gelir artışı ortalama % 7 dolayında yükselmiştir. 1970'ten sonra fiyat hareketlerinin hızlanması, vergi reformunun zamanında yapılmayıp, işçi-işveren ilişkilerinin sertleşmesinde rol oynayan sebeplerden sadece ikisidir. Esasen toplu pazarlık düzeninin genel ekonomik, sosyal ve siyasal koşullardan etkilenmemesi mümkün değildir. Fiyat artışlarının yüzde yüzü bulduğu, işsizliğin % 15'leri aştığı, Devlet otoritesinin yok olduğu, yürütme organının kısır politik çekişmelerle tahrir edildiği, yasama organının felce uğradığı, yargı organlarının geç ve çelişkili kararlarıyla sosyal huzursuzlukları arttırdığı bir ortamda, endüstri ilişkileri düzeninin yolunda işlemesi elbetteki beklenemezdi.

1963-1980 dönemini, bir çok olumsuz görünüme rağmen, Türk endüstri ilişkileri düzeninde çok olumlu ve değerli deneyimlerin kazanıldığı bir dönem olarak kabul etmek gerekir.

Eğer Tasarı bu haliyle benimsenecek olursa anayasanın sosyal politikası kısa bir süre sonra yasalara yansıtacaktır. Yasalarda ayrıntılı hükümlerin bulunması ise, yasama organının işini daha da güçleştirecek ve ister istemez sendikalar daha sınırlı haklarla yetinmek zorunda kalacaklardır. Unutmamak gerek: Sosyal haklarda geriye gidiş, toplumda ciddi bunalımlara neden olur. Bu nedenle yüzbinlerce işçinin çalışma ve yaşama koşullarını ilgilendiren sendikalar konusunda çok dikkatli davranmak zorunluluğu ortadadır. Özgür toplu pazarlığın bilincine varmış bir sendikacılık hareketini, kısır yasa kuralları içine sokmak sanıldığından çok daha fazla huzursuzluklara neden olacaktır. Sosyal tarih göstermiştir ki, hakların kısıntıya uğratıldığı dönemleri, büyük huzursuzlukların, çalkantıların hüküm sürdüğü dönemler izlemiş ve bunun cezasını sadece işverenler değil tüm toplum ödemek zorunda kalmıştır.

Anayasa tasarısındaki çalışma hayatı ile ilgili düzenlemeler iki bölümde kısaca gözden geçirilebilir. Bunlar:

1) Bireysel iş hukuku ile ilgili olarak anayasa tasarısında yer alan hükümler,

2) Toplu iş hukuku ile ilgili anayasa tasarısında yer alan hükümlerdir.

* İktisat Dergisi'nin 215. sayısında (1982) yayınlanmıştır.

** Prof. Dr., İ.Ü. İktisat Fakültesi

Bireysel İş Hukuku ile İlgili Hükümler

Bireysel iş hukuku ile ilgili hükümler, anayasa tasarısında şu maddelerde düzenlenmiştir :

a - 17. Maddede sözü edilen "Zorla çalıştırılma yasağı": 1961 Anayasasının 42. Maddesiyle "angarya"yı yasaklayan hüküm, yeni tasarıda da "Zorla çalıştırılma yasağı" başlığı altında düzenlenmiştir. Ayrıca yeni tasarıda, "angarya"nın yasak olduğu hükmü ile yetinilmemiş, daha açık olarak "hiç kimse zorla çalıştırılmaz" denmiştir. Öte yandan, tasarıda, vatandaşlara, hangi hallerde zorla çalışma yaptırılacağı ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir.

Bunun yanında "zorla çalışma" kavramı genişletilmiştir. 1961 Anayasası'nda yer almayan **"tutukluluk, mahkumiyet, şartla salıverme, askerlik halleriyle, olağanüstü durumlarda vatandaşların zorla çalıştırılabilecekleri"** yeni tasarıda daha ayrıntılı bir biçimde öngörülmüştür. Askerliğin, ülke ihtiyacının zorunlu kıldığı bir hal olduğu düşünülürse, 1961 Anayasası'ndaki düzenlemenin yasa tekniği bakımından daha uygun olduğu sonucuna varılabilir. Kanımızca, Anayasa Tasarısı ayrıntılı bir düzenleme yaptığından yasa koyucuya düşen görev değişmekte ve güçleşmektedir. En azından "olağanüstü hal" kavramı, sınırları oldukça belirsiz bir kavram olduğundan "zorunlu çalışma yasağı" ile ilgili hükmün yasa koyucu tarafından daha fazla sınırlandırılacağı anlaşılmaktadır.

b - 53. Maddede yer alan hüküm: 1961 Anayasasının 43. Maddesinde yer alan hükümle bu madde arasında bir paralellik vardır. Gerçekten her iki maddede de **"kimsenin yaşına, gücüne, cinsiyetine uymayan bir işte çalıştırılmayacağı"** öngörülmüştür. Keza küçüklerin ve kadınların çalışma şartları bakımından özel olarak korunacakları da her iki metinde kabul edilmiştir. Tasarı ile 1961 Anayasası arasındaki tek fark **gençler** konusundadır. Gerçekten çalışma şartları bakımından özel olarak korunacaklar arasında 1961 Anayasasında gençler de zikredildiği halde, tasarı bundan söz etmemiştir. Durumu, tasarıda **"gençliğin korunması"** başlıklı 70. Maddenin ayrıca tasarıda bulunmasıyla açıklamak mümkün gibi görülebilir. Tasarının 70. Maddesi incelendiğinde, gençlerin çalışma hayatında özel biçimde korunmaları ile ilgili bir hüküm olmadığı anlaşılmaktadır. Oysa, gençlerin sadece alkolizmden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve cehaletten korunması yetmez, işçi olarak da özel biçimde korunmaları gerekir. Batı ülkelerinde genç işçileri koruyan birçok hüküm bunun açık kanıtıdır.

c - 54. Madde: 1961 Anayasası'nın 44. Maddesinde yer alan **"Dinlenme Hakkı"** nın tasarıda karşılığı 54. Maddedir. İlk bakışta her iki metin arasında önemli bir fark bulunmadığı sanılmaktadır. Gerçekten, her ikisinde de "Çalışanların dinlenme hakkına sahip olduğu" açıklanmış, "tatillerin çıkarılacak yasa ile düzenleneceği" öngörülmüştür. Ancak, 1961 Anayasasında tatillerin türleri ve bu tatillerin **"ücretli"** olduğu açıkça belirtilmiştir. Oysa, yeni anayasa tasarısında tatillerin türlerinden söz edilmediği gibi, bunların **"ücretli"** olduğu hususunda da herhangi bir açıklık yoktur. Tasarı kesinleşirse, tatillerin bir kısmının kaldırılması söz konusu olabileceği gibi, ücretli olma nitelikleri de değiştirilebilir. Oysa, ülkemizde hafta tatilinin, ulusal bayram ve genel tatil günlerinin hatta yıllık tatilin ücretli olması, 1961 Anayasasından önceki yıllara rastlamaktadır. Tasarı kesinleşirse, bu alanda çıkarılacak olan yasalar, çalışanları 1961 yılının öncesi durumdan da daha kötü bir duruma getirebilecektir.

d - 62. Madde: Bu madde de **"devlete fiyat istikrarsızlığını önleyici tedbirler alma"** yükümlülüğü yüklemektedir. Bu hükmün, Türkiye gibi kronik enflasyonun hüküm sürdüğü gelişme halindeki bir ülkede ne derece önemli olduğunu belirtmeye gerek yoktur. Ancak, emeğini bağımlı olarak başkasına sunan işçinin yaşamında ücretin önemi açıktır. Tasarıda, ücretin sosyal önemi ve içeriği üzerinde durulmak yerine, dar bir **"ücret"** kavramından hareket edilmiş ve işveren çevrelerinin geçen dönemde şikayet ettikleri hususlar, ileri sürdükleri görüşler, Anayasa Tasarısı'nda büyük ölçüde yer almıştır. Şöyle ki :

Anayasa Tasarısı'na göre bağımlı olarak çalışanların, yani işçi ve memurların ücret ve aylıkları **"emeklerinin karşılığı"** olmak gerekmektedir. Bu görüş, 1475 sayılı İş Yasasının 26. Maddesinde de dile getirilmiştir. Ancak, İş Yasası'ndaki bu tanım **"genel"** anlamda ücretin bir tanımıdır. Başka bir deyişle, **"emeğinin karşılığı olmayan, işveren tarafından ödemesi zorunlu olan"** ücretler de İş Yasasında mevcuttur. İş yasası'nın 26. Maddesindeki ücret tanımı, Türk doktrininde eleştirilmiş ve günümüzün ücret anlayışına uymadığı ileri sürülmüştür. Gerçekten **emeğin bir "mal" olmadığı, yüzyıllık bir mücadeleden sonra kesinlikle kabul edilmiştir.** Durum böyleyken, emeğin, tıpkı bir mal gibi karşılığı olan bir ücretle ifade edilmesi, çağdaş ücret kavramlarına ve tanımlarına uymamaktadır. **Ücret, artık emeğin bedeli değil, işçinin insanca yaşamasına yeterli gelirdir.** Yeni Anayasa Tasarısı "Sosyal Ücret" kavramını tümüyle reddetmektedir. Bunun İş Yasamıza olduğu kadar, toplu pazarlık düzenine ne derece aykırı olduğu ve uy-

gulamada ne derece işçi aleyhine sonuçlar doğurabileceği açıktır.

Ücretle ilgili tasarıdaki ikinci önemli madde **"Devletin ücretin uygunluğunu gözetmesi"** ilkesidir. Tasarıya göre, devlet ücret, ikramiye ve sosyal yardımların iş sürelerine, iş verimine, iş değerine ve işin niteliğine uygun olmasını gözetecektir. Tasarıda **"devlete verilen bu görevin, devlet tarafından nasıl yerine getirilebileceği"** hatıra ilk gelen sorudur. Ücretin kamu organları tarafından tek yanlı olarak belirlendiği otoriter rejimlerde, devletin bu fonksiyonunu yerine getirmesi kuşkusuz çok kolaydır. Ancak **"özgür toplu pazarlık düzeni"**nde devlet, taraflarca kararlaştırılan ücret, ikramiye ve benzeri ödemelerin iş sürelerine, iş verimine, iş değerine ve işin niteliğine uygun olup olmadığını nasıl denetleyebilecektir. Kaldı ki, iş verimi, iş değeri, işin niteliği gibi kavramlar uygulamada sürekli tartışma ve yorumlara yol açabilecek kavramlardır."

Ücretle ilgili bir başka önemli nokta **"en az ücretin saptanması"** ile ilgili olarak Tasarıda yer alan hükümlerdir. Anayasa Tasarısı, kanımca **dünyanın hiç bir anayasasında olmayan bir ayrıntıya girmiş ve asgari ücretin saptanmasında ne gibi hususların dikkate alınacağını açıklamıştır**. Yeni tasarıya göre, asgari ücret tespitinde ülkenin ekonomik gücü, iş kolları ve bölgelerin sosyo-ekonomik özellikleri dikkate alınarak, bu ücret saptanacaktır. Asgari ücretin tesbitinde dikkate alınacak hususların anayasalarda belirtilmesinin gereksizliği, hatta sakıncaları ortadadır. Ülkenin ihtiyaçlarına göre tespit komisyonu dilerse bölgelere göre, dilerse ulusal düzeyde asgari ücreti tespit edebilecek durumdayken, bunu **önceden** anayasa ile belirlemek teknik bir hata niteliğindedir. Kaldı ki, asgari ücretin tespitinde dikkate alınması öngörülen hususlar, hem yetersizdir, hem de bilimsel açıdan çok kuşku vericidir. 1972 tarihli Asgari Ücret Yönetmeliğinin 5. Maddesinde (Asgari ücretin tespitinde ekonomik ve sosyal durumun, ücretliler geçinme endekslerinin, fiilen ödenmekte olan ücretlerin genel seyrinin, iş kollarının niteliğinin gözönünde bulundurulacağı, bu esasların işçilerin 16 yaşını doldurmuş olup olmadıklarına göre ayrı ayrı dikkate alınacağı öngörülmüştür.

Aynı yönetmelikte, asgari ücretin saptanmasında, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülükleri dikkate getirilmiş ve bu ücretin komisyonun uygun bulacağı düzeylerde saptanabileceği hükme bağlanmıştır. Başka bir deyişle, komisyon asgari ücreti yöresel, bölgesel ya da ülke düzeyinde saptayabileceği gibi ayrı ayrı iş kollarında veya tüm iş

kollarını kapsayacak biçimde de saptayabilecektir. Görülüyor ki, yönetmelik düzeyinde bile asgari ücret tespitinde oldukça esnek hükümlere yer verilmiş, katı hükümlerden kaçınılmıştır. Durum böyleyken, asgari ücret tespitinde dikkate alınacak esasları anayasaya koymanın fevkalade sakıncalı olduğu açıktır.

Asgari ücretlerin ulusal düzeyde tek ücret olarak mı, yoksa iş kolu ve bölgelere göre ayrı ayrı olarak mı saptanmasının en uygun yöntem olduğu doktrinde tartışmalıdır. Her iki yöntemin kendine özgü yararları ve sakıncaları vardır. Her ülke, kendisine o sırada en uygun olan yöntemi benimsemekte ve buna göre asgari ücreti saptamaktadır.

Bütün dünyada, asgari ücret tespitlerinde, giderek bölge farklılıklarına artık yer verilmemektedir. Başka bir deyişle, ulusal asgari ücrete doğru bir gidiş vardır. İkincisi, iş kollarının özelliklerine göre, asgari ücret tesbit edilmemekte, tüm iş kollarını kapsayacak biçimde hareket edilmektedir. Ancak, tarım işçileri için ayrı, tarım-dışı kesimde çalışan işçiler için ayrı asgari ücretin tespiti genellikle hükme alınan bir husustur.

Yönetmelik gibi kolayca değiştirilebilecek belgelerde yer alması gereken bazı esasları anayasaya koymanın yasa yapma tekniği açısından da uygun bir yöntem olmadığı açıktır.

Ücretle ilgili olarak değinmek istediğim son husus, Anayasa Tasarısı'nın 62. Maddesinde yer almaktadır ve buna göre **"devlet bütün çalışanlar arasındaki ücret dengesizliklerini "hakkaniyete uygun" bir biçimde gidermek amacıyla gerekli önlemleri alacaktır."** 1961 Anayasası'nda yer almayan böyle bir hükmün tasarıya girmesinin nedeni, 1963-1980 döneminde memurlara göre işçilerin ücretlerinde meydana gelen artışın önlenmesi, ortaya çıkan dengesizliğin giderilmesidir. Gerçekten işçilerle memurlar arasında memurlar aleyhine bir dengesizliğin ortaya çıkmasına engel olmak devletin başta gelen görevidir. Ancak, bu hükmün, ileride nasıl yorumlanıp uygulanacağı konusunda bazı tereddütlerimizin bulunduğunu belirtmeliyim. "Özgür toplu pazarlık" dönemini başlatan 1963 yılından bu yana toplu sözleşmelerin sağladığı yeni sosyal haklar işveren çevrelerince abartılarak kamuoyuna sunulmuş ve özellikle memurlarla işçiler arasında gittikçe büyüyen farklılıklar üstünde durulmuştur. Kamu kesiminde, işçi memur ayırımı bir türlü adil bir çözüme kavuşturulamamış, devlet personel rejiminde ciddi bir reform yapılamamış, memurların sendika kurma hakları yasaklanmış, toplu pazarlık hakkı onlara hiç bir zaman tanınmamıştır. Giderek satınalma gücü düşen memurlarla işçileri karşılaştırma-

nın bir anlamı yoktur. Baş döndürücü bir hızla artan fiyatlar, toplu pazarlık olanağına sahip işçilerin de satınalma güçlerinde gerilemelere neden olmuştur. Eğer gerileme, memurlar arasında daha hızlı ise, işçilerin durumunun daha iyi olduğu sonucuna varabilir miyiz?

Devletin ücrette adalet sağlaması, kuşkusuz çok yararlı sonuçlar doğurabilecek bir hükümdür. Ancak aynı maddenin değişik biçimde yorumlanma olanağı da her zaman vardır. Sendikalaşmaları yasaklanan memurlara devlet tarafından mali olanaklar çerçevesinde sağlanacak sosyal haklar, benzer işleri yapan işçilere de uygulanacak olursa ne olacaktır?

Toplu İş Hukuku ile İlgili Hükümler

Toplu iş hukuku bakımından yeni Anayasa tasarısındaki hükümlere gelince... Kuşkusuz bunlar, Bireysel İş Hukuku ile ilgili hükümlerden daha önemlidirler. Sendikacılık, özgür toplu pazarlık, siyasal demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır. Uluslararası normlara bağlanmış olan sendika özgürlüğü, toplu sözleşme hakkı, toplu sözleşme özerkliği gibi ilkeleri dikkate almaksızın Batılı anlamda bir siyasal demokrasiden söz etme olanağı elbette yoktur.

Durum böyleyken yeni Tasarı'da sendikalar, toplu pazarlık ve grev hakkı ile ilgili birçok yeni hükme rastlanmaktadır. Şöyle ki:

1) Tasarı'nın 56. Maddesinde "**Sendikaların siyasi amaç güdemeyecekleri, siyasi partilerden destek göremeyecekleri ve onlara destek sağlayamayacakları**" na dair bir hüküm yer almaktadır.

Sendikaların organik bir bağla siyasal partilerle eylem birliği içine girmeleri birçok ülkede kabul edilmiştir. Ancak Tasarı'da olduğu gibi çok geniş kapsamlı ifadeler kullanarak sendikaları siyasi faaliyetlerin dışına çıkartmak ilerde önemli sakıncalar doğurabilecektir. Çünkü, sendikaları geniş anlamda siyasal faaliyetten men etmek mümkün değildir. Demokratik rejimlerle yönetilen ülkelerde her sendika, temsil ettiği üyelerinin iktisadi ve sosyal çıkarlarını koruyup geliştirebilmek için yasama organını ve yürütme organını etkilemeyi düşünür, bunun çarelerini arar. Anayasa'ya konulacak çok geniş anlamda bir siyasi faaliyet yasağı, ilerde, çok kısır çekişmelere neden olabilir. 1947 Sendikalar Kanunu'na konulan böyle bir yasak, yıllarca Türk Sendikacılık gelişmesini engelleyen çeşitli sorunlara neden olmuştur.

2) Tasarının 56. Maddesinde yer alan bir hükme göre "**Sendikalar idari ve mali denetime tâbi**

tutulacaklar" dır. Bu denetim de 1947 Sendikalar Kanunu dönemini hatırlatmaktadır. Sendikalar, kuruluşları bakımından olduğu kadar, işleyişleri bakımından da özgür olmak zorundadırlar. Bu da sendikaların idari denetim dışında kalmalarını gerektirir. Kaldı ki, 1961 Anayasası'na göre sendikanın iç işleyişi ile ilgili bilgileri edinme, bu bilgilere göre idareciler hakkında soruşturma açma olanağı idare açısından her zaman vardı. Bununla yetinmeyip sendikaları ayrıca idari bir denetime tabi tutmak, uluslararası sözleşmelerdeki normlara uymamaktadır. Hatırlanmalıdır ki, 1950'li yıllarda Uluslararası Çalışma Örgütü'ne Türkiye'nin şikayet edilmesinin nedenlerinden birisi de o zamanki Sendikalar Kanunu'nda öngörülen idari denetimidir.

3) Tasarı'nın 56. Maddesinde "**Üyenin aidatını doğrudan doğruya sendikaya ödeyeceği**" öngörülmektedir. Anglo-Saxon terimiyle, "**Check off**" diye bilinen uygulama, genellikle sendikalaşma hareketlerinin henüz yeni olduğu birçok ülkede hızla yaygınlaşmıştır ve günümüzde geçerliliğini korumaktadır. "**Check off**" un yasa ile yasaklandığı tek ülke Fransa'dır. Ancak bu yasaklama, Fransız sendikacılığının özelliğinden doğmuştur ve Fransız sendikalarının isteğiyle kabul edilmiştir. Fransa'da sendikalar, işvereni hiçbir biçimde kendi faaliyetlerine karıştırmamaktadır. "**Check off**"u da sendika özgürlüğüne aykırı bulmaktadırlar. Fransa dışında, bu yasaklamayı getiren başka bir ülke olduğunu sanmıyorum.

Durum böyleyken, Tasarı'da "**Chech off**"un anayasa ile yasaklandığı görülmektedir. Sanıyorum ki, bu konuda da dünyada tek örnek durumundayız. "**Check off**"un lehinde ve aleyhinde söylenebilecek çok şey vardır. Sadece sonuç olarak belirtmeliyim ki, Türk Sendikacılığının daha bir süre bu tür bir uygulamanın desteğine ihtiyacı vardır. Gerçek anlamda özgür sendikacılık, mali yönden güçlü olan sendikacılıktır. Bu görüş, Türk Anayasa Mahkemesinin bir kararında da açıkça belirtilmiştir.

4) Tasarının 57. Maddesinde "**Toplu iş sözleşmelerine kanun hükümlerine aykırı, bunları değiştiren veya kaldıran hükümlerin konulamayacağı**" na dair hüküm vardır. Toplu sözleşmelerin amacı, yasa hükümlerini çalışanlar yararına serbestçe değiştirmektir. Buna batı literatüründe "**toplu sözleşme özerkliği**" denmektedir. Anayasa Tasarısı, bu olanağı açıkça ortadan kaldırmaktadır. Örneğin, İş Yasası'nda bildirim önerileri belirtilmişse, toplu sözleşme ile bunların işçi yararına uzatılmasına olanak kalmayacaktır. İşçi işte çalışırken, yasalarla belirlenen koşulla-

rın üstüne çıkılamayacak, işçinin işten çıkarılması toplu sözleşmelerle güçleştirilemeyecektir. O zaman **haklı olarak toplu pazarlığın ne işe yarayacağı ve toplu sözleşme ile işçilere hangi alanlarda ne gibi hakların sağlanacağı sorusu sorulabilir.**

5) Tasarının aynı 57. Maddesinde 4. cü fıkra olarak yer alan **"Aynı işyerinde aynı dönem için birden fazla toplu sözleşme yapılamayacağı"** na dair hüküm gelince... Ülkemizde gerçek anlamda iş kolu sözleşmelerinin yapılamadığı bir gerçektir. On yedi yıllık uygulamada "iş kolu sözleşmeleri" adı altında işyerlerinde geçerli mükerrer sözleşmeler yapılmış ve bundan birçok sakınca doğmuştur. Ancak, iş kolu sözleşmelerinin gerçek anlamda yapılamayışının tek sorumlusu, işçi sendikaları değildir. Birçok ülkelerde değişik düzeylerde toplu sözleşmeler yapılmakta ve bunlar aynı zamanda bir işyerinde uygulanmaktadır. **Önemli olan, değişik düzeylerde yapılacak toplu sözleşmeler arasında uyum sağlamaktır. Anayasa Tasarısı bu yolu da kapamış gibi görünmektedir.**

6) Tasarının 58. Maddesinin 2. ci fıkrasında **"Grev ve lokavt haklarının iyiniyet kurallarına aykırı tarzda, toplum yararına ve milli serveti tahrip edici şekilde kullanılmamayacağı"** na dair bir hüküm bulunmaktadır. Toplu pazarlıkta tarafların anlaşamaları ve barışçı çözüm yollarının bir sonuç vermemesi üzerine tarafların yasal mücadele yollarına başvurmaları sistemin doğal gereğidir. Nitekim Tasarıda da, 1 ci fıkra bu hususu kabul etmiştir. Ancak, 2 ci fıkrada, kapsamı belirsiz o kadar çok kavrama yer verilmiş ve sınırlamalar konulmuştur ki, bunların yasa koyucu ve yargı ve organları tarafından nasıl değerlendirileceği bilinmemektedir. Grev ve lokavt silahlarının iyiniyet, toplum zararı gibi kavramlarla sınırlandırılması, sonuçta bu hakların hiç kullanılmaması gibi bir tehlike yaratacaktır.

7) Tasarının 58 ci Maddesinin 3 cü bendinde yer alan **"Grev esnasında grev uygulanan işyerinde, işçilerin ve sendikaların yaptıkları zararlardan sendikaların sorumlu tutulacağı"** na dair hüküm konusunda şunlar söylenebilir. Her grev, işyerinde belirli bir zararın doğmasına neden olur. Yasadışı grevlerde sendikaların hukuki ve cezai sorumluluğu şüphesiz kabul edilebilir. Ancak, Anayasa Tasarısı'nda böyle bir ayırım yapılmamakta, hatta sendika üyesi olmasa bile işçilerin yaptıkları zararlardan sendika sorumlu tutulmaktadır. Hukukun temel kuralları ile bu hüküm açık bir çelişki içindedir.

8) Tasarının aynı 58. Maddesinde yer alan **"Grev ve lokavt hakları"** başlığını taşıyan hüküm, kanımca,

1963-80 döneminde karşılaşılan yasadışı hareketleri önlemek amacıyla konmuştur. Ne var ki, anayasalardaki "yasakları" günlük hayata geçirecek olan belgeler yasalarlardır. 275 sayılı yasa da ise, hukuki ve cezai yaptırımlar Anayasa Tasarısı'nda zikredilen birçok yasa dışı hareketi esasen cezalandırmıştır. Önemli olan, bunları yasalara hatta anayasalara koymak değil, adil, etkili ve demokratik esaslara uygun biçimde uygulamaktır. 58 ci Maddenin son fıkrasının, 1963 dönemi yasalarında da yer aldığını söylemek esas itibarıyla mümkündür. Dolayısıyla, bunların anayasada yer alması, zorunlu değildir.

9) Tasarının 59. Maddesinde yer alan **"Küçük işyerlerinde grev ve lokavt yasağı"** başlığını taşıyan hüküm, en çok on işçi çalıştıran küçük işyerlerinde sadece grev ve lokavtı değil, (madde başlığının aksine) toplu iş sözleşmesini de yasaklamıştır. Küçük işletmeciliğin yaygın olduğu ülkemizde bu düzenlemenin iktisadi ve sosyal açıdan önemi sakıncalar doğurabileceğini tahmin etmekteyim. **Genellikle verimsiz olan, kaynakları israf eden küçük işletmecilik bu sayede yaygınlık kazanacaktır.** Bu politikayla, güçlü batı ekonomileriyle nasıl rekabete girilecektir? Ayrıca, birçok işverenin işletmelerini parçalayarak yasaya karşı hile yoluna gidebilecekleri akıldan çıkarılmamalıdır. Türkiye, 1967'den önce İş Yasası yönünden böyle bir deney yaşamıştı. İşyerinde çalışan işçilerin sayısına göre işletme büyüklüğünü belirleyip, sosyal haklar bakımından bir ayırım yapmak, uygulamada sayısız sorunu da beraberinde getirecektir. Kaldı ki, işçilerin önemli bir bölümünü toplu pazarlık hakkından yoksun bırakmak sosyal politika açısından da ciddi huzursuzluklar doğurabilecektir. Bakanlığın bu gibi işyerlerinde çalışan işçilere uygulanacak çalışma koşullarını açıklaması, hemen hemen imkânsız gibidir. Anayasa Tasarısı'nda öngörülen bakanlığın Çalışma Bakanlığı olduğunu kabul etsek bile, 1963'ten bu yana **"Teşmil Sistemi"** nin hiç işletilemediği, 1980'den sonra da teşmilin Bakanlar Kurulu'nca yeterince uygulanmadığı hatırdan çıkarılmamalıdır. Bu gerçekler önümüzdeyken ve uygulamada karşılaşılan sorunların nedenleri biliniyorken, küçük işletmeleri toplu pazarlık düzeninin kapsamı dışına çıkartmak, fiilen bu işyerlerinde çalışanları önemli bir sosyal haktan yoksun bırakmak anlamına gelmektedir.

Özet olarak, yeni Anayasa tasarısındaki çalışma düzeni, 1693-1980 döneminde karşılaşılan yasadışı hareketlere bir tepki niteliğindedir. Ancak bu tepki, sosyal huzursuzlukları giderici olma yerine, artırıcı olabilir. Bu ihtimalin ortadan kaldırılması için Tasarı'da ciddi bazı değişikliklerin yapılması zorunludur.

Anayasa Tasarısında Düşünceyi Açıklama ve Yayma Özgürlüğü*

Yücel Sayman**

Danışma Meclisi'nde kabul edilen Anayasa Tasarısının temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemesi değişik çevrelerce eleştirildi. Eleştiriler tasarının getirdiği sınırlamalara yöneldi. Biz de bu yazımızda tasarının düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğüne ilişkin düzenlemesini incelemeye çalışacağız. Düşünceyi açıklama özgürlüğüne getirilen sınırlar aynı zamanda basın özgürlüğünü, bilim ve sanat özgürlüğünü, din ve vicdan özgürlüğünü de etkilemektedir. Düşünceyi açıklama özgürlüğünün kapsamı ve sınırı yalnız kişiler bakımından değil, derneklerin, sendikaların ve özellikle siyasi partilerin faaliyetleri yönünden de önem kazanmaktadır. Tasarının 78. maddesi parti kurucularının ya da genel merkez yönetim organları üyelerinin "beyanları" nedeniyle bir siyasi partinin kapatılabilmesi yolunu açtığı için, düşünceyi açıklama özgürlüğünün siyasi partiler açısından önemi daha da belirginleşmektedir.

Yazımızda esas olarak üzerinde duracağımız nokta, tasarının düşünceyi açıklama özgürlüğüne getirdiği sınırlamaların, yalnız "anayasaya uygun" düşüncelerin ancak "anayasa çerçevesinde" açıklanabilmesi gibi bir sonucu doğurup doğurmadığıdır.

Tasarı, devletin temel niteliklerini ve ilkelerini belirlemiş, siyasi iktidarın kuruluş ve işleyiş kurallarını saptamıştır. Devletin temel niteliklerine ve ilkelerine, siyasi iktidarın kuruluş ve işleyiş kurallarına aykırı düşüncelerin açıklanması yasaklanmış mıdır?

Tasarı, çeşitli maddelerinde belli dünya - görüşlerinin, doktrinlerin, fikir akımlarının siyasi partilerin kurulmasında esas alınmasını yasaklamış, bunların iktidar olma yolunda uygulanabilme olanağını kaldırmıştır. Bu dünya görüşleri, doktrinler, fikir akımları

düşünceyi açıklama özgürlüğünün de dışında bırakılmışlar mıdır?

Bu sorulara getirilecek yanıt, tasarının bizatihi düşüncenin kendisine yönelik yasaklar getirip getirmediğini gösterecektir.

Tasarıda düşünceyi açıklama özgürlüğünün sınırlanması

Tasarı düşünce özgürlüğünü ikiye ayırarak, "düşünce ve kanaat hürriyeti", "düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti" biçiminde düzenlenmiştir. Düşüne

ve kanaat özgürlüğü sınırsızdır, kimse düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacak, düşünce ve kanaatlerinden dolayı kınanamayacak, suçlanamayacaktır (md. 25). Düşünce, tasarıya göre, insan beyninde kalmak ve açıklanmamak koşuluyla, hiç bir şekilde, hatta olağanüstü yönetim dönemle-

rinde bile (md. 14) sınırlanamayacaktır. İnsan beyninde kalmak koşuluyla düşünce özgürlüğüne getirilen bu sınırsızlık, belli ölçülerde kolluk kuvvetlerince ve mahkemelerde zaman zaman izlenen ve sanığın düşünce ve kanaatini ortaya çıkarmaya yönelik bazı soruşturmaları anayasa dışında bırakmak gibi güvenceler getirmektedir. Ne var ki, düşünce özgürlüğü, düşüncenin beyinden çıkarak açıklanmasıyla anlam kazanmaktadır. Tasarı da işte bu anda, düşüncenin açıklanarak anlam kazanması anında sınırlamalar getirmektedir.

a. Tasarının 26. maddesindeki sınırlar: Tasarı, her temel hak ve özgürlüğü kendi özel maddesinde ya sınırlamakta ya da sınırlama nedenleri getirerek bu işi yasa koyucuya bırakmaktadır.

Düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün düzenlendiği 26. maddede bu özgürlük sınırlanmamış,

Düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün düzenlendiği 26. maddede bu özgürlük sınırlanmamış, yasa koyucunun, çıkartacağı yasalarda hangi nedenlere dayanarak sınırlama yoluna gidebileceği gösterilmiştir.

* İktisat Dergisi'nin 215. sayısında (1982) yayınlanmıştır.

** Doç. Dr., İ.Ü. Hukuk Fakültesi

yasa koyucunun, çıkartacağı yasalarda hangi nedenlerle dayanarak sınırlama yoluna gidebileceği gösterilmiştir.

Ancak, hemen belirtelim ki, düşünceyi açıklama özgürlüğünün kendi özel maddesinde sınırlanmamış olması, bu özgürlüğün yasa koyucunun aksi yönde bir girişimine kadar sınırsız olduğu anlamını taşımamaktadır. Gerek 26. maddedeki sınırlama nedenleri, gerekse aşağıda ele alacağımız 11, 12. ve 13. maddelerin içeriği, en azından yürürlükte bulunan ve 1961 anayasasına aykırılığı ileri sürülen bazı yasaları anayasaya uygun duruma getirmektedir.

Tasarının 26. maddesine göre, yasa koyucu düşünceyi açıklama özgürlüğünü "sonuçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının, yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması, yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilebilmesi amacıyla" sınırlayabilecektir.

Bu sınırlama nedenlerinin kişileri ancak "anayasaya uygun olarak", "anayasa çerçevesinde" düşünceyi açıklayabilme durumunda bıraktığı söylenebilir mi?

1. ve 13. maddeleri şimdilik bir yana bırakarak, 26. madde çerçevesinde konuya eğilirse, diyebiliriz ki, söz konusu maddede yer alan sınırlama nedenleri düşüncenin kendisinin yasaklanmasına yol açabilecek nedenler değildir.

"Suçların önlenmesi" ya da "suçluların cezalandırılması", suça teşvik ve suçu övme fiillerini içermektedir. Suça teşvik, bizatihi soyut bir fikrin, bir düşüncenin açıklanmayla değil, devletin temel niteliklerine, ilkelerine, rejim ve sosyal düzene yönelik olarak kişilerin yasalara aykırı biçimde eyleme geçmeye teşvik edilmesiyle ortaya çıkar. Bu nedenle, sınırlamanın bizatihi açıklanan düşüncenin kendisine değil, bu düşüncenin açıklanış biçimiyle somut olayda yukarıda belirttiğimiz içeriği kazanması durumuna getirilmesi gerekmektedir. Suçu övme de açıklanan belli bir fikri, düşünceyi, doktrini, vs., övme değil, suçu oluşturan fiili övmedir.

Görülüyor ki, gerçek demokrasi anlayışı içinde kalındığında, "suçların önlenmesi" ya da "suçluların cezalandırılması" nedenlerine dayanılarak bizatihi bir fikrin, bir düşüncenin açıklanmasının soyut düzeyde sınırlandırılmaması gerekecektir.

Ancak böyle bir tehlike yok da değildir. Tasarıyı hazırlayan Anayasa Komisyonu Başkanı da dahil ol-

mak üzere günümüz doktrininde bazı yazarlar düşüncenin açıklanması ile suç oluşturan eylem arasında bir illiyet bağı kurmakta ve düşünce açıklanmasına da sınır getirilebileceğini savunmaktadırlar. Bu düşünce çerçevesinde devletin temel niteliklerine, ilkelerine, anayasanın ideolojisine ve siyasi felsefesine aykırı fikir ve görüşlerin açıklanması yasaklanabilecektir. Acaba

tasarının 12 ve 13. maddeleri bu görüşe güç kazandırmakta mıdır? Bu maddelerin incelemesine geçmeden önce, 24. maddedeki diğer sınırlama nedenleri üzerinde durmak gerekiyor.

"Başkalarının şöhret veya haklarının, özel aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması" şeklinde kaleme alınmış sınırlama nedeni, kişilik haklarının, özel hayatın gizliliğinin korunmasına ilişkin olarak, hakaret, iftira, bir mesleğin gereği olan sırrın meşru neden olmaksızın açıklanması gibi suçların önlenmesi amacıyla kullanıldığı ölçüde düşünceyi açıklama özgürlüğünü ortadan kaldıracabilecek nitelikte değildir. Aynı şey "devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması", "yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilebilmesi" şeklinde ifade edilen sınırlama nedenleri için de söylenebilir. Bu sınırlamalar siyasi nitelik taşıyacak biçimde genişletilmedikçe düşünceyi açıklama özgürlüğü açısından bir tehlike oluşturmamaktadırlar.

Burada tasarının din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen 24. maddesi üzerinde de durmak gerekiyor. Bu maddeye göre, "milli egemenlik ve cumhuriyet ilkelerine aykırı olarak kimse devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de din kurallarına dayandırma veya siyasi ya da şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan değerle-

ri her ne surette olursa olsun istismar edemez ve kötüye kullanamaz".

Burada da yasaklanan, maddedeki kavramlara ters düşen dini ideolojilerin açıklanması, savunulması değil, bu ideoloji doğrultusunda devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzeni için tehlike oluşturan bir eylem ya da eyleme teşviktir. Ancak, yukarıda belirttiğimiz gibi, bir düşüncenin, fikrin açıklanması ve savunulması ile suç oluşturan fiil arasında illiyet bağı kuran görüş açısından 24. maddenin bu hükmü de, kişileri ancak "anayasa çerçevesinde" düşünce açıklamaya mahkum eden bir düzenleme haline gelebilecektir.

b. Tasarının 12. maddesindeki sınırlar: Tasarının 12. maddesinde yasa koyucuya tüm hak ve özgürlükleri sınırlandırabilme olanağı tanıyarak¹ genel sınırlama nedenleri sıralamaktadır.

Bu maddeye göre, yasa koyucu temel hak ve özgürlükleri "**devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın, genel sağlığın ve diğer kişilerin hak ve hürriyetlerinin korunması amacıyla**" sınırlandırılabilir.

12. madde belli fikir ve düşüncelerin açıklanmasının, savunulmasının yasaklanabilmesi yolunu açmakta mıdır?

Aynı maddenin ikinci fıkrasına göre "**bu sınırlamalar hürriyeti temel alan demokrasi gereklerine aykırı olamaz**". Bildiğimiz kadarıyla özgürlüğü temel alan batı demokrasilerinde **bizatihi bir fikrin**, bir düşüncenin, bir doktrinin, bir dünya görüşünün açıklanması ve savunulması, bunların sistem olarak uygulanma olanakları yasaklanmış bile olsa, herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmamaktadır. Bu demokrasilerde yasaklanan, düşüncenin, fikrin, dünya görüşünün açıklanış ya da savunuluş biçimiyle devlet, toplum, rejim için açık ve somut bir tehlike teşkil eden bir eylem ya da eyleme çağırısı muhtevası kazanmasıdır². Bu anlayış çerçevesinde, örneğin "**kamu düzeni**" ya da "**genel asayiş**" nedeniyle getirilecek sınırlama düşüncenin kendisini değil, açıklanış biçimini yasaklayacaktır, (kentnin güzelliğini bozacak biçimde duvarlara yazmanın, basılı yayın yapıştırmanın engellenmesi gibi). Aynı şekilde, "**genel ahlâk**" nedeni, belli bir yaştan küçüklerin görmesi yasaklanan filmler, açıkça sergilenmesi yasaklanan müstehcen kitaplar gibi biçimsel sınırlamalara yol açacaktır. Yine "**diğer kişilerin hak ve hürriyetlerinin korunması**" biçiminde kale-

me alınan sınırlama nedeni, kişilik haklarının, özel hayatın gizliliğinin korunmasına ilişkin kayıtların konulmasıyla sınırlı kalacaktır. **Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, cumhuriyetin, milli egemenliğin korunması**" amacını güden sınırlamalar da, düşüncenin açıklanış biçimiyle açık ve somut bir tehlike teşkil eden eylem ya da eyleme çağırısı niteliği kazanması durumlarını düzenleyecektir. Ama her durumda yasaklanan bizatihi düşüncenin açıklanması olmayacaktır³.

Buna karşılık, bizatihi açıklanan düşünceyi, soyut düzeyde bile yasaklamanın, "hürriyeti temel alan demokrasinin gereklerine aykırı olmadığı" görüşü uygulamayı etkileyecek olursa, 12. maddedeki soyut ve muğlak kavramlar düşünceyi açıklama özgürlüğünün alabildiğine sınırlandırılmasına yol açabilecektir. Örneğin, "**kamu yararı**" özel ya da yabancı sermayeye karşı düşüncelerin; "**diğer kişilerin hak ve hürriyetlerinin korunması**" mülkiyet, miras, lokavt haklarına karşı olan görüşlerin; "**Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, cumhuriyetin, milli egemenliğin, milli güvenliğin korunması**", devletin temel niteliklerine ve ilkelerine, siyasi iktidarın kuruluş ve işleyiş kurallarına aykırı her düşüncenin yasaklanmasına yol açabilecektir. Bir siyasi partinin, parti kurucularının ya da genel merkez yönetim organları üyelerinin "beyanı" ile kapatılabileceği göz önünde tutulursa, bizatihi düşüncenin kendisinin soyut düzeyde yasaklanmasının toplumda ne gibi çalkantılara yol açabileceğini kestirmek zor olmasa gerekir.

cc. Tasarının 13. maddesindeki sınırlar: Tasarının 13. maddesi kişinin herhangi bir hak ve özgürlüğünün kullanırken uyması gereken sınırları göstermektedir. Maddeye göre, "**Bu anayasada yer alan hürriyetlerden hiç biri devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk devletinin ve cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, din, ırk ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram görüşlere dayanan bir devlet düzeni kurmak amacıyla kullanılamaz; bu amaçla kullananlar kötüye kullandıkları o hak ve hürriyetleri kaybederler. Hak kaybı hükmü mahkemelerce verilir (...)** Anayasanın hiçbir hükmü bu anayasada yer alan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verir şekilde yorumlanamaz".

Tasarının 13. maddesindeki düzenlemenin düşünciyi açıklama özgürlüğü bakımından etkileri şunlardır: Bir kere, düşünciyi açıklama özgürlüğü kendi özel maddesindeki ya da 12. maddedeki nedenlerle yasa koyucu tarafından sınırlandırılmasa dahi, 13. maddedeki kavramlar düşünce açıklayan kişiyi bağlamaktadır. Sonra, 13. madde özgürlüğünü kullanan kişinin yasalara uygun davranmasını yeterli görmemekle, ayrıca özgürlüğün kullanılmasındaki amacı araştırmaktır. Bir başka deyişle fiilin yasaklanmadığı ya da yasaya uygun olduğu durumlarda **amacı yasaklamaktadır**. Nitekim, tasarının 13. maddeye ilişkin gerekçesine göre, "...bazı hallerde kanun hükümlerine uygun olarak kullanılan bir özgürlüğün, esasında başka bir kasıt gütmesi ve bu kastın da fıkra, belirtilen yasak amaçlara yönelik bulunması her zaman mümkündür. "Böylece, getirilmiş ya da getirilecek yasaklara uyarak, yasalar çerçevesinde davranarak düşüncesini açıklayan kişinin ayrıca kasdının da 13. maddede belirtilen "yasak amaç"lardan olmaması gerekecektir. Nihayet, herhangi bir mahkeme, kişinin düşüncesini açıklarken yasak amaçla hareket ettiğini saptarsa, hak kaybına karar verecektir. Bunun anlamı, kişinin düşüncesini açıklama özgürlüğünün ortadan kalkmasıdır! Bunun gibi, bir siyasi partinin belli bir konuda, yasalara uygun da olsa, görüşünü açıklarken yasaklanmış amaçla hareket ettiği mahkemece saptanırsa o parti görüşlerini açıklama hakkını kaybedebilecektir! Hakkın kaybı kararının mahkeme tarafından verilmesi sağlam bir güvence teşkil etmemektedir. Çünkü, böyle bir kararı "herhangi bir mahkeme" verebilecektir. Hak kaybının önemli bir sonucu da şudur: Tasarının 84. maddesine göre, **"...anayasanın 13. maddesi hükmü uyarınca temel hak ve özgürlüklerinden birini kaybetmiş bulunanlar, affa uğramış olsalar bile, milletvekili seçilemezler"**. 110. maddeye göre bu kişiler Cumhurbaşkanı da seçilemezler.

Görülüyor ki, bir düşüncenin, fikrin kendisinin suç teşkil edip etmeyeceği sorunu, özellikle 13. maddenin uygulanması bakımından önem kazanmaktadır. Eğer açıklanan düşünce ile suç oluşturan fiil arasında illiyet bağı kuran görüş uygulamada güç kazanacak olursa, 13. madde kişiyi sürprizlerle dolu bir yasaklar alemine sokacaktır. Hiç kimse açıklayacağı düşüncesi nedeniyle başının derde girip girmeyeceğini önceden kestiremeyecektir. 13. maddedeki kavramlar son derece kaypaktır ve ne gibi durumların bu kavramlar içine girdiğini somut olarak saptamak mümkün değildir. Bizatihi düşüncenin yasaklanabileceği kabul edilecek olursa, 13. madde siyasi partilerin yaşamında da

demoklesin kılıcı gibi sallanacak, partiler tüzük ve programları doğrultusunda hareket ederken bile kılı kırk yarmak zorunda kalacaklardır. Türkiye'nin herhangi bir yerindeki, örneğin Sulh ceza Mahkemesinin 13. maddeye dayanarak vereceği kararla bir kişinin Cumhurbaşkanı ya da milletvekili olması engellenebilecek, bir siyasi partinin kapatılabilmesi yolu açılacaktır.

Gerçi 13. madde dikkatli okunduğunda, **bölünmez bütünlüğü bozmak, varlığını tehlikeye düşürmek, hürriyetleri yok etmek, yönetilmesini sağlamak, üzerinde egemenliğini sağlamak, devlet düzeni kurmak**" gibi, düşünce açıklaması ile gerçekleşmesi mümkün olmayan, mutlaka o boyutlarda bir eylemi gerektiren fiillerin kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle maddede yasaklanan amaçların konusunu fikirlerin, düşüncelerin değil, eylemin oluşturduğu söylenebilir. Ancak bu yapılması gereken yorum dahi 13. maddeyi sürprizlerle dolu yasaklar alemi olmaktan kurtarmamaktadır.

dd. Tasarının 11. maddesindeki sınırlar: Tasarının 11. maddesi, temel hak ve özgürlüklerinin yasalara uygun olarak kullanılırken bile uyulması gereken bir başka sınır getirmektedir: **"Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder. Temel hak ve hürriyetler, ancak bu ödev ve sorumluluklara bağlı olarak kullanılabilir.**" Bu madde de tıpkı 13. madde gibi, kişinin temel hak ve özgürlüğünün kullanırken yasalara uygun davranmasını yeterli görmemekte, ayrıca kişinin özgürlüğünü topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarına bağlı olarak kullanmasını istemektedir. Bu maddenin hukuki hiç bir yanı yoktur. Ne anlam taşıdığı da belli değildir. Tasarının gerekçesinde de bu konuda bir açıklama bulunmamaktadır. Kişinin özgürlüğünü kullanırken kendini bağlı sayacağı, topluma, ailesine, diğer kişilere karşı olan ödevleri, sorumlulukları nelerdir? Hangi ödev ve sorumluluklar özgürlüklerin de üzerindedir? Kişinin ödevleri ve sorumlulukları bulunduğu "diğer kişiler" kimlerdir? Aile bireyleri ya da kişinin sorumlulukları bulunduğu "diğer kişiler" onun bir özgürlüğünü kullanmasını 11. maddeye dayanarak engelleyebilecekler midir? Kişinin özgürlüklerini bu çerçeve içinde kullanıp kullanmadığını kim hangi makam saptayacaktır? Bu sınırlamaya uymamanın müeyyidesi ne olacaktır? Tüm bu sorular yanıtsız kalmaktadır. Hukukiliği bulunmayan bu düzenlemenin kişinin devletle ve diğer kişilerle olan ilişkilerinde, özellikle özel hukuk ilişkilerinde beklenmedik sonuçlara yol açma tehlikesi de yok değildir.

Sonuç: Anayasa tasarısının düşünceyi açıklama özgürlüğüne getirdiği sınırlamaların boyutu şu soruya verilecek yanıtla göre değişecektir: Tasarı, bizatihi düşüncenin kendisinin yasaklanabileceği bir düzenleme getirmekte midir? Bizce, tasarıyı hazırlayanların görüşleri ve niyetleri bir yana bırakılacak olursa, 12. maddenin 2. fıkrasından hareketle, "fikir suçları"nı kabul etmeyen demokrasi anlayışı çerçevesinde yapılacak yorum, 26., 12. ve 13. maddelerin bizatihi açıklanan düşüncenin suç olması sonucunu doğurmadığıdır. Bu maddelere göre getirilen ya da getirilebile-

cek sınırlamalar düşüncenin açıklanış biçiminin devletin temel niteliklerini ve ilkelerini, siyasi iktidarın kuruluş ve işleyiş kurallarını ortadan kaldırmaya yönelik açık ve somut bir eylem ya da eyleme teşvik muhtevasına bürünmesi durumunu düzenleyebilecektir. Yine, bu maddelere göre, düşüncenin açıklanış biçimi belli nedenlerle sınırlanabilecektir. Kişilik haklarının ve özel hayatın gizliliğinin korunması amacıyla getirilecek kayıtlar, suç teşkil eden bir fiili övme yasağı, bizatihi düşüncenin kendisinin açıklanmasını yasaklama sonucunu doğuramayacaktır.

Ne var ki, bizim bu yorumumuzun uygulamada geçerli olması şüphelidir. Düşünce özgürlüğünü teminat altına alan 1961 Anayasası karşısında bile, başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere Yargıtay ve Bidayet Mahkemeleri çeşitli kararlarında bizatihi düşüncenin kendisinin yasaklanabileceği görüşünden hareket eden kararlar vermişlerdir. Bilirkişi raporlarının birçoğunda düşüncenin açıklanması ile suç oluşturan eylem arasında illiyet bağı kuran anlayışla "fikir suçları" kategorisi yaratılmıştır. Bu görüşün doktrinde de yandaşları vardır. Fikir suçu, sonuçta, kişilerin ancak "anayasa uygun olarak", "anayasa çerçevesinde" düşünce açıklayabilmeleri noktasına varmaktadır.

Eğer, beklenebileceği gibi, düşüncenin kendisinin yasaklanabileceği anlayışı uygulamada üstünlük sağlayacak olursa, özellikle 12 ve 13. maddeler kişiyi düşüncesini açıklarken önceden bilemeyeceği, göremeyeceği, hatta tahmin edemeyeceği sürpriz yasaklarla karşı karşıya getirebilecektir. Aynı tehlike siyasi partiler için de söz konusu olacaktır. Siyasi partiler de tüzük ve programları çerçevesinde hareket ederken bile, siyasi veya iktisadi programlarının belli noktaları açı-

sından kendilerini beklenmedik yasakların içinde bulabilecekler, ülkenin ya da toplumdaki çeşitli kesimlerin sorunlarına eğilirken yasaklar alemine girmiş sayılabileceklerdir. Aynı yasaklar alemi, beklenmedik

sürprizlerle siyasi partileri politik, ekonomik, sosyal ve kültürel konularda ulusal siyaseti kendi tercihleri doğrultusunda belirlemek için çaba gösterirlerken de kucaklayabilecektir.

Fikir suçu kategorisi reddediliyorsa, tasarıda düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün açık bir tanımının yapılarak, hiç bir şekil ve durumda biza-

tihi düşüncenin kendisinin yasaklanamayacağı, suç konusu sayılamayacağı belirtilmelidir. Getirilebilecek sınırlamalar ancak böyle bir düzenleme karşısında düşünce özgürlüğünü sürprizlerle dolu yasaklar alemi olmaktan kurtarabilir.

Dipnotlar

¹ 12. maddenin son fıkrasına göre, "bu maddede yer alan sınırlama sebepleri temel hak ve hürriyetlerin tümü için geçerlidir". Oysa, bazı hak ve özgürlüklerin özel maddelerindeki düzenleme belli hak ve özgürlüklere imtiyaz tanıdığı izlenimini vermektedir. Nitekim, 20. maddeye göre yurt dışına çıkma özgürlüğü "ancak vatandaşlık görevi ya da ceza soruşturması ve kovuşturması gereği" 43. maddeye göre mülkiyet ve miras hakları "ancak kamu yararı sebebiyle; 50. maddeye göre çalışma, sözleşme ve meslek seçme özgürlükleri "ancak kamu yararı amacıyla. 51. maddeye göre özel teşebbüs özgürlüğü "ancak kamu yararı, milli ekonominin gerekleri ve sosyal amaçlarla" sınırlanabilecektir. 12. maddedeki genel sınırlama sebepleri dışında bırakılmış gözükten bu hak özgürlükle tanınan imtiyaz aynı anlamı taşıyor olmalı.

² Anayasa taslağı hazırlanırken, batı demokrasilerinde düşünceyi açıklama özgürlüğüne de sınırlar getirildiği ileri sürüldü. Bu görüşü, batı demokrasilerindeki uygulamayı göstererek çürüten çalışma için, bkz., Bülent Tanör, "TCK. 142. madde, Düşünce Özgürlüğü ve Uygulama", Forum yayınları, İst. 1979. Düşünce özgürlüğü bakımından bir başucu eser niteliğindeki bu kitaptan yazımda geniş biçimde yararlandığımı belirtmek isterim.

³ Örnekler age., s. 73'den alınmıştır.

Neoliberal Karşıdevrimin Hiç de Gizli Olmayan Çekiciliği*

*"Liberalizmin programı..., tek bir sözcükle
özetlenecek olursa, şudur: mülkiyet, yani:
üretim araçları üzerinde özel mülkiyet... Liberalizmin bütün
öteki talepleri, bu temel talepten kaynaklanır."*

Ludwing von Mises 1927, s.17

Elmar Altvater**

Da ha on yıl önce birçoklarının cevherini ve nüfusunu tüketip maziye karıştırdığına inandıkları bir teori vardı: neoliberalizm. Batı dünyasının bütün ülkelerinde Keynesci devlet müdahaleciliği teorisi ağır basmıştı; bilimsel siyaset danışmanlığı işlerine artık neoliberaler değil, Keynesciler bakıyordu. Hâlâ etkili oldukları bütün yerlerde yayınlarıyla telafi edemeyecekleri ölçüde itibar kaybına uğruyorlardı. Nixon hükümetinin danışmanı olan neoliberal Nobel ödülü sahibi Milton Friedman'ın yıldızı, bu hükümetin skandalı istifasıyla sönecek gibi görünüyordu. Pinochet diktatörlüğünü destekleyişleri, Friedrich von Hayek -keza Nobel ödülü sahibi- Friedman gibi neoliberaler ile bütün bir aklı evvel **Chicago boys** takımının kötü şöhretini artırmıştı.

Hal böyleyken: Liberal teori yedi canlı adeta. Günümüzde çok çeşitli biçimler (neoliberalizm, yeni muhafazakârlık, neoklasisizm, paracılık gibi) altındaki -Friedman'ın paracılık için alabildiğine böbürlenerek kullandığı deyimle- bu "karşıdevrim" in ne ferasetine ne de çekiciliğine, hayal gücüne, cazibesine borçluyuz. Bu teorinin günümüzde topladığı ilginin, şimdiye kadar revaçta olan teoriler ile siyaset anlayışlarının yetersizliğinden hareketle açıklanması daha yerinde olur. 70'li yılların iktisadi bunalımı, Keynesci bunalım yönetimini yarattığı umutları yıktı; sosyal demokrasi-nin maddi temeli, bu niteliğiyle aynı zamanda siyasal kalesi olan sosyal devletin, bunalımın tehditlerine sar-

sılmadan göğüs gereceğine duyulan güven, yerini haklı kuşkulara bıraktı; refah yıllarının bireysel ve ortaklaşa umutları darmadağın oldu; 60'lı yılların özgürleşme tasarımları ile teorilerine karşı güvensizlik işte bu ortamda doğdu. Öyle olunca neoliberalizm parmağını bile kapırdatmadan puan toplamış oluyor -bireylerin topluma yönelik her türlü hak talebini geri çevirdiği, dolayısıyla sonradan tutamayacağı hiçbir vaatte bulunmadığı için de topladığı puanları kolay kolay yitirmiyor. Başarı ve başarısızlık, bireyin sorunlarıdır ve toplumla ya da devletle hiç ilgileri yoktur Böylece toplumsal sorunlar, **bireyselleştirilmiş**, bu yoldan da aynı zamanda görünüşte **siyaset dışı bırakılmış** olur.

Keynesciliğin başarısızlığı sözünü açıklamak gerekiyor: Bir İktisat siyaseti onlayışı olarak Keynescilik, devletin aracılık ettiği bir **sınıf uzlaşması** biçiminde yorumlanabilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ücretle çalışan kitlelerin kapitalist sistemle **konsensüs**, özellikle, devletin, kitlelerin çıkarlarını karşılayan maddi koşulları güvence altına almış görünmesiyle (yüksek istihdam düzeyi ve reel ücret artışları) durmadan yeniden üretilmekteydi. O halde refah dönemi, kesinlikle sermayenin **birikim koşullarının** elverişli olduğu bir evre değildi yalnızca; aynı zamanda sınıf konsensüsünün, bununla bağlantılı olarak da devletin **meşruluğunun** temeliydi.

Bu tarihi model, serbest piyasa ekonomisine ilişkin liberal/neoliberal tasarımlardan birçok noktada ayrılır: **Birincisi**, üretim araçları üzerinde özel mülkiyete dayalı özel kararlardan oluşan bir sistemin kendi di-

* İktisat Dergisi'nin 241. sayısında (1984) yayınlanmıştır.

** Dr. Elmar Altvater, Batı Berlin Hür Üniversitesi Otto Suhr Enstitüsünde profesör ve PROKLA dergisinin redaktörüdür. Yayınları arasında *Gesellschaftliche Produktion und ökonomische Rationalität* (1969) ile *Die Weltwaehrungskrise* (1969) var. Altvater'ın "Dünya Piyasasındaki Bunalım Eğilimleri Üzerine Düşünceler" adlı yazısı Türkçeye çevrilerek Folker Fröbel et al.'in *Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar* (1983) başlıklı derlemesinde yer aldı. PROKLA'nın 44. (1981 Nr.3) sayısında "Der gar nicht diskrete Charme der neoliberalen Konterrevolution" özgün başlığıyla yayımlanan makaleyi Nail Satlı-gan Almandan çevirdi.

namıgiyle istenen istihdam düzeyine ulaşamayacağı, bu nedenle de devlet mühadalesine muhtaç olduğu ilke olarak varsayılır. Keynes'in bu temel varsayımı, iktisadi rasyonellik ve etkinliği gerçekleştirme yeteneğini geleneksel olarak sadece piyasaya bahşeden liberal teorinin **etkinlik kavramına** olduğu kadar **hakkaniyet kavramına** da yönelik bir eleştiriyi içerir. Çünkü kalkış noktası, çalışmak isteyen insanların iş yokluğundan ötürü çalışmadıkları bir toplumun adaletsiz olduğudur. Buna karşı liberal teorinin her zamanki itirazı, ücretlerin yeterince düşürülmesi halinde çalışma istekliliğini gerçekleştirilmesinin de mümkün olduğu ve -daha ilkesel olarak her insanın kendi kaderinden endisinin sorumlu olduğu, devlet yardımlarına bel bağlayamayacağı yolundadır. **İkinci olarak**, Keynesçilik, bir yandan **sınıfların** iktisadi ve toplumsal **durumunu** bir arada hesaba kattığı, öte yandan birinci Dünya Savaşı'ndan sonra örgütleri aracılığıyla "kitlelerin devletin içine girişi"ni (Ch. Maier 1975) siyasal bir olgu olarak göz önünde bulundurduğu ölçüde, insanın niteliğini fayda azamileştirip elem asgarileştiren, kendinden sorumlu bir birey olarak gösteren neoliberal tasarımların bir eleştirisini kapsar. Dolayısıyla Keynesçilik, neoliberal teoriden farklı olarak, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, iktisat siyasetinin teorik temellerinde bir uyarlamayı zorunlu kılan toplumsal değişimlerin gerçekleşmiş olduğunu göz ardı etmez. **Uygulamalı** Keynesçilik, ilke olarak "sermayenin mantığı" ile "işçi sınıfının mantığı" nı barıştırma çabasıdır; öyle olunca "(sınıfsal özgüllüğü bulunmayan) bireyin mantığı"ndan başka her şeyi dışlayan liberalizmin ilkece kabul edemeyeceği bir alanda yer alır.

Burada tahlil edilmeyecek sebeplerden ötürü hızlandırılmış sermaye birikimi koşulları aşınınca, toplumsal çatışmalar, uzlaşma alanında tutulamaz oldu; artık Keynesçiliğin toplumsal mekanizması sürdürünmesiz işlemiyordu. Solda bu sorun doğru dürüst algılanmadan önce burjuvazi, sınıf uzlaşmasının kurallarından kaçınmak için kendi reçetelerini geliştirmişti bile. Önünde ilke olarak iki çıkar yol bulunuyordu. **Birinci çıkış yolu**, siyasal kararları "aşırı demokratik katılım" a karşı korumak, yani ücretle çalışan kitlelerin çıkarlarını refah yıllarında olduğu ölçüde göz önünde bulundurmamak zorunda kalmamak için **devletin güçlendirilmesine** açılır. Sonuç olarak bu seçiş, hem kitlelerin karar vericiler üzerindeki etkisini en aza indiren, hem de "toplam sermayenin" çıkarlarının (üstelik dünya çapında) bireysel sermayecilerin özel çıkarlarına hükmetmesini sağlamaya çalışan teknolojik-teknokratik, baştan başa rasyonelleştirilmiş, otoriter

bir rejime yol açar. Kitle demokrasisinin vaatlerinin bunalım içinde yerine getirilememesinden doğan "haksızlığa" karşı durmak için **üçlü komisyonun** dünya çapında propagandasını yaptığı yol budur. Ne var ki bu çıkış yolunun çekiciliği şu sıralarda azalmış gibi görünüyor. (Üç yanlıcılık konusunda Holl Sklar 1980'in derlemesiyle karşılaştırınız)

Popülist Bir Hareketin İdeolojisi Olarak Neoliberalizm mi?

Çünkü Keynesçilik ile onun siyasal örgütleniş biçimi olan sosyal, liberal demokrasinin içinde bulunduğu ikileme karşı önerilen öteki çıkış yolu, daha basit ve daha uygun gibi görünüyor: Devletin topluma müdahalesi yeteneği artırılmamalı, devlet, kapitalist birikim sürecinin **ehliyetsiz** taşıyıcıları karşısında mutlak olarak gerekli bir minimuma indirgenmiş bir müdahale potansiyelini korumalıdır. "Baştan başa devletleşmiş kapitalizm" (Karl Renner 1917) toplumsal kamu tüketiminin azaltılması (sosyal ıvrı zıvıra son); devlet payının düşürülmesi (daha az vergi, daha az devlet harcaması); müdahale kapasitesinin azaltılması (serbestleştirme; yani özel girişimler üzerindeki vergilerin, örneğin çevreyi koruma vergilerinin indirilmesi); kamu kesiminin küçülmesi (yeniden özel girişime devretme) yoluyla - yeniden özelleştirilmelidir. Piyasa yeniden hükmünü geçirmeli, onun işleyiş mekanizması uzlaşmanın taraflarını gözetme gereği yüzünden aksamaya uğramamalıdır. Bu yol, doğruca, Keynesçi sosyal devlet hayallerine "two cheers for capitalism" (Irving Kristol 1978) diye bağırarak neoliberalizme açılır.

Bu görüşün örneklerini bulmak kolaydır. 40'lı yıllarda Walter Eucken; Wilhelm Röpke, Alexander von Rüstow, Franz Böhm ve başkalarının çevresinde, öteki ülkelerde Keynesçilik çoktandır araştırma ve öğretimi ele geçirmişken 60'lı yıllara kadar akademik iktisat içindeki hâkimiyetini koruyan bir neoliberal okulun (Ordo liberalizmi) kurulduğu Federal Almanya Cumhuriyetinde köklü bir geleneği vardır. Bu ülkede neoliberalizm, ancak 60'lı yılların ortalarında, Erhard ("piyasa ekonomisinin babası") hükümeti (yıllarca omuzdaşlık ettiği, "sosyal piyasa ekonomisi" kavramının "mucidi" Alfred Müller-Armack ile birlikte) çekilmek zorunda kaldığı ve (Ehrenberg ile birlikte Schiller'in de "dünyanın en iyi iktisat siyaseti **Instrumentarium'u**" diye göklere çıkaracağı) istikrar ve Büyüme Yasası kabul edildiği zaman geriledi. Ne var ki Keynesçi balayı uzun sürmeyecekti. "Paradigma değişmesi" denilen olay, aşağı yukarı 1973'te, genel iktisadi gelişmeyi incelemekle görevli Uzmanlar Kurulu

nun Keynesci talep yönetimine sırt çevirip paracı bir para miktarı politikasından yana çıkmasıyla başlar. Çok geçmeden Deutsche Bundesbank bu yön değişikliğini izledi. 1978'de Federal İktisat Bakanlığı Bilim Kurulu, alkışa değer bir açıklıkla (neo)liberal doğmasını ortaya koydu: Piyasa ekonomisinin etkinlikte üstüne yoktur; sistemin işleyiş tarzında bozulmalara yol açan, bir yanda piyasa ekonomisi karşısında düşmanca bir tutum, öbür yanda düzenleme politikasıyla ilgili gerekleri gözetmeyen tikel müdahalelerdir. Bürokratik olmayan eşgüdüm mekanizmaları sayesinde piyasa ekonomisinin son derece yüksek bir sorun çözme yeteneği vardır. Devlet, kendini esas olarak düzenleme politikası önlemleriyle sınırlamalı yani fiyat rekabetinin olabildiğince iyi işlemesini, risk ve teşvik sisteminin devletin tikel müdahaleleri yüzünden bozulmamasını sağlamalıdır. Bu bağlamda kazançların piyasa ekonomisi içerisinde birer teşvik olduğu herkesçe, hele yeniden bölüşüm niteliği taşıyan ücret politikası stratejileri uygulamalarına izin verilemeyecek olan sendikalarca kabullenilmelidir. CDU/CSU kuramcıları Bledenkopf ile Miegel'in, 1980 seçim programına girmekle kalmayıp şu sıralarda CDU/CSU'nun siyasal beyanlarının teorik temellerini oluşturan önerileri aynı telden çalıyor. Federal Cumhuriyetin dışına baktığımızda, bu teorinin(lerin) siyasal anlamı daha bir açıklık kazanır: Büyük Britanya'da Thatcher, ABD'de de Reagan ile açıkça neoliberal dogmaya dayanan siyasetçiler iktidara geldiler (ya da Strauss gibi iktidarı hedef aldılar veya Fransa'da Barre gibi iktidarda bulundular); böylelikle yalnız iktisat siyasetini değil, sosyal siyaseti de güttüler.

Ne var ki burada söz konusu olan, yalnız teori, yalnız onun kesinliği, tutarlılığı ve kapsamı değildir. Nasıl olup da **popülist hareketin** ifadesi olabildiği, 70'li yılların sonlarında, 80'li yılların başlarında köklü siyasal değişimlere yol açan neoliberal-muhafazakâr bir ruh durumunun nasıl olup da doğabildiği sorunu da önem taşır. US News and World Report, sevinçle, "batı dünyasındaki ruh durumu neoliberal ve muhafazakâr" diye yazmakta ve bu sevinç gösterisinin kuruntu da, kendi kendini aldatma da olmadığı anlaşılmakta. Aslında burada Keynesçiliğin ve onunla tamamen kaynaşmış olan sosyal demokrasinin (çeşitli biçimlenişleriyle) bir başka ikilemi ifadesini buluyor. Şöyle ki; yeniden bölüşüm süreçlerini toplumsal harcamalar lehine yönelmek için devlet aygıtının enikonu genişletilmesi gerekli oldu. Yeni oluşan sosyal bürokrasi katmanı, yeniden bölüşüm sistemini kendi yeniden üretimi için kullanarak yönetmekte, ama yeniden bölüşürülecek fonların kaynakları üzerinde etkili ola-

mamaktadır. Devlet bürokrasisi, araçları alabildiğine denetlemekte, ama üretim koşullarını, üretkenliği de, teknolojileri ya da emek sürecinin örgütlenişini de denetlememektedir; öyle olunca faaliyetlerini, dolayısıyla varoluşunu borçlu olduğu büyümenin önkoşulları etki alanının ne denli dışındaysa elindeki araçlarla **belirtilerine** deva olması beklenen (örneğin emek sürecinin niteliğinin sağlığa ve yaşama verdiği zararların rehabilitasyonu) bütün zararların nedenleri de etki alanının o denli dışında kalmaktadır. Ne kadar iri ve kapsamlı olursa olsun, resmi ve sosyal bürokrasinin yetkisi, nedenleri, kendisince denetlenemeyen üretim sürecinde yatan **belirtilerin düzeltilmesi** ile sınırlı kalır. İmdi, genel dünya iktisadi bunalımından ötürü büyümenin iktisadi koşulları sarsıldığında, toplumsal sistemin verimliliği ister istemez azalır; oysa sosyal bürokrasi olduğu gibi kalır, hatta belki daha da büyür. Böyle bir durumda sosyal devlet, ancak çaresiz bir tepki gösterir: Kimi icraata yapılan tasarruflar, ortadaki bütün bürokrasileriyle ayakta durmaya devam eden sosyal devletin vaatlerinin geri alınması olarak, onun etkinsizliği olarak gözüktür. Dahası var. Büyüme ve tam istihdam evresinde devlet, kurumlarıyla birlikte arka planda kalır; iş bulmuş olanların iş ve işçi bulma dairesinin uzun koridorlarında beklemelerine gerek yoktur. Bunalımda ise yönetici bürokrasinin hem azameti hem de etkinsizliği anlaşılır.

Sosyal devletin buna karşı yapacağı bir şey yoktur; çünkü işsizliği de, enflasyonu da -bu oranların "**discomfort** indeksi"ne eklenmesi rastlantı değildir-yaratan, kesinlikle Keynesci devlet değildir. Bunalımın insanlar açısından birer "**discomfort**" olan görünüm biçimlerinin nedenleri, daha derinlerde, kapitalist birikim sürecinin müdahaleci devlet eliyle gerçi düzenlenebilen ama aşılamayan çelişikliğinde yatar. Şu var ki Keynescilerin kendileri -üstelik yalnız "sağ" Keynesciler değil, "sol" Keynesciler de-, on yıllarca modern müdahaleci devletin, başarılı bir **bunalımdan kaçınma stratejisi** uygulayabileceği görüşünü yaymışlardır Alman Sosyal Demokrasisi, 70'li yılların ortasında dünya iktisadi bunalımı patlak verinceye kadar FAC'ın iktisat siyaseti **Instrumentarium**'unun dünyadakilerin "en modern" olduğunu, bununla her türlü bunalımın yönetilebileceğini ilan etmiştir. Devlet müdahaleciliği, birçok eleştirel kuramcıyı, sermayenin "hareket yasalarına" bağlandığı ölçüde bizatihi bunalım kavramı konusunda tereddüte düşüyordu. Şimdi Keynesciler, refah devletinin, Keynesçiliğin, sosyal demokrat reformculuğun, neoliberalizmce demagojik bir biçimde sömürülen bunalımıyla karşı karşıyalar. Sosyal devletin, enflasyondan, ağır vergi yükünden ve

devlet borçlarının artışıdan sorumlu, devasa, pahalı, üstüne üstlük etkinsiz bir makine olarak kınanması karşısında ile saldırgan bir etki uyandırabilecek savlar ileri süremiyorlar. Sosyal devlet, artık yalnızca refahı koruyan bir güvence kurumu olarak değil, reel gelirler üzerinde bir yük olarak da görülünce afallıyorlar.

İşte bu noktada daha az devlete, sosyal bürokrasinin azaltılmasına, bireyselleştirme anlamında özelleştirmeye, daha az vergiye ve sıkı para politikasına yönelik neoliberal talepler, iktisat siyaseti teorisi biçimindeki akademik kılıfdan sıyrılmakta, popülist bir hareketin ideolojisi haline gelebilmektedir. Irving Kristol, bunu açıkça teşhis etti: Amerikan popülizmi, ona göre, yüksek enflasyon hadleri ve vergilerden, devlet borçları ile etkinsiz yönetimden ötürü infiale kapılan küçük toplumun bürokratlaşması ve bürokrasinin, hiçbir bürokrasinin başarısızlık hanesine yazmasına izin verilemeyecek bir şeyi önlemekte başarısız kaldığı gerçeğidir: O da vaatlerinin etkili bir biçimde yerine getirilmesidir" (Kristol 1978, s. 216). Neoliberalizm şimdi radikalleşen küçük burjuvaların avukatlığına soyunuyor: israfa ve etkinsizliğe karşı, eşitçiliğe karşı ve devlet karşısında daha çok özgürlük için, birey ve piyasa için. Onun vaadi şöyle: Eğer sistemin gösterdiği yönde akılcı davranacak olursan ve eğer piyasa özgür kararları okuyabilirse, sonuç olarak piyasanın "görünmeyen el"i senin için ve bireylerin tümü için bir **refah optimumu** yaratır... Ve sen refah devletin düzenleyici eşitliğine karşı bir birey olarak kendine özgürlüğünü gerçekleştirebilirsin.. Ve devlet mühadelelerinin taşıdığı totaliter eğilimlere karşı senin siyasal özgürlüklerinin en iyi önkoşulları piyasa mekanizmasının iktisadi özgürlükleridir.

Neoliberalizmin yerine getirilemeyecek vaatlerde bulunmadığını; bunalım sırasında uygulanmalarının olanaksızlığı anlaşılabilecek siyasal programlar geliştirmediğini; mesajını, sosyal devlet ya da refah devletin burjuva öz inisiyatifi üzerine vurduğu zincirleri çözme vaadine indirgediğini söylemiştik. Şunu da vurgulamak gerekir ki liberal programın popülist başarısının ardında liberallerin bu kanaatkârlığı yattığı gibi **başarısızlığın** bütün uğrakları da onda saklıdır. Çünkü bireylerin, devletin oluşturduğu "yük"ten kurtuluşun, kendilerine maddeten de yararlı olması beklentisi içinde bulunmaları doğaldır. Oysa tam da bu, liberalizmin temel varsayımlarıyla çatışacağından, mümkün olamaz: Bireyselliğin ve bireysellik haklarının, o arada elbette değerlendirme üzerindeki mülkiyet hakkının güvence altına alınması, çatışmayı içerir. Çünkü mülkiyet, yalnız mülk sahibi olmayanlara **karşı** korunabilir; liberalizmin devletinden güvence altına

alması beklenen, bir **dışlama hakkıdır**. Bunun ahlakça temellendirilmesi gerçi mümkündür (Cohen 1981'in eleştirel görüşleriyle karşılaştırınız); ama bu hakkın ve onun ahlaki açıdan temellendirilişinin, onun hiçbir maddi yararını görmeyen herkesçe neden fiilen -yani yalnız ilkece, bir doğal hak olarak değil- benimsenmesi gerektiğini kavramak kesinlikle olanaksızdır. Neoliberalizm, temel yapısı bakımından, toplum içinde ideolojik bir **sentezi** amaçlayan teorik-pratik bir söylem **değildir**- ve Keynesçilikten bu noktada da ayrılır. O, Thatcher yönetimindeki Büyük Britanya'da gözlemlendiği gibi çatışmalar, başkaldırıları üretir. Ama "örgütlü kapitalizm"i "örgütsüzleştirirken", bir yandan da örgütlü birer güç olarak alt katman ve sınıfların **örgütsüzleştikleri** ve **çözöldükleri** bir süreci harekete geçirir. Öylelikle çatışma ve olası ayaklanmalarda, hiç değilse bir süre, siyasal olarak yatılabilir, kötü örgütlenmiş, bireyselleştirilmiş hareketleri karşısında bulur. Uzun süreçte durumun böyle devam etmeyeceği su götürmez. Bununla birlikte neoliberal örgütsüzleştirmeye karşı çıkanların örgütlenmesinde, liberal demokrasinin kuralları uyarınca biçimlenmiş Keynesci bir müdahaleci devlette ve "örgütlü kapitalizm"de olduğundan farklı bir yol izlenmesinin gerekeceği göz önünde tutulmalıdır. Bu konuda bir tek noktayı kaydetmekle yetinelim: Keynesci sınıf uzlaşması, geçen yıllarda çok sayıda siyaset bilimi tahlilinin konu ettiği **korporatif siyaset yapısı** biçimlerine elverişli bir zemin yaratır. Ciddi tutulmuş neoliberalizm ise, ister toplumsal ister devletçi olsun korporatizmin kökten tasfiyesi demektir. Sınıflar arasındaki mübadele ilişkileri az çok devlet aracılığıyla örgütleniyor olmaktan çıkarlar; yalnızca yumruk hakkının geçerli olduğu piyasanın acımasızlığına bırakılır. Bu değişmenin, çıkarların **örgütlenişi** açısından olduğu kadar **çatışma biçimleri** açısından da önceden kestirilemeyecek olasılıklara açıldığını tasarlamak zor olmasa gerek.

Serbest Piyasa, Güçlü Devlet

Özgürlük vaat edip çatışmalar üretmekle yetinmeyen, Keynesci refah devletin beslediği eşitlikçiliğe karşı da savaş açan neoliberal tasarı üzerinde biraz daha duralım. Neoliberalizm, bu noktada, eşitçiliği öteden beri tehlikelerin en büyüğü sayan muhafazakâr düşünceyle buluşabilmektedir. "Eşitsizlik üzülmeyecek bir şey değil, son derece sevinilecek bir şeydir. Düpedüz gereklidir..." (Hayek, 6.3.1981 günlü Wirtschaftswochen içinde) Çünkü eşitçilik, yani yeniden bölüşüm yüzünden "piyasa ekonomisinin sinyal aygıtı" bozulmakta, böylece en iyilerin ayıklanması engellenmiş

olmaktadır. Her yerde geçerlidir bu, zengin ve yoksul ülkelerin ilişkisinde de sözgelimi: Çünkü "bakın, önümüzdeki 20 yılda dünya nüfusu yeniden iki katına çıkacak. Gel gelelim eşitçi fikirler üzerinde kurulu bir dünyada aşırı nüfus sorunu çözülemez. Bir kez doğan herkesin hayatta kalacağı güvencesini verirken çok geçmeden bu vaadi yerine getiremeyecek duuma geliriz. Aşırı nüfusa karşı bir tek fren vardır, o da yalnız kendi kendilerini besleyebilen halkların yaşayıp çoğalmasındır..." (aynı yerde) Eşitçilik, insanlar ile halklar arasındaki doğal, biyolojik farkları zedelemekte, en iyilerin ayıklanması ilkesi bozulmaktadır. Seçkinlerin önkoşulu ve ortamı olan bireysellik açılıp gelişmemektedir. Seçkinler olmadan da toplumsal ilerleme olmaz; çünkü insanın gelişmeye devam etmesinin ilkesi **ayıklamadır**. İnsanın evrimi, bir "trial and error" süreci olarak kendini ortaya koyar; bu sürecin optimum işleyişinin önkoşullarını yaratmak gerekir. Ekonomide bu deneme yanılma oyununun yeri piyasadır, optimum çözümlerin, seçkinlerin ayıklanmasının "keşif işlemi" (Hayek, "Industriemagazin", Eyl. 1980 içinde) olan piyasa. Başka hiçbir şey yoktur ki insanların eşitliği varsayımı ve bu ilkeye bağlanmış devletin "keşif işlemi"ne yaptığı müdahaleler kadar insanın gelişmesi için sakıncalı olsun. Eşitlik yeknesaklığa, yeknesaklık da doğruca **totalitarizme** götürür (Alain de Benoist, Le Monde diplomatique, Mai 1981'den). Muhafazakârlar ile liberaller, yeni sağ ile paracılar, özgürlük, başarı ve ayıklamayı güvence altına alacak yeni bir düzen tasarısını inşa ederken, tehlikelerine Hayek'in 1944'te işaret ettiği "Esarete Giden Yol" uyarısında birleşirler. Demek ki neoliberallerin anahar sözcüklerinin "**Ordo**" oluşu boşuna değildir; ya da Milton Friedman'ın klasik filolojik nezahetten ve incelikten biraz uzak, kaba saba, teklifsiz diliyle: "Temel varsayım (mücadele özgürlüğü için -E.A.), **law and order**'ın korumasıdır". (Friedman 1962, s.14)

Dolayısıyla liberaller, Herbert Marcuse'nin 1934'te kanıtlamış olduğu gibi **güçlü devletin** kesinlikle düşmanı değildir. Bu görüşlerini Locke'ten Adam Smith'e ve J. St. Mill'e kadar liberal klasiklerden alıntılarla pekâla güçlendirebilirler. Ne var ki klasik liberalizmin bu sorunda bir türlü çelişkisiz olamadığını vurgulamak gerekir. Çünkü bir yandan **devlet öncesi** bireysel özgürlük haklarına **devlete karşı** da savunulması gereken **doğal hakkı** olarak sahip çıkmakta, öte yandan devlet otoritesine bireysel özgürlük haklarını koruma görevini vermektedir. Burada söz konusu olan, öyle bir "mantıki antagonizm"dir ki liberalizmin özgürlükçü, devletsiz bir toplum ile otoriter bir rejim tasarımı arasında, anarşi ile monarşinin mut-

lakıyeti arasında yalpalamasını açıklayabilmesinin yanı sıra -Franz Neumann'ın vurguladığı gibi- "gerçek bir antagonizm" haline de pekâlâ gelebilir. Liberal "**hukuk devleti**" imgesi, bireyin **devletten bağımsız alanı** ile **devlet alanını** hesaplanabilir ve güvenilir bir biçimde birbirinden ayırarak bu antagonizmi yumuşatma çabasıdır. **Bourgeois** ile **citoyen** kendi tahsisli alanlarına kavuşurlar.

Ne var ki liberalizmin bu temel çatışmasından neoliberal teoride eser kalmamıştır. Bireyin özgürlüğü ile mülkiyetin sermaye birikimi biçiminde değerlendirilmesi arasında neoliberalizm, devletin güçlendirilmesi yoluyla ikincisinin güvence altına alınmasından açıkça yana çıkar. Elbette bu, gelişmiş bir "sanayi toplumunda" devletin düzen politikası işlevinin, hele erken burjuva toplumunun erken liberalizmine kıyasla olağanüstü karmaşık oluşuyla da ilişkilidir. Bu bakımdan liberal teorinin klasik liberalizmden "yeni" liberalizme dönüşmesi, aynı zamanda erken kapitalizm çağının gelişmiş kapitalist topluma dönüşmesinin bir yansımasıdır (ama kuşkusuz bundan ibaret değildir). O halde edim ilkesini (Leistungsprinzip) güvence altına almak, piyasa rekabetinin kısıtlanmasını önlemek, eşitçi eğilimleri sınırlamak gerekir; ama -neoliberal teoriye göre- "bunu hususi ve ekonomik menfaatlardan fevkinde (sic-çev.) olan kuvvetli ve bitaraf bir devlet yapabilir; bir çok kimselerin zannettiği gibi kapitalizm zayıf bir devleti değil, bilakis kuvvetli bir devleti istizam ettirir. Bu kuvvetli devlet muhtelif ideolojiler arasında şaşırarak 'kapitalizmi' kapitalistlere karşı müdafaaya muktedir olacaktır; kapitalistler rantabiliyeti müteakabiliyet prensibinin icap ettirdiği bir tarzdan gayri surette temin etmeğe ve zararlarını umuma devretmeğe kalkışır kalkışmaz devletle karşılaşacaklardır." (Wilhelm Röpke 1937, s.213). Güçlü devlet, -Ludwig von Mises'in çok açık bir biçimde formüle ettiği gibi- bu düzenin temelini, yani mülkiyeti koruyan ve onun değerlendirilmesini mümkün kılan bir **düzen politikası** uygulamasının çerçevesini sağlayacaktır. Ancak devlet, iktisadi ve toplumsal süreçlere (bireyler arasındaki mücadele ilişkileri) karışmamalı, bu alanda piyasanın bir ayıklama ve keşif mekanizması olarak etkisini bütünüyle duyurmasına olanak vermedir. **Düzen politikası** (caiz) ile **süreç politikası** (caiz değil) arasındaki bu ilkesel ayrımın ardından otoriter ve totaliter sistemler arasında yapılan duyarlı-köpeksi ayrım gelir: Birincisi, düzenin korunması için devletin otoritesi zorunlu olduğu için neoliberal açıdan pekâla kabul edilebilir. (Bu yüzden Ludwig Erhard'ın 60'lı yılların başındaki "biçimlendirilmiş toplum" tasarısı kendisinin neoliberal hayat görüşüyle kesinlikle çeliş-

mez.) Oysa ikincisi, devletin, düzeni sağlamakla yetinmeyip toplumsal bütünlüğün bütün alanlarına, dolaşısıyla piyasa süreçlerine de el atmasıyla nitelenir. Böylesi, kaçınılmaz olarak mülkiyetin kullanımı üzerinde birçok sınırı beraberinde getirir; bu yüzden de neoliberalizmin gözünde kabul görmez. Bu anlamda Pinochet'nin Şili'sinin otoriter, demek ki kabul edilebilir bir rejim olmasına karşılık totaliter bir rejim olan Küba ile mücadele edilmesi ve mümkünse yok edilmesi gerekir.

Üretim araçları üzerinde özel mülkiyete dayalı piyasa ekonomisinin (40'lı yılların "eski" neoliberallerinin Freiburg okulu serbest iktisat diyordu) çerçevesini yaratmak için güçlü devlet, yasalar çıkarır, bunlara uyulmasını zorlayıcı araçlara başvurur ve üretim potansiyelinin büyümesine denk düşen parayı sağlar. (Ancak başta F.A. von Hayek olmak üzere bir dizi neoliberal kuramcının ikinci koşulu artık benimsemediğini kaydetmek gerekir; bunlar paranın devletçe değil, özel kesimce yaratılması gerektiği görüşündedirler.) Öyleyse "serbest piyasanın varoluşu hükümetlerin gerekliliğini elbette ortadan kaldırmaz. Tersine devlet, özünde hem **oyunun kurallarını** saptamak için bir forum, hem de oyunun kullarını yorumlayıp bunlara uyulmasını zorlayan bir **hakemdir**." (Friedman 1962, s.15) Bu basit fikir, liberal düşünün kurucu ögesidir. Oyun insanın insan tarafından sömürülmesi, mülkiyet senetleri sayesinde mülk edinme, sermayenin değerlendirilmesi üzerine oynanmasaydı buna kimsenin bir diyeceği olmazdı. Bu açıdan bakınca neoliberal teorisinin oldukça karanlık iç yüzü açığa çıkıyor.

Birincisi, piyasa ekonomisi oyununda kazananlar ile kaybedenler olacaktır. Kazançlar ile kayıplar tek biçimli dağılsalardı bu sorun, sorun olmaktan çıkardı. Gel gelelim "sıfır toplamı toplum"un piyasası, son derece tutucu bir mercidir. Orada önemli olan, kafa sayısı değil, cüzdanların şişkinliğidir. "Mal ve hizmetlerin piyasa talebini bireysel tercihler belirler. Ama bu bireysel tercihler, piyasada birbirleriyle ilişki içine girmeden önce gelirlerle ağırlıklandırılır." (Thurow 1980, s.194) Yani piyasa mekanizması, kimde bir şeyler varsa ona daha fazlasını verir. kimde bir şeyler yoksa, onun daha fazlasını elde etmesine ise kolay kolay fırsat vermez. Piyasa mekanizması, bir kez verilmiş bir bölüşümü (önkoşulların muhafazakârlarca dogmatlaştırılan eşitsizliği), düzeltici bir etki söz konusu olmaksızın, pekiştirir.

İkinci olarak ise daha da sağlam bir itirazı kaydetmek gerekir. Friedman, "siyasal özgürlüğün, insanların yurttaşları üzerinde zor kullanmayışları bi-

çiminde" (Friedman 1962, s.15) tanımlanabileceğinden yola çıkar. Bu tanımın temelinde burjuva bireyinin **yurttaş** olarak biçimsel özgürlüğü ile eşitliği yatar. Oysa bireyler, daha önce gördüğümüz gibi, daha piyasaya katıldıkları andan başlayarak eşit olma şansını yitirirler. Bu sorun, asıl, üretim sürecinin, bir sömürü ilişkisi oluşturan ve böylelikle bireylere birer sınıf konumu tahsis eden toplumsal biçimleri göz önüne aldığımız zaman su yüzüne çıkar. Marx, proletaryanın yığınsal bir görüngü haline henüz doğru dürtüst gelmediği bir dönemde Fransız devriminin özgürlük ve eşitlik coşkusunu bu noktayı göz ardı etmekle eleştirmişti. Bunun, nüfusun çoğunluğunun bağımlı çalışanlar sınıfına girdiği (krş. Vitoux, le Monde Diplomatique, Mai 1981 içinde), yani "emek üretim faktörünün cisimlenmesi" olarak girişimcinin keyfi tasarruflarına tabi olduğu günümüzde haydi haydi bir sorun olarak görülmesi gerekir. Ne çıkar bundan? Bu sorunun nasıl cevaplandırılacağı konusunda Röpke bir şeyler düşülmüş; **"Bugünkü vaziyetin gayri tabiiliği proletarya'nın mevcut oluşundandır**. Acaba bunu bugünkü ekonomi sisteminde mi izale etmeli, yoksa komünist sistemin yaptığı gibi proleterya sınıfını genişletmek suretiyle mi yok etmeli? (sic-çev.) gerektir." (Röpke 1937, s.220) Burada sınıflı toplumdaki özgürlüğün pürüzsüz olmadığı bir piyasanın da sınıf konumları arasındaki çelişkileri gideremediği sezgisi kendini belli ediyor. Oysa çelişkinin çözümünün proletarya yönünde olabileceği tasavvuru neoliberal düşünce için ne kadar korkutucudur: eşitçilik, totalitarizm, Rusya, Gulag...

Şu halde "proletaryanın gayri tabiiliği", neoliberal özgürlük, etkinlik ve refah düzeni imgesine kesinlikle sığmaz. Ne ki bu doğa dışılığı teorik ve siyasal perspektifin ölü bölgesine iten teorik bakış açıları eksik değil. Bunlarda proletarya iki bakımdan "eritilir": Üretim süreci açısından bakıldığında **"emek üretim faktörü"** olarak her türlü özneliliğini yitirir. Piyasa açısından bakıldığında, girişimci tarafından özerk olarak belirlenecek üretime (parasal) talepleriyle yön gösteren bir **"egemen tüketiciler"** kütlesine dönüştürülür. Bu anlamda piyasa, iktisadi demokrasinin (dolar ya da TL oy pusulaları demokrasisi) ideal gerçekleşme biçimidir; o kadar ki girişimcinin doğru kararlar arayışını bozup risk ve şanstın oluşan teşvik sistemini etkisiz bırakan yönetime katılmanın artık sözünü bile etmeye değmez (hiç değilse Franz Böhm'ün 1951'de yönetime katılmaya karşı giriştiği kalem tartışmasındaki görüşü budur; Nobel ödülü sahibi Paul A. Samuelson'ın ders kitabında da benzer ama daha bayağı bir görüş savunulur.)

İktisat Teorisini Emperyalizmi

Doğal düzenin "doğa dışılığı"nın" el çabukluğuyla ortadan kaldırılmasının ardından sıra bir sonraki var-
gıya gelir: Buna göre piyasa ekonomisinin temel ilke-
lerinde (serbest iktisatta) meydana gelecek her türlü
çarpıtma ya da sınırlandırma, merkezden yönetilen
kontrollü ekonomi sistemi doğrultusunda, komuta
ekonomisi yönünde atılmış geri alınmaz bir adımdır.
"Düzenlerin bağlişması"ndan ötürü iktisadi özgür-
lüklerin sınırlanışıyla birlikte siyasal özgürlük de orta-
dan kalkar -der Eucken. Bu açıdan bakıldığında neoli-
berazizm, **totalitarizm teorisinin** iktisadi varyantı
olarak da nitelendirilebilir. Ne var ki "yeni" neolibe-
rallerin tasarımı düzenlerin bağlişmasının bakı-
şımsız olduğunu görmüştük: İktisadi (piyasa) özgür-
lüklerin(in) sınırlanmasının sonucu siyasal özgürlük-
süzlüktür; ancak siyasal özgürlüklerin otoriter bir dev-
let eliyle sınırlanmasının, iktisadi özgürlüklerin bu-
danması sonucunu doğurması hiç de gerekmez! Eski
neoliberaler ya da Ordo-liberaler, bu bakışimsızlığa
hayıflanmış, proletaryanın varoluşunun "doğa dışılı-
ğından" çaresizce yakınmış olabilirler. "Yeni" neoli-
berallerin bu soruna karşı hazır ettikleri bir çözüm
vardır ki liberalizmin geleneğindeki asıl ilerlemeyi
oluşturmaktadır: Onlar, artık düzenlerin (İktisadi ve
siyasal alanlar) farklılığını tanımıyorlar; bu yoldan
olası çelişkileri eledikleri gibi "düzenlerin bağlişma-
sı" kavramını anlamından yoksun bırakıyorlar. Bunun
yerine geliştirdikleri akılcı davranış **metodolojisi**, ya-
şamın bütün dışı vurumlarında ve bütün karar verme
durumlarında iktisadi ilkeleri izliyor. Siyasal alanda
ekonomiyle aynı ilkelere göre karar verilir; askeri
strateji ve taktik düşünüşündeki kalıp, iki insan arasın-
daki aşk ilişkisindekinden farksızdır. Henri Lepage,
60'lı ve 70'li yıllarda ABD'deki neoliberalizm üzerine
taramasında siyasal (liberalizm felsefesinin temelini,
"kapitalist toplumun bilimsel altyapısı" olan iktisat te-
orisi olduğunu söylerken hiç kuşkusuz sorunun püf
noktasını buluyor. (Lepage 1979, s.11)

Bir metodoloji olarak "iktisat, ele alınacak soru-
nun karakterinin piyasaya uygun ya da maddi oluşuy-
la tanımlanmaz; kaynak dağılımını ya da kıtlık duru-
munda seçişin söz konusu olduğu, yani birbirine rakip
iki amaç arasında karar verilmesi gereken her sorunsalı
kapsar." (Gary S. Becker, Lepage 1979, s. 19'daki
alıntı) İktisat artık, siyasal kurumlar öğretisi, aile teo-
risi, suçluluk araştırmaları, havyan türlerinin doğal
ayıklanması vb. alanlarda, yani dünyanın açıklanması
ve onun en derinlerdeki tutarlılığı konusunda kendini
yetkili sayan bir teori oluyordu. Dahası var: Neolibe-
ralizm, **betimleme** ile yetinmemekte, kendini **norma-**

tif reçete veren bir teori olarak, rasyonellik ilkesine
bağlanmış bir **karar öğretisi** olarak sunmaktadır. Jo-
sehp Schumpeter "Kapitalizm, Sosyalizm ve Demok-
rasi" (1942) adlı yapıtında (kapitalist) demokratik sü-
reci ilk kez iktisadi kategorilerle (oy maksimumlaştır-
ması) inceleyenlerden biri olurken, 50'li yıllarda Ant-
hony Downs ya da Dahl ve Lindblohm bu düşünceyi
geniş kapsamlı modeller halinde inceltirlerken, Mor-
genstren'in oyun kuramı Arrow tarafından genel bir
karar teorisi halinde biçimselleştirilirken, bununla,
70'li yılların neoliberalerince bütün dünya sorunları
karşısında "Açıl Susam Açıl" biçiminde kullanılacak
bir metodolojinin temel taşlarının yaratılmış olduğu
bilinemezdi. Üçlü komisyonun kavramları üzerindeki
çalışmalara katılmış birkaç neoliberalden biri olan
Gordan Tullock, iktisadın (metodoloji olarak, yoksa
ekonomi politik olarak değil) bu **bütünsel** açıklama
girişimini adlandırmak için, Lepage'ın hararetle, dola-
yısıyla onaylayarak zikrettiği **"iktisadın emperyaliz-
mi"** sözünü kullanıyor.

İnsan hayatının bütün alanları ve dışı vurumları-
nın iktisat metodolojisine açılmasıyla insanların ilişki-
lerinin, düşünme ve eylemlerinin yapısı da tanımlan-
mış, iktisadi rasyonellik hesabına tabi kılınmış oluyor.
Hele bu, **Chicago boys'**un acımasız umursamazlıkla-
rında olduğu gibi normatif bir kural olarak yorumla-
nacak olursa, emperyalist tecavüzün (şimdilik "sade-
ce" metodolojik anlamda) bile "kapitalizmin, özgürlü-
ğün kalesinden başka bir şey olmadığı" (Lepage
1979, s. 237) temellendirimi olarak kullanılması dahi
mümkündür. Milton Friedman'ın küstah ve mağrur bir
edayla "karşıdevrim" olarak nitelendirdiği, Lepage'ın
ise kitabında telkin edici bir biçimde devrim diye söz
ettiği iktisadi düşünce "devrim"i, temelinde, iktisat te-
orisinin, bir metodoloji olarak biçimselleştirilip esteti-
ze edilerek insan hayatının, toplumsal hayatın bütün
görünümlrine -onu özelliklerinden, içeriklerinden ve
ilginçliklerinden yoksun kılmak üzere- uygulanmasın-
dan ibarettir. Düzenlerin **karşılıklı bağımlılığının** ye-
rini bu devrim/karşıdevrimde toplumsal ilişkilerin -
Oscar Wilde'ı alıntılacak olursak- her şeyin fiyatını
bilen, ama hiçbir şeyin değerini bilmeyen iktisatçıla-
rın hesabına **tek yanlı bağımlılığı**, onlarca gasp edilişi
alıyor. Tullock'un ve elbette onun hınk deycisi Lepa-
ge'ın propagandasını yaptıkları "iktisadi emperya-
lizm", demin belirttiğimiz sebeplerden ötürü bunalım
zamanlarında salgın olma eğilimi gösteren bir dar ka-
fahlığı ihraç girişiminden başka bir şey değildir.

Beşeri Sermaye Olarak İnsan

Vardığımız noktada neoliberalizmin üstüne perde
mi çekelim? Yoksa söyleminin ayrıntılarına mı eğile-

lim? Hoşumuza birincisi gitse de iktisadi emperyalizmi "sömürgesizleştirmek", yani bütün yaşam alanlarının iktisadi hesaba tabi kılınışının vahşi bir tecavüz girişiminden farksız olduğunu göstermek için ikincisini yapmak zorundayız. Eğitim sistemindeki özelleştirme ve bireyselleştirmeyi temellendirmekte kullanılan **beşeri sermaye** örneğini alalım. Lepage'a göre bu teori, "Kuşağının muhtemelen en yetenekli iktisatçısı", yani Gary S. Becker tarafından "esaslı surette" işlenip geliştirilmiştir (Lepage 1979, s.18). Buna karşı söylenecek ilk şey, insanın sermayeleştirilmesi tasarımının ekonomi politığın kendisi kadar eski olduğudur. William Petty bile bu doğrultuda düşünceler ortaya atmış, "beşeri sermayenin" hesaplanmasından formel kategorileri ile yöntemlerini ise bir yandan (sigorta primleri ile tutarlarını insanın para cinsinden nicelenebilir "değer"i gibi "rasyonel" bir ölçüte dayandırmayı yararlı bulan) sigortacılık kuramı, öte yandan top hakkı (kurbanlık kıtalar-çev.) ile toplumların kendilerinin kullanımı arasındaki seçimlerini marjinal maliyet hesabının yardımıyla rasyonelleştirmek isteyen askeri stratejiler geliştirmişlerdi. İktisattaki kuruluş yeri teorisiyle tanıyan Bay Heinrich von Thünen, askerlere bu konuda bazı kanıtlar sunmuştu. Demek ki beşeri sermaye teorisi pek o kadar yeni değil (krş. Kiker 1966). Yeni olan, yalnızca neoliberal iktisatçıların çıkardığı sonuçlar (ve yöntemsel ineltmeler). Eğitim harcamaları, insana yapılan yatırımlar olarak anlaşılır. Bununla yaşam boyu gelir biçiminde faiz getiren beşeri sermaye biriktirilmiş olur. Bir insan ne denli çok eğitim biriktirir, yani beşeri sermayesi ne denli çok olursa, -söz konusu teze göre- yaşam boyu geliri o denli yüksek olur. İmdi, bu basit düşünceden eğitim sisteminin özel girişime devredilmesi, devletsizleştirilmesi, **siyasal bir talep** olarak türetilir. Herkese bir eğitim kuponu verilmeli, eğitimin karşılığı isteğe bağlı olarak bununla ödenmelidir. Seçilecek olanlar, kuşkusuz eğitim arzındaki rekabet içinde en iyi okullar olacaktır. Ne kadar çok eğitim talep edilirse o kadar çok borçlanılır, geri ödenecek eğitim kredisi o kadar büyük olur. Ama sahip olunun beşeri sermaye de, ondan kaynaklanan yaşam boyu gelir de aynı ölçüde artmıştır. Sorun, emek piyasalarındaki işlerin biriktirilmiş beşeri sermayeye uygun olarak mı dağıtıldığı, yoksa başka ölçütlerin mi çok daha önemli olduğudur. Neoliberallerin bu itiraza karşı cevapları hazır: Emek piyasaları tekel gücünden (sendikalarla anlaşın) bir kurtarılabilseniz, beşeri sermaye dağılımına uygun düşen, üstelik tam istihdamı içeren bir ücret farklılaştırması hükmünü geçirecektir. Faktör gelirlerinin, serbestçe işleyen piyasalarda bunların kullanımlarının marjinal verimlerine ayak uydurması sayesinde olacaktır bu.

Geçerken, eğitim sistemine ilişkin bu anlayışla bir başka sorun çözülmek istenir. Tek tek eğitim kurumları bundan böyle devlet bütçesinden değil, öğrenim göreceklelerin öğrenim ücretleriyle finanse edileceği, bunlar ise özgül finansman kipliklerinden ötürü son derece iyi değerlendirilecek bir mesleki kalifikasyonu amaçlamak zorunda oldukları için, eğitim, iktisadi gelişmenin bir sonucu olan kalifikasyon ihtiyacına bağlanmış olur. Eğitimin içeriği, değerlendirilme çıkarına tabi kılınır. Girişimler, birer işgücü taleptisi olarak **kısa dönemli** talepleriyle eğitimin **uzun dönemli** seyrini yapılaştırırlar. Gel gelelim "örümcek ağı sorunu"ndan biliyoruz ki kısa dönemde talebin dalgalandığı, arzın ise talep kaymalarına uyum göstermek için uzunca sürelerle ihtiyaç gösterdiği piyasalarda sürekli dengesizliklerin meydana gelmesi kaçınılmazdır. Gene biliyoruz ki bu dengesizlikler ancak özel durumlarda dengeye yönelebilirler; buna karşılık talep ve arz elastikiyetlerine göre bunun tam tersine, yani dengesizlik durumunun sürelili olarak keskinleşmesine de yol açabilirler. Bunun bir anlamı da, piyasa sinyallerinin bu durumda hep "kırmızı"da kalması, kılavuzluk ve ayıklama işlevlerini ise ancak marazi bir biçimde yerine getirebilmeleridir. Beşeri sermayeden söz etmenin, görmenin sermayesinin göz olduğunu söylemek kadar budalaca olduğu eleştirisini Marks da yapmıştı. "Beşeri sermaye", gerçekten de emek piyasasında sermayeyle mübadele edilen, özel vasıflı bir çalışma yetisinden başka bir şey değildir. Ve ancak bir alıcı bulunduğu zamandır ki çalışma yetisi iş görebilir ve "beşeri sermaye olarak faiz getirebilir". Alıcı bulup bulamayacağı ise, eğitim ile çalışma arasında verilmiş kararlara değil, "beşeri sermayenin" kullanıcısının, girişim hesabına bağlıdır. Neoliberaller, bu sorundan kaçınmak için onun ikiz bölümlü yapısını ya yadsırlar ya da piyasa özgürlüklerinin sınırlandırılmasının doğurduğu, bir liberasyon politikasıyla giderilebilecek belirli işlev bozukluklarına yüklerler. Bu akıl yürütme tarzı, elbette her türlü eleştiriye karşı bağımsızdır: Sorunun çözümü, her seferinde, devletin geniş ölçüde sınırlandırdığı, hâlâ -kurulamamış, ama artık -kurulması- gereken bir tam piyasa ekonomisi düzenine havale edilebilir. Bu **bağışıklama stratejisinin** vardıdığı nokta, en ahmakça iddialardan bile pervası olmayan çıplak bir özürçülüktür. Bu konuda Lepage'ın yukarıda anılan taramasından birkaç örnek vermek, böylece tarihi olgu, bağlam ve sorunların, hiçbir bilimsellik ya da kişiler arası iletişim kurallarına bağlı kalınmadan nasıl gerçekten liberal bir biçimde ele alındığını belgelemek istiyoruz.

Sözgelimi ABD'de geçen yüzyılda meydana gelen demiryolu rezaletleri, soyguncuların dalavereleri,

vahşi kapitalizme değil de, "devletin hükümrancılık haklarından birtakım vicdansız bireylerin çıkar sağlamlarına izin verdiği için, ... o dönemin siyasal aygıtına" (s. 45) yükleniyor. Bu bağlamda reklam da, kesinlikle bir **manipulation** aracı değil, tüketicilerin haber alma ve alışveriş maliyetlerini düşüren bir bilgilendirme aracıdır; toplumsal açıdan olağanüstü olumlu bir anlamı vardır. Lepage, tekel gücünün eleştirilmesine karşı düşüncelerinde de sınırsız bir özürçülük içinde. Tekellerin anlamı konusunda, onun deyişyle, "kimi put kırıcılar son yıllarda" büyük girişimlerin ve devletin oynadığı rolü baştan incelemeye "cüret etmişler ve oldukça şaşırtıcı sonuçlara" (s.48) ulaşmışlar. Yalnız Lepage tarafından koltuklanan put kırıcılar arasında, gene kendi deyişyle, "dikkate değer bir eleştirel inceleme" yayımlamış olan American Enterprise Institute da var. Büyük tekeller lobisinin, tekellerin aslında tekel olmadıkları ve sırf tekellerin rakipleri onların "başarısını kışkırttığı" (s.49) için gürültü yarattıkları sonucuna varması, gerçekten dikkate değer ve şaşırtıcı bir eleştirelilik ifadesi. Bu kadarla bitmiyor: Lepage, Nobel ödülü sahibi Hayek'in kapitalist sanayileşmeyi mazur gösterişini aktarıyor. Sanayileşmenin yarattığı sefalet o kadar kötü bir şey değilmiş; ne de olsa "fırsat maliyetleri"ni hesaplamak gerekmiş: Sanayileşme **olmasaydı** kim bilir kaç insan ölürdü? Bu, gene F.A. Hayek ile Helmut Schoeck'ten kaynaklanan aşağıdaki mantukla aynı düzlemde yer alan bir yaklaşım: Otomobil o kadar da kötü bir şey değildir; otomobil kazalarına bile fazla önem vermemek, bugün araba kullanan herkesin ata binmesi halinde neler olacağının göz önüne getirmek gerekir. Ölümle sonuçlanan kazaların sayısı kuşkusuz daha yüksek olurdu. Bu tür örneklerle **mi** Nobel ödülünü hak etmiş dersiniz?

Lepage'in daha sonra çevre sorunlarının çözümünü yeni mülkiyet haklarının yaratılmasında gören liberal teori mutemetlerine atıfta bulunması, artık şaşırtıcı sayılmamalı. Temiz hava üzerindeki hak iddialarını bile özelleştirmek isityoruz: "İlk bakışta bu sorun hava konusunda (özelleştirme sorunu yani) biraz güç gibi görünüyor." Havai yazarımızın mutasavver çözümünde bir tür hava borsası kurulacak; burada hava kirlenme kotaları denen belgeler değişilecek. Bu kadar basit. Kreuzberg'li Türk borsaya gidip Zehendorf'lu lise müdürüyle hava kirlenmesini karşılıklı değişecek. Bu noktada neoliberal teori kesinlikle absürd tiyatro haline geliveriyor. Bu nedenle örnekler düzlemi bırakıyor, aklı başında insanları da büyüleyen bir çekicilikten yoksun olmadığı anlaşılan bu muhakemenin temel yapısına eğiliyoruz.

İktisadi Rasyonelliğe İndirgenmiş Homo Oeconomicus Olarak İnsan

"İktisadın emperyalizmi"nin biraz olsun akla yakın olması için önkoşul, kendilerini **iktisadi rasyonelliğe** tabi kılan bireylerin varlığıdır. Oysa burjuva rasyonelliği ("yeni" neoliberalerde rastladığımız türden insanın bütün yaşam alanlarının bütünsel rasyonelliğinin ilkl bir ön biçimi) insanlık tarihinde görece yeni bir edittir ve Şikago rasyonelliğinin ille de Meksikalı Kızılderilinin, Tokyolu işçinin ya da Sardunyalı çorabın rasyonelliği olmadığını biliyoruz. Rasyonellik **kültürel olarak** belirlenir ve matematiksel formüllerle kavranır soyut ve hesaba indirgenemez. Neoliberallerin tam da bunu örtbas etmeleri, onların teorilerini bireyin iktisadi zorlamalardan bağımsız olarak çok yönlü gelişmesine karşı çok tehlikeli bir eğilime büründürüyor -meğerki insanlar, "kararları hem tercihlerine, hem de kaynaklarımızın kıtlığının zorunlu kaldığı seçiş ve fayda karşılaştırması sorunlarına bağlı olan" (Lepage 1979, s.32) rasyonel bireye, yani "**homo oeconomicus**"a indirgenmelerine gerçekte izin versinler. Buna karşın burjuva çağının bu buluşu, **otomatik özne** olarak birey, yeni neoliberallerin (eskilerin de) **antropolojik** temel varsayımdır: "Aslında bütün mikro iktisadi çalışmalar, bütün iktisadi tahlillerin temelinde yatan ve hesaplı kitaplı, buluşçu ve maksimumlaştırmacı... basitleştirilmiş bir bireyden yola çıkan 'homo oeconomicus' paradigmasını tekrar tekrar ampirik olarak kanıtlamaya çalışırlar." (aynı yerde) Başka kapıya, sevgili **homo faber, homo ludens! Homo politicus ile homo sociologicus**'un bile modası geçti; elinde defteri kebir ile cep hesap makinesi, **homo oeconomicus** sahaya tek başına hâkim odu. Saçma, dahası tüyler ürpertici bir tasavvur doğrusu! Üstelik akıldışı bir tasavvur çünkü bireyler **homines oeconomici** olarak beçimlendirilirler, yoksa öyle doğmazlar: Neoliberalizmin özgür bireyi, baştan çıkmış bir bireydir, kuraları kesinlikle önceden konmuş bir oyunun kuklasıdır.

Özel Mülkiyet ile Paranın Merkezi Önemi

Bireyin fayda maksimumlaştırması kuralları uyarınca karar verip davranabilmesi için alternatif kullanımları olan -sınırlı- bir fonu elinde bulundurması gerekir; yani **özel mülkiyete** sahip olmalıdır ki bireysel olarak karar verebilsin. Bu nedenle kolektif mallar ile kolektif kararlar olabildiğince geniş ölçüde özelleştirilmelidir. Teorinin en tutarlı militanları, yerküreyi seve seve doğrularlar, magmadan ozan tabakasına kadar özel kesime dağıtırlardı. Gözü dönmüş özelleştiriciler, mümkün olsaydı, Ayı, gezegenleri, öteki güneş sistemlerini bile parsellerlerdi: hipertrof ve demode bir

Amerikan "new frontier" rüyası. Örneğin David Friedman, "devletin günün birinde sokaklarını satışa çıkarmasını" diliyor; Atlas Okyanusu özelleştirilebilir parçalara ayrılmalı, büyük şirketlerin çoktandır yaptıkları gibi herkes kendi polisini tutabilmelidir. Bütün bunların saçma olduğunu, teknik olarak uygulanamayacağını, zaten mali iktisat kuramının, salt alıcısı tarafından kullanılmalrı güvence altına alınamayacağından piyasa satılamayacak kamu malları bulunduğunu göstermiş olduğunu ileri sürerek itiraz edenler çıkarsa, neoliberalelerin elektroniğin gelişmesine bağladıkları büyük umutları unutmış olurlar. Çünkü **kompitür** ile en karmaşık atıflar, fiyat tespitleri yapılabilir, yararlanma sıklıkları saptanabilir, sonra da bireylere bugünkü telefon faturasına benzer sokak kullanma, hava tüketme, okyanus geçme ya da manzara seyretme harçları tahakkuk ettirilerek bunların bankalar eliyle tahsili yoluna gidilebilir. "Perfect competition"ın yerini alan bu "Perfect competition", belki gerçekçilikten uzak olmayan, ama tüyler ürpertici bir perspektif oluşturuyor. Bu modelde birey, **homo oeconomicus** kurallarına göre işleyen, ama ana kompitüre bağlanmış bir çevre terminali haline geliyor. "İktisadın emperyalizmi" anlamındaki rasyonellik, burada o denli soyut düşünülmüş ki bir kompitürde kolayca yapılabilecek matematiksel hesaplamalara dönüştürülmesi gerçekten de zor olmaz. tek sorun, ana işlem ve denetim biriminin kimin özel mülkiyetinde olacağı, programları kimin yükleyeceğidir. **Big brother** yumruğunu indirebilir. Neoliberalizm Orwell'in 1984'üne dönüşüyor...

Homo oeconomicus'a indirgenmiş, rasyonel davranan, karar yetkisi zorunlu olarak sınırlı -özel kesim kavramında içkindir bu- bir birey, insanlar arası ilişkiler ancak olanakları çerçevesinde biçimlendirebilir -bunlar ise, ekonominin kuralları uyarınca tanımlanmış ve belirlenmişlerdir. Dolayısıyla ancak **para ilişkileri** biçiminde oluşabilir, fiyatların hareketi aracılığıyla düzenlenebilirler. (Keza Lepage 1979, s.213) Bu anlayışta para, bireyleri olduğu kadar başka karar vericileri, örneğin resmi mercileri de rasyonel davranışa zorlayan bir araç olma işlevini görür iktisadi tahlillerinin ve iktisat siyaseti tavsiyelerinin ötesinde paracılığın temel fikri budur. Karl Marx, parayı "bütün insan ilişkilerinin çöpçatanı" olarak nitelendirmiş, bunu yabancılaşmanın, özgürlüksüzlüğün, insanlıktan çıkmanın bir ifadesi olarak anlamıştı. Paracı-neoliberal teoriler-

de bu, olumlu bir kalıba dökülüp sistemin gösterdiği yönde rasyonel davranış için toplumsal bir düzenleme ilkesi olarak yorumlanıyor. İnsan portföyünün sınırlılığının kısıtladığı koşullarda faydasını maksimumlaştırmaktan başka hiçbir emel besleyemeyecek bir "maney machine" haline getiriliyor. Toplumun, piyasanın aracılık ettiği parasal ilişkiler biçiminde, yani bir **nicel karmaşa** olarak anlaşılmasına da bu bağlamda şaşmamak gerekiyor. Tarih bilimin ilerlemesini onun gidecek artan ölçüde nicelleşmesine yorarak bunu ortaya seren, gene Lepage'dan başkası değil.

İktisadın Önceliği Üzerine Teorik Bir Söylem Olarak Neoliberalizm

Refah döneminde, özellikle 60'lı yılların ikinci yarısındaki öğrenci ve gençlik ayaklanmaları ile işçilerin sınıf taarruzundan sonra yaşamı ve yaşamdan

beklentileri belirleyen **anlamlandırıcı** ilkeler, parasal birimlerle hesaba vurulan, nicel bir iktisadi akılcılığın ilkelerinden farklıydı. Şimdilerde bu özgürleştirici eğilimler, yeniden iktisadi akılcılığın Prokustes yatağına bağlanıyor. İktisadi liberalizm, geliş-

miş bireyselliği on yıllardır ders kitapları arasında kol gezen bir cüzze, üretici ve tüketici "iktisadi özneye" indirgeme çabasıdır. **Homo oeconomicus'u** yalnız insandan yapılmış bir soyutlama olarak değil, aynı zamanda geçen yüzyılda Viyana (von Menger, von Wieser), Lozan (Walras, Pareto) ya da Stokholm okullarınca (Cassell, Wicksell) veya Jevons ile Marshal tarafından gittikçe artan bir yetkinlikle geliştirilmiş olan, kendi kendini denetleyen bir sistem içinde belirli kurallara göre işlev gören bir birlik olarak anlamak gerekir. "Liberazizm, temelinde, insan davranışını iktisadi açıdan ele alan bir toplumsal sistemler felsefesinden başka bir şey değildir" (Lepage 1979, s.119) ve -diye eklemek gerekir- böyle bir sistem kurmaya çalışan bir felsefedir. Dolayısıyla neoliberalizm, **iktisadın önceliğini** bütün öteki karar ölçütlerinin, isteklerin ve umutların önüne açıkca ve ödünsüz biçimde geçiren bir teori olarak kendini ortaya koyar. İktisadi yasalara karşı gelinmez; piyasanın hâkimiyetinden kaçılmaz, **mülkiyetin değerlendirilmesi** kendinden başka ilkelere cevaz vermez. Sözelimi insanlar işsiz diye iktisadi yasalara **karşı** siyasal araçlarla işsizliğin üstesinden gelmeye çalışmamalıdır. Siyaset yoluyla erişilebilir bir hedef olarak tam istihdam, John Maynard Key-

nes'in bir rüyasıydı; neoliberal iktisadın rasyonel dünyasına ise uymaz. İşsizliğin azaltılmasına ilişkin sendikal tasarımlar, iktisadın, yani sermaye değerlendirmesinin yasalarını kabul etmedikleri için belalı, aynı zamanda da yararsız ve umutsuz yaklaşımlar, Piyasaya katılanlar "rational expectation"ları, piyasada olup bitenlere yönelik siyasal düzeltme çabalarının, çaresiz birer oyalanma olduğunun anlaşılmasıyla sonuçlanır. (İktisadi) **zorunluk** kategorisi, **olabilirlik**, yapılabirlik kategorisi karşısında itirazsız bir üstünlük kuralıdır.

Böylece neoliberalizm, kendi içinde tutarlı, ama aynı zamanda insanların çoğunluğu için olmasa bile birçoğu için **perspektifsiz bir sistem** olarak kendini oraya koyuyor. Gel gelelim bu, liberal teori için asla sorun olmamıştır. Çünkü mülkiyeti, onun korunmasını ve çoğaltılmasını (sermayenin değerlendirilmesi olarak anlayınız) güvence altına alan **kurallar** ile bunlara karşı çıkabilecek bir **çoğunluk iradesi** arasında karar vermek söz konusu olduğunda, yapılacak tercihin yönü açıktır: piyasa ekonomisi sisteminin kurallarından yana, insanların çoğunluğuna karşı. Bunu Hayek yazılarında defalarca belirtmiş, geri kalan neoliberaler takımını da onu bu noktada hep izlemiştir. Kuşkusuz -iktisadi sistemin neoliberallerce işlenip geliştirilmiş, istikrarsız bir dünyada istikrar gibi bir şey vaat eden kesin kurallarına olmasa bile -neoliberalizmdeki bu otoriter yön değişikliğine öfkelenilebilir. Irving Kristol diyor ki: "'Katılma' talebi, eğer yanılmıyorsam, öncelikle bir otorite talebi -kentsoylunun iç ve dış dünyalarını uzlaştırma vaadinin yerine getirecek bir önderlik istemi- olarak anlaşılmalıdır." (Kristol 1978, s.250) Burada Thatcher ile Reagan sahneye çıkarlar: Onlar piyasa ekonomisi sisteminin kurallarına, iktisadın önceliğine dayanmaktaydılar. **Kentsoylunun** iç ve dış dünyalarının uzlaştırılmasını vaat etmekte -tam da neoliberal anlamda: "Düzen" in koşulları tahkim ediliyor, ta ki içte piyasa ayıklama yapabilsin. Evet, anonim mekanizma ve onun ayıklama sonucu kabul edilebilir olsaydı, bireyler gerçekten **homines oecomonici**, piyasanın kurallarına uyan ve yalnız bir defa değil, durmadan kaybettikleri halde boyun eğen insanlar, yani Huxley'nin gama eksileri olsalardı, neoliberal ütopye belki işleyebilirdi. Oysa piyasa aracılığıyla gerçekleştirilen ayıklamada söz konusu olan, bir ölüm kalım meselesidir, insanın insan üzerindeki hâkimiyeti, devletlerin devletler üzerindeki egemenliğidir. Neoliberaler de, pratik söylemlerinde bunun böyle olduğunun pekâlâ farkındalar. Bu yüzden "özgürlüğün düşmanları"na, **kendi** özgürlüklerinin düşmanlarına karşı silahlanıyorlar. Silahları harekete geçirmeye hazırlar hem

içeride hem dışarıya karşı. Günümüzde uygulamalı neoliberalizm, yaşamı tehdit eden bir tehlikedir. Teoride ve pratikte yenilgiye uğratılmalıdır.

Kaynaklar

Biedenkopf, K.M./Miegel, M.: *Wege aus der Arbeitslosigkeit*, Stuttgart 1978.

Böhm, Franz: *Das wirtschaftliche Mitbestimmungsrecht im Betrieb*, Ordo-Jahrbuch Nr. 4, 1951 içinde.

Cohen, G.A.: *Freedom, Justice and Capitalism*, New Left Review No. 126, 1981 içinde.

Friedman, Milton: *Capitalism and Freedom*, Şikago ve Londra 1962

ayn.: *Para Teorisinde Karşıdevrim*, Milton Friedman/Nicholas Kaldor, *Para Teorisinde Devrim ve Karşıdevrim. Moneterizm*, Eskişehir 1982 içinde

Oyn.: *The Counter-Revelution in Monetary Theory*, 1970

Gold, David A.: *The Rise and Decline of the Keynesian Coalition*, Kapitalistate No.6 (Faal 1977) içinde, s.129 vd.

Gutachten des wissenschaftlichen Beirats beim Bundesministerium für Wirtschaft, Bonn, Aro. 1978

Hayek, F.A. von: *The Road to Serfdom*, Londra 1944

Kiker, B.F.: *The historical Roots for the Concept of Human Capital*, Journal of Political Economy, 1966, Vol. LXXXV içinde, s.481 vd.

Kristol, Irving: *Two Cheers for Capitalism*, Newyork 1979

Lepage, Henri: *Der kapitalismus von morgen*, Frankfurt/Main-Newyork 1979

Maier, Charles S.: *Recasting bourgeois Europe*, Princeton 1975

Marcuse, Herbert: *Der Kampf gegen den Liberalismus in der totalitären Staatsauffassung*, Zeitschrift für Sozialforschung (tıpkı basım), Münih 1970, Bd. 3 içinde, s. 161 vd.

Mises, Ludwig von: *Liberalismus*, Jena 1927

Röpke, Wilhelm: *Cemiyet Ekonomisi*, İstanbul 1937

Sklar, Holly: *Trilateralism - The Trilateral Commission and Elite Planning for World Management*, Boston 1980

Thurrow, Lester C.: *The Zero-Sum Society*, Harmondsworth - Newyork 1980

Belirsizliğin, Ortalamanın, Hatanın Önemi Üzerine*

Tuncer Bulutay**

Bir olay (bir bağımlı değişken) açıklanmaya çalışılırken üç işlem yapılır: i) Olayı belirleyen bağımsız değişkenler saptanır. ii) Bağımsız değişkenlerin açıklamadaki önemleri belirlenir. iii) Olayı belirleyen bağımsız değişkenler arası ilişkiler incelenir.

Çoğu açıklama girişimlerinde, çözümleme çabalarında bu üç işlem ayrılmaz. Ayrılrsa bile yalnızca niteliğe dayanan, niceliklere, miktar şeklinde ölçümlere kadar gitmeyen kaba tahmin ve yorumlarla yetinilir.

Ama ölçme bilimin temel dayanaklarından biri sayıldığına göre bilimsel çabanın yoğunluğu, bilimin ağırlığı arttıkça ölçmenin, değişkenleri niceleştirmenin önemi de giderek artmıştır. En azından bilimin çeşitli alanlarında bu niceleştirme yöntemi büyük ağırlık kazanmıştır. Bilindiği gibi bu gelişmede matematiğin de büyük katkısı olmuştur. Diğer bir deyişle bu alanda matematikle bilim birlikte, iç içe gelişmiştir.

Niceleştirme yöntemiyle yoğun biçimde matematik kullanan bilimsel çözümleme çabalarına girildiğinde şu temel güçlükler ortaya çıkmaktadır: i) Olayı açıklayabilen bir denklemin oluşturulamaması. ii) Belirlenebilse bile bu denklemin başka bir mekân ya da zamanda geçerliliğini yitirebilmesi. iii) Saptanabilmesi durumunda böyle bir denklemin büyük hesaplama gereksinimi yaratması dolayısıyla işlerlik kazanamaması.

Biz bunlar içinde asıl ağırlığı ilk ikisine tanıyıyoruz. Hesaplama güçlüğüne o denli önem vermememizin iki nedeni var: Önce bilindiği gibi son yıllarda bilgisayarlarla büyük bir hesaplama gücü elde edilmiştir. Ama asıl nedenimiz hesaplama güçlüğüne de özünde önceki paragrafta belirtilen ilk iki belirsizlik kaynağına bağlı olmasıdır.

Bizce açıklanan iki belirsizlik kaynağının temelinde de herhangi bir değişkeni (x 'i) belirlemedeki güçlük yatmaktadır. Her değişken belirsizdir, çünkü hiçbir değişkenin değişmeyen, sabit bir özü yoktur;

her değişken ancak kabaca bilinebilen bir bütün içinde yer alır ve bu bütünden ayrılamaz. Ayrıca bu bütün bakış açısına, zamana göre sürekli değişir.

Böyle olunca herhangi bir değişken ancak içinde yer aldığı bütünün kaba bir orta noktası (bu yazıda bu orta noktaya ortalama diyeceğiz¹ olarak alınabilir. Ayrıca bütün bakış açısına ve zamana göre değiştiğine göre, söz konusu değişkeni belirleyen tek değil, çok ortalama vardır. Değişken söz konusu çeşitli ortalamaların kesişme noktasında ortaya çıkmaktadır. Ama göz önüne alınması gerekli o kadar çeşitli ortalamalar vardır ki, kesişme noktasında çoğu zaman yalnızca belli belirsiz bir gölge kalmaktadır.

Esasında bütün bu belirsizlik bir değişkenin, herhangi bir şeyin sabit, değişmeyen bir özünün bulunmamasından, her şeyin sürekli değişmesinden ileri gelmektedir. Her şey sürekli değiştiğinden ancak ortalama ile yetinmek, ortalamaların da çeşitliliğine, sürekli değişmesine katlanmak gerekmektedir.

Buraya vardıkdan sonra açıklamalarımızı "neden sabit, değişmeyen bir öz yoktur?" sorusunu yanıtlamaya çalışarak sürdüreceğiz. Yalnız ona geçmeden bir noktayı açıklamak istiyoruz.

Küçük parçacıklar düzeyinde kaosu, karmaşıklığın var olması, ancak ortalamalardan söz edilebilmesi, bir şeyin yer ve hareketini birlikte belirlemenin olanaksızlığını söyleyen Heisenberg belirsizlik ilkesi², gözlenenin gözleyenden bağımsız olmaması görüşleri vardır. Bütün bunlar 20. yüzyıl başında gelişen kuantum fiziğine bağlı olarak ulaşılan ilke ve sonuçlardır.

Bunlar en kesin bilimlerde bile yasaların ancak istatistiksel olabileceği savıyla özetlenebilmektedir. Bizce bu istatistiksel anlayış her basit istatistik dersinin ilk ve en basit konularını oluşturan merkezi eğilim ölçüleri (bunları bu yazıda ortalama kavramıyla nitelendireceğiz) ve değişme (dağınıklık) ölçüleriyle açıklığa kavuşturulabilir. Diğer bir deyişle istatistik yönteminin özünü oluşturan ortalama ve değişme anlayışı tüm bilimlerdeki kavramların da temelini oluşturur³.

* İktisat Dergisi'nin 251. sayısında (1985) yayınlanmıştır.

** Prof. Dr., AÜ SBF

Değişmeyen, Sabit Bir Özün Yokluğu

Bizce değişmeyen, sabit bir özün bulunmayışının üç temel nedeni vardır: i) İndirgemeci bir anlayış benimsendiğinde bile değişmez bir öze ulaşılamaz. ii) İndirgemeci anlayış geçerli olmadığından çeşitli alanlar, bunlara göre oluşan çeşitli bakış açıları vardır. iii) Zaman geçtikçe, bilgi düzeyi artıp araçlar yetkinleştikçe yenilikler, farklılıklar ortaya çıkmakta, her şey değişmekte, eskiden farkında olunmayan incelikler belirmektedir.

Bilindiği gibi indirgemeci yaklaşım her bilimin en kesin bilim sayılan fiziğe indirgenebileceğini söylemektedir. Bu anlayış geçerli olduğunda ilk, değişmeyen özün fizikte aranması gerekmektedir. Nitekim fizikte eskiden de, şimdi de her şeyin temelinde bir değişmeyen özün bulunduğu görüşleri vardır. Ama bu öz zamanla sürekli değişmektedir. Önceleri bu öz atomdu. (Sonraları atom çekirdek ve elektronlara ayrıldı.) Sonra proton oldu. Daha sonra **quark** dendi. Şimdi **quark** içindeki parçacıklardan bahsediliyor⁴.

Biz bu girişimin böylece süreceğini, daima daha aşağılarda başkaca özlerin ortaya çıkacağını, dolayısıyla tüm maddelerin özünü oluşturan belirli bir öze varılamayacağını düşünüyoruz. Böyle düşündüğümüz için de fiziksel maddenin kökeninde tek bir özün olduğunu sanmıyoruz⁵.

Burada önemli bir noktaya değinmek istiyoruz. Belki ta ilk başta, tüm evrenin ilk başlama ve oluşum anında tek bir öz vardı. Ama milyarlarca yılın oluşum, değişim, gelişim ve süreçleri sonunda bu özün aynen korunması bize olanaksız görünmektedir.

Benzer şekilde tüm canlı âlem de tek, ortak bir kökenden kaynaklanmış olabilir. Ama milyarlarca yıllık gelişme sonucunda canlı âlemde de aynı özün korunabilmesi olanaksızdır⁶.

Bu görüşe koşut olarak en küçük genetik yapının çok karmaşık nitelik taşıdığı, çok çeşitli öğeler içerdiği görülmüş ve görülmektedir. Bu öğeler arasında ne işlevi olduğu belirlenemeyen parçalar, çoktan işlevini yitirmiş kalıntılar, sıçrayan genler, parazitler de yer almaktadır. Genetik yapı bu çeşitli öğelerin ve çevre koşullarının karşılıklı ilişkileri içinde işlerlik kazanabilmekte, işlevlerini yerine getirebilmektedir. Tüm canlıların her bir bireyinde kendine özgü tek ve karmaşık bir bütün niteliğiyle var olan bu genetik yapıdan her canlı için ortak değişmez bir öze ulaşmak bize olanaksız görünmektedir.

Böylece indirgemeci bir anlayış benimsendiğinde dahi değişmez bir öze ulaşılamaz. Ayrıca bizce indir-

gemeci görüş de doğru değildir. Bu durumda tek ve değişmez öze ulaşmak daha da zorlaşır. Çünkü bu durumda farklı bilim alanları var olacak, bunların kavramlara, olaylara bakış açıları değişik bulunacaktır. Bundan başka her bilimin içinde çeşitli, birçok alanlarında birbirine ters ve rakip kuramlar yer alacaktır. Her olay da, her kavram da bir ölçüde kurama, bakış açısına bağlı olduğundan tek, değişmez öze ulaşmak daha da güçleşecektir.

Diğer bir güçlük kaynağı bilginin, ona bağlı olarak araçların zaman içinde gelişmesi sonucunda her şeyin değişmesi eğilimidir. Böylece bilgi düzeyinin gelişmesi sonucu olarak, örneğin mikrop gibi yepyeni öğeler ortaya çıkabilmekte, şu odada kalemin düşmesiyle okyanuslardaki gelgit olayları arasında yerçekimi nedeniyle bağlılık bulunması gibi hiç beklenmeyen ilişkilere ulaşılabilmektedir.

Burada her şeyin insan türünün bakış açısıyla değerlendirildiğini anımsamak gerekir. Oysa bundan başka bakış açıları da, örneğin hayvanların çeşitli bakış açıları da vardır. Bunların duyu araçlarına dünya bambaşka görünebilir. Başka dünyalardan gelecek canlılar, insanlara benzer yaratıklar için dünya çok daha farklı olabilir. Bunlar insan bilgisinin kesin, mutlak olmadığı, koşullu, insana ve zamana bağımlı olduğunun açık kanıtlarıdır.

Felsefi düşüncelerle bu bahiste açıkladığımız "tek bir değişmez öz olmadığı" görüşüne karşı çıkılabileceğini, geçmişte karşı çıkıldığını biliyoruz. Parmanides'e, Eflatun'a kadar indirgenebilen bu düşüncelere göre yalnızca görüntülerle yetinmek durumunda olan yetersiz beyinler her şeyde yalnızca aksaklık, belirsizlik, değişirlik gözleyebilirler. Ancak güçlü, bilgili, deneyimli beyinler görüntüler arkasındaki gerçek, değişmez özlere ulaşabilirler.

Biz üzerinde ciltler yazılmış ve yazılacak olan bu soyut düşüncelere katılmıyoruz. Bu spekülatif düşüncelerin, daha genel olarak her şeye değişmez öz tanıyan görüşlerin geniş ölçüde zamanın bağımsız boyut ve değişken olarak alınmasından ileri geldiğini düşünüyoruz. Zaman böyle bağımsız bir boyut olarak alınınca şeylerdeki tüm değişmeler ona yığılmakta, böylece şeylerde değişmez öz korunmaktadır. Diğer bir deyişle, şeylerin sürekli değişirliği bunlardan alınmakta, zaman gibi bağımsız bir değişken ve boyutta toplanmaktadır. Geride şeylerdeki varsayımsal (fiktif) değişmez öz kalmaktadır. Oysa asıl olan her şeyin sürekli değişirliğidir. Bu değişmeler şeylerden koparılamaz. Şeylerdeki, şeylerin ayrılmaz parçasını oluşturan bu sürekli değişmelerden farklı, bağımsız, zaman diye

bir değişken, bir boyut da yoktur. Yani zaman kavramı gerçekliği olmayan bir soyutlamadan ibarettir.

Zamanın bağımsız boyut olarak alınması yaklaşımının bir örneği türevsel (ya da fark) denklemler alanından verilebilir. Geleneksel matematikte yapıldığı gibi burada da önce değişmeyen bir varlık, x , kabul edilmektedir. Sonra x 'te yalnızca zaman içindeki değişmeye (dx/dt) yer verilmektedir. Yani, gerçek yaşama uyar biçimde x 'in her an biraz da x olmayacak şekilde değiştiği göz önüne alınmamakta, değişimin tümünü soyut ve bağımsız zaman kavramına yükleyen ve böylece x 'i olduğu gibi, değişmeden koruyan anlayışa uygun olarak sabit bir x 'in zaman içinde farklı değerler aldığı kabul edilmektedir.

Zamanı soyut olarak almanın belirtilen sakıncaları kabul edildiği halde, bilim yapılırken yine de bu yaklaşıma başvurmanın yararları vurgulanabilir. Belirsizlikle dolu bu dünyada ancak hata payı taşıyan, çeşitli soyutlamalara başvuran bilimsel yöntemlerle bir şeyler yapılabileceği söylenebilir. Nitekim söz konusu hatayı taşısa bile türevsel denklemlerle birçok çok yararlı bilimsel sonuca ulaşılmıştır.

Biz bu görüşe karşı çıkmıyoruz. Tersine buna katılıyoruz. Yalnız burada bu türevsel denklem anlayışından farklı bir yaklaşımın varlığına, önemine de dikkat çekmek istiyoruz. Bu yaklaşımda değişmeden hareket edilip kararlılığa varılmaktadır. Türevsel denklem yaklaşımında ise kararlardan (x 'in belirliliğinden) hareket edilip değişme göz önüne alınmaya çalışılmaktadır.

Değişmeden hareket eden bu yaklaşıma örnek olarak neo-Darwin kuramı gösterilebilir. Bu kurama göre tüm gelişme ve yeniliklerin kaynağında mutasyon, yani değişme ya da hata yatıyor. Genetik yapıda bugün için nedeni anlaşılamayan mutasyon (sapma, değişme, şans, hata) ortaya çıkıyor. Bu mutasyonların büyük çoğunluğu zararlı, ancak küçük bir azınlığı yararlı oluyor. Bu yararlı mutasyonlar sürekli değişir nitelikteki çevreye uyumu sağlıyor ve bu nedenle korunuyor. Bu uyum aşamasında doğal ayıklanma ortaya çıkıyor. Böylece doğal ayıklanma olaya sistematik, kararlı, zorunlu bir boyut kazandırıyor. Dolayısıyla değişmeden, hatadan kaynaklanan bir süreç kararlılıkta son buluyor. Esasında bu değişme ve kararlılık, şans ve belirlilik iç içe geçmiş durumda bulunuyor.

Öte yandan doğal ayıklanma ile ortaya çıkan kararlılığın sürekli nitelik taşıması çok şüpheli. Çünkü büyük bir olasılıkla her şeye egemen olan kural her

şeyin ufalanmaya (entropy) yöneldiğini söyleyen termodinamiğin ikinci yasası. Böylece temel ilke bireylerin ölümü, türlerin yok olması⁷.

Değişmeyen Bir Özün Yokluğunun Sonuçları

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi herhangi bir değişken çeşitli ortalamaların kesişme noktası olarak ortaya çıkmakta, dolayısıyla her bir değişken için geniş bir belirsizlik söz konusu olmaktadır. Bilimlerin dayandığı çeşitli temel kavramlarda böyle geniş belirsizlikler vardır.

Önemli belirsizlik payı taşıyan, kesinleştirilemeyen kavramlara örnek olarak iktisat alanından neoklasik iktisat kuramı⁸, sermaye kavramı, toplumsal bilimlerin alanından adalet ve özgürlük kavramları gösterilebilir. Bunların yaygın ve verimli biçimde kullanılabilmesi de geniş ölçüde bu belirsizliklerinden ileri gelmektedir.

Diğer bir deyişle, yararlı biçimde kullanılabilmesi için kavramların kesinlikle, iyice bilinmesine gerek de yoktur. Nitekim Newton'ın güçlü kuramını oluşturabilmesi için kuramının temelinde yatan yerçekimini açıklığa kavuşturması, bunun ne olduğunu bilmesi gerekmemiştir. Aynı şekilde Darwin değişme kaynağının ne olduğunu, nasıl yaratıldığını, genetik yapıyı bilmeden de bugün dahi büyük saygınlığı olan ünlü kuramını yaratabilmiştir.

Burada büyük değişmelere neden olmuş devrimci kuramların, özellikle ilk ileri sürüldükleri zamanlarda, ne anlama geldiklerinin, ne gibi önemli yenilik getirdiklerinin çok tartışmalı, belirsiz olduğuna da değinmek istiyoruz. Bu belirsizlik örneğin iktisat alanında son kırk, elli yılda en çok tartışılan Keynes ekonomisi için de söz konusudur. Büyük bir olasılıkla Keynes de kuramıyla ne dediğini açıklıkla, kesinlikle bilmemektedir⁹.

Kavramların belirsizliğinin bir sonucu da aynı belirsizliğin açıklama ve öngörüler için de söz konusu olmasıdır. Gerçekten de en gelişmiş bilimsel açıklama ve öngörülerin yetersiz kalması, hatalarla dolu bulunması kaçınılmazdır.

Bu noktaya gelmişken açıklama ile öngörü arasındaki ilişkiye de kısaca değinmekte yarar buluyoruz. İlk bakışta açıklamanın olanaklı olmasına karşın sağlıklı öngörünün olanaksız bulunması doğal görünmektedir. Çünkü öngörü genellikle geleceğe yöneliktir ve geleceğin ne getireceği belirsizdir. Bu durum aşağıdaki bilim adamı tanımında anlatılmaktadır: "İyi bilim adamı gelecek hakkında yanılgıya düştüğünde bu ha-

tasını doyurucu biçimde açıklayabilen kişidir." Bu tanımında öngörülerde hata doğal, kaçınılmaz sayılmakta, gecikmiş de olsa açıklama bilimin özü olarak alınmaktadır.

Bu görüşte büyük bir gerçek payı vardır. Ama açıklamanın, anlamanın olanaksız, öngörünün olanaklı bulunduğu durumları da göz önüne almak gerekir. Örneğin toprağını eken olağan bir çiftçi ekinin büyüyeceğini öngörür ve çoğunlukla da bu öngörüsünde haklı çıkar. Buna karşılık bu çiftçinin ürünün oluşup gelişmesi olayını doyurucu biçimde anlayıp açıklayabileceği çok şüphelidir. Aynı şekilde, nasıl, hangi nedenlerle oluştuğu anlaşılıp açıklanamadan da güneşin doğacağı, mevsimlerin yaşanacağı öngörülebilir.

Yalnız bu durum abartılmamalıdır. Bilimin amacının anlamak ve açıklamak, ancak açıklama temelinde öngöründe bulunmak olduğu, bu temel üzerinde yükselmeyen öngörülerin tehlikeleri, kötüye kullanılabilmeleri daima anımsanmalıdır.

Öngörü sorununa aşağıda yeniden döneceğimizi belirttikten sonra batı düşüncesinde önemli bir yeri olan çözümleme yöntemi konusunda önemli bir gelişmeye değinerek bu bahisteki açıklamalarımızı tamamlayalım.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız, en küçük parçalarda bile tek, değişmez bir öze ulaşamaması sonucuna koşut olarak küçük parçalara inildikçe belirliliğin değil, belirsizliğin artması olgusu ortaya çıkmıştır. Bu olgu kuantum fiziğinin getirdiği büyük yeniliktir. Bu anlayış yalnız fizikte değil, tüm bilimlerde, tüm düşünce düzeyinde büyük bir devrimin yaratıcısı ya da destekleyicisi olmuştur.

Çünkü bilindiği gibi batı düşüncesinin çözümleme yaklaşımı bir olayı, bir bütünü gittikçe küçük parçalara ayırarak gerçeğe ulaşma yöntemini izlemektedir. Oysa kuantum fiziğinin getirdiği yeni anlayış küçük parçacıklara gidildiğinde belirliliğin değil, belirsizliğin arttığını söylemektedir. Yani bir olay küçük parçalara inilerek değil, bütüne bakılarak daha iyi anlaşılabilir.

Bu sonuç geniş ölçüde küçük parçacıkların keyfi hareketlerindeki belirsizlikten, rasgelelikten ileri gelmektedir. Tek bir parçacıktaki bu rasgelelik birçok parçacıkta, bütünde bir düzenliliğe neden olmaktadır. Örneğin bazı eğilimler artı, diğerleri eksi yöndedir. Bunları tek tek öngöremeyiz, ama yeter sayıdaki parçacıklarda bu eksi ve artıların birbirini götürceğini, sonuçta sıfırın (sıfıra yakın bir durumun) ortaya çıkacağını biliriz. Yani tek tek eğilim ve davranışları ön-

göremeyiz ama ortalamayı belirleyebiliriz. Diğer bir deyişle, öngörü yanlışlarımızın birbirlerini telafi edeceklerini söyleyebiliriz.

Bu duruma örnek olarak şunları gösterebiliriz: Kimin ne zaman öleceğini belirlemek çok güçtür. Buna karşılık bir anda örneğin yüz bin kişi içinden kaç kişinin öleceğini kesinliğe yakın bir ölçüde belirleme olanağı vardır. Kârlı bir iş alanı olan sigortacılık da bu belirliliğe dayanmaktadır. İktisat alanında toplu olarak Avrupa Ekonomik Topluluğunun büyüme oranını belirlemek bu topluluktaki tek tek ülkelerin büyüme oranlarını öngörmekten daha kolaydır.

Küçük parçacıklara derinlemesine inildikçe belirliliğin değil, belirsizliğin artması konusundaki açıklamalarımızı bilimsel çalışmalarda çok gözlediğimiz bir özelliğe değinerek tamamlamak istiyoruz. Bir konu incelendiğinde, konu üzerinde yoğun biçimde düşünüldüğünde önce belirlilik, açıklık artmaktadır. (Birçokları bu aşamada durmaktadır.) Ama bir süre sonra yeniden belirsizliğin artması eğilimi ortaya çıkmakta, en sonda konunun çok karmaşık olduğu kanısına ulaşılmaktadır. Dolayısıyla bilimsel çalışmalarda bir sonuca varmak için düşüncenin, araştırmanın bir yerde durdurulması gerekmektedir.

Belirsizlik Karşısında İzlenebilecek İki Yol

Bildiklerimiz böylece yalnızca ortalama niteliğindedir olunca, bunların (bildiklerimizin) ancak kaba, değişebilir, hatalı, belirsiz olduğunu kabul etmekten başka sonuca olanak yoktur.

Bu belirsizlik ve hata ortamında izlenebilecek başlıca iki yol vardır: i) Çoğunluğun, geleneksel biçimde izlediği yol. ii) Yanılgı, hata, belirsizliklerle dolu, ama olayları bir ölçüde anlamamızı, açıklayabilmemizi sağlayan, yeniliklere, buluşlara, ilerlemelere yöneltebilen yol.

Birinci yolda duyuların, alışkanlıkların, geleneklerin, bilinenlerin çerçevesinde hareket edilir. Bu davranış biçiminde geniş ölçüde üç (bilinç düzeyine pek çıkmamış) programlamanın yönlendirmesi söz konusudur: i) Genetik programlama. Genetik yapı, bu yapı içinde oluşmuş görme, işitme, vb. gibi duyu araçları milyonlarca yıl içinde programlanmış bir nitelik kazanmışlardır. Örneğin görme duyusu insanın görmesinde, işitme duyusu işitmesinde yarar olanları ayıklamış ve belirlemiştir. Böylece (bilinç düzeyine çıkmasa da) bu duyularımız bize tüm görünebilecekleri, tüm işitilebilecekleri değil, görmemiz, işitmemiz gerekenleri duyurur hale gelmişlerdir. ii) Alışkanlıkların yol

gösterip programlaması. Birçok davranış bu alışkanlıklara terk edilmiştir. Bunlara bilinçli çaba ve düşüncelerle varılmış olsa bile, alışkanlık niteliği kazandıklarında bu hareket biçimlerinde artık bilincin katkısı söz konusu değildir. Birçok alışkanlıklarımızı bilinçli düzeyde yapmaya ya da açıklamaya kalkıştığımızda başarısızlığa düşmemizin nedeni budur. Bu alışkanlıkların insana büyük bir işlerlik ve etkinlik kazandırdığı anlaşılmaktadır. iii) Geleneksel programlama. Geçmiş yaşamın, toplumun yarattığı gelenek ve bilgi düzeyi birçok davranışta sınırlanmış çerçevedir. Birçok hareket biçimi bu geleneksel, durağan çerçevenin yol göstericiliğinde rahatlık ve kolaylık içinde sürdürülmektedir.

Birçok davranış biçiminde bu üç yol gösterici ve programlayıcının çerçevesine kendini bırakmak en anlamlı ve etkin yol olabilir. Ama birçokları, belki çoğunluk için bu yoldan başka yol yoktur. Bu ise sağlıklı bir davranış biçimi değildir. Çünkü aşağıda açıklamaya çalışacağımız başka, birçok açıdan daha anlamlı ve yararlı bir yol daha vardır.

Buna geçmeden birinci yol izlendiğinde pek hataya düşülmediğini belirtmek istiyoruz. Daha doğrusu hataya, yanlışlığa düşüldüğünün farkına varılmaz. Çünkü olayları değerlendirmede, gelecek hakkındaki beklentilerde açık, belirgin görüşler, kesin öngörüler yoktur. Görüş, düşünce olarak sahip olunanlar ancak kaba, belirsiz, ne olduğu (görüş sahibi için bile) açıklıkla belirli olmayan bir duygu, algılama, bilgi ve düşünce karmaşasıdır. Belirli olmayan bu öğelerin olaylarca yanlışlanması da olanaklı değildir. Hiçbir yanlışlığa düşülmediği izlenimi içinde yaşam sürer gider.

İkinci yol hatalarla, yanlışlarla doludur. Çünkü bir olay hakkında, gelecek hakkında kesin, belirgin yargılar, öngörüler oluşturulmuştur. Bunların tam olarak doğru çıkması beklenemez. Yani yanlışlığa daima düşülür. Bazen de ortada yanlışlıktan başka şey yoktur.

Yanlışlar Yolunun Önemi

Herkese ve her zaman önerilemez ama bilimde, sanatta, genel olarak yaşamda yaratıcılık yolu yanlışlarla, hatalarla dolu ikinci yoldur. Bu konuda yalnızca değinmekle yetineceğimiz aşağıdaki noktalar önemlidir.

Fizik bilimi dahil herhangi bir alanda tam olarak doğrulanabilir kuram ileri sürmek olanaksız olduğu gibi hiç olmazsa belirli yönleri yanlışlanmamış kuram da yoktur. Açıkladığımız genel belirsizlik ortamında

kuramların kolaylıkla yanlışlanabileceği de sanılmamalıdır. Bu nedenlerle doğrulamacı mantıksal pozitivist, Popper'ci yanlışlamacı yaklaşımlar yetersizdir.

Her şeyi doğru açıklayan, doğru öngören bilim adamını tarih kaydetmemiştir, geleceğin kaydetmesi de olanaksız görünmektedir. Böyle her şeyi doğru bilip kestirebilen insanlara ancak filmlerde, sonraları yaratılmış uydurma mitlerde rastlanır. En ünlü bilim adamları bile birçok yanlış ve hatalar içinde ancak bir ya da birkaç noktada gerçeğe ulaşabilmiştir.

Örneğin Newton'ın araştırma yaşamının önemli bir kısmı bilimsel hiçbir değeri olmayan simyaya (alchemy) ayrılmıştır¹⁰. Darwin ünlü yapıtını yayınlama cesaretini yirmi yıl boyunca gösterememiş, ancak A.R. Wallace'ın aynı yöndeki bulguları sonucunda, buluşunun ilk yaratıcısı olma niteliğini yitirme kaygısıyla kitabını yazıp bastırma yoluna gitmiştir. Düşüncelerini sürekli biçimde değiştirmiş, değişikliklerin hepsi sağlıklı yönde olmamıştır¹¹. Ömrünün son kısmını başında bulunduğu dinsel kurumun vergi sorunlarıyla yoğun biçimde savaşırken tamamlayan, kendisini sonraları büyük üne kavuşturan, bazı bitkiler üzerindeki çalışmalarını (belki de bir şeye ulaşamamış olma umutsuzluğu içinde) çoktan unutmuş görünen G. Mendel, bugünlerde genetik biliminin kurucusu sayılmasına, bilebilseydi herhalde en çok kendisi hayret ederdi. A. Fleming penisiline tatile çıkışının yarattığı bir hata sonucunda ulaşmış, uzun süre bu buluşunun gerçek değerinin farkında olmamış, penisilin bugünkü niteliğine, büyük önemine başkalarının çalışmaları sonucunda erişmiştir¹². Bu örneklerin sayısı kolayca artırılabilir.

Bütün bu söylediklerimizle anlatmak istediğiniz, bilim alanında ve genel yaşamda yanılmayan insan bulabilmenin olanaksızlığıdır. Böylece öngörülerinde yanılan, yanılmayan insan, bilim adamı ayırımı yanlışlıktır. Anlamlı ayırım belirgin öngörülerde bulunan ve bulunmayan insan ayırımıdır. Belirgin öngörülerde bulununca çoğunlukla yanlışlığa düşmek kaçınılmazdır. Çünkü her şeye yukarda anlatmaya çalıştığımız belirsizlik, hata ortamı egemendir. Kesin öngörülerde bulunmayanlar hiç yanılmazlar. Bunlar geleneksel yaşamları içinde hep anlamsız biçimde haklı çıkarak, hiç anlamlı şekilde yanılmayarak topluluk içindeki tekdüze, tek boyutlu yaşamlarını sürdürürler.

İlişkileri ayıramamakla, olayları anlamamakla, tam doyurucu ayırıma, yetkin anlama ulaşmanın olanaksızlığı sonucuna varmak arasında büyük uçurum vardır. Olayları, ilişkileri ayıramamak, tam olarak anlayamamak kişisel beyin güçsüzlüğünün ya da tem-

belliğin sonucudur. Buna karşılık büyük bir beyin gücüyle, yoğun araştırma ve çalışmayla da ilişkilerin karmaşıklığı, olayların anlaşılabilirliği sonucuna varmak çoğu zaman kaçınılmazdır. Bu sonuç ise kişisel beyin gücünün yetersizliğinin değil, doğanın çeşitliliği ve zenginliği, geleceğin belirsizliği karşısında insan beynini eksikliğinin, cüceliğinin sonucudur.

Sonuç iki durumda da aynı görünmektedir. Birinde aynı yerde kalınmış, ikincisinde aynı yere dönülmüştür. Ama bu yere birçok zenginlikler, yenilikler yaşanarak, birçok şeyler öğrenilerek, büyük deneyimler kazanılarak dönülmüştür. Yani aynı görülen iki yer, iki sonuç arasında çok zengin görgü, bulgu ve deneyimlerin oluşturduğu bir uçurum farklılığı vardır. (Bu konuda not 2'ye de bakılabilir.)

Bir şey söylerken, bir bilimsel sav ileri sürerken söylediklerini çeşitli kişi, çevre ve kaynaklarla doğrulayan kimse belki kişisel hatadan kurtulur ama hatadan kurtulamayabilir. Çünkü hata çoğu zaman toplulukça yaratılır ya da sürdürülür. Birçok yenilik ancak bu toplu hatalara, dogmalara saldırı yoluyla gerçekleştirilebilir. Çünkü bilinç yoluyla ulaşılmış olsa bile bilinçsizce yinlemelerle gelişen, değişimleri, yenilikleri göz önüne almayan bu toplu doğrular ya da doğru sanılanlar kadar gerçeklere ters ve zararlı olgular yoktur.

Belirlilik olsaydı, her şey, herkes tekdüze, tek boyutlu olsaydı özgürlüğe, özgürlüğün yaygınlaşmasına da pek gerek kalmazdı. Her şey belirli olunca, bir nokta ve boyutta toplanınca (ortalama değil, tek bir değer bulununca) her şeyden önce çeşitliliklere, farklılıklara, seçeneklere, potansiyellere yönelen özgürlüğe gereksinim kalmazdı. Ayrıca bu belirli gerçekleri akıllı kişi ya da az sayıda kişiden oluşan gruplar bilebileceğine göre özgürlüğün yaygınlaşması da hiç gerekmezdi. Oysa belirsizlik hatayı, yanlışlığı doğal kıldırdığından geniş kütelerin özgürlüğüne gerek bulunmakta, bu yaygın özgürlük ortamında oluşan kararlara dayanan sonuçlar çok daha sağlıklı olmaktadır.

Burada belirsizliğin mi özgürlüğü, özgürlüğün mü belirsizliği yarattığı sorusu akla gelmektedir. Çok tartışma gerektirebilecek bu sorunun incelenmesine girişmeden burada özgürlükle belirsizliğin birlikte, iç içe geliştiğini söyleyebiliriz¹³.

Yukardan beri anlatmaya çalıştığımız, doğanın, olayların temel belirsizliği karşısında hataya düşme, saçmalama özgürlüğünün önemi vurgulanmalıdır. Bu özgürlüğün yaşanması için de yapılacak hatanın insanı yok etmemesi gerekir. Yani hatanın doğal olduğu, in-

sanın hatasından büyük bulunduğu daima bilinmelidir¹⁴.

Önemli son bir noktaya değinerek bu yazımızı tamamlamak istiyoruz: Bu yazımızda hata dediklerimize hata denmeyebilir de. Hata hesaplama, yöntem yanlışlarının, anlama yetersizliklerinin sonucu olabilir. Oysa biz bu yazıdaki hata anlayışında günün bilgi düzeyinde her ilgili değişkenin önemlerine uygun ölçüde göz önüne alındığını, göz önüne alınmayan değişkenlerin iyi değerlendirildiğini varsayıyoruz. Bunlara rağmen sonucun hatalı çıkması üzerinde duruyoruz. Buna hata demek doğru mu? Ortaya çıkan sonuç bizim ya da bir başkasının öngöremeyeceği şansla açıklanamaz mı? Bir olayda bizden daha iyi tahmin sonucu elde eden daha az hatalı mı, daha şanslı mı? Bu ve benzer nitelikte sorulara doyurucu yanıt vermek bizce olanaksızdır. Bizce herhangi bir alanda elde olunan öngörü sonucunda bilginin de, sezginin de, şansın da önemli katkısı vardır.

Bu noktalar göz önüne alınarak bu yazıda yanlışlar yolu dediğimize hatasızlık çabası ya da yanlışlığı en aza indirme girişimi de denebilir. Bu nitelime farklılıkları bir yerde önemli değildir. Asıl sakıncalı, tehlikeli eğilim yanlışlar, hatalar ortaya çıkabilir diye bu bahiste incelediğimiz ikinci yola, yaratıcı olan, yenilik getirebilecek nitelik taşıyan, bizce en sağlıklı bilimsel yaklaşımı oluşturan yönetime karşı çıkmaktır.

7 Mayıs 1985

Marmaris

Dipnotlar

¹ Bilindiği gibi bir veri kümesinin orta noktasını ölçen, istatistikte "merkezi eğilim ölçütleri" adı verilen çeşitli ölçütler vardır. Biz bu yazıdaki amacımız açısından önemli olmayan, bu ölçütler arasındaki farklılık konusunu incelemeyecek, orta noktanın ortalamayla ifade edildiğini varsayacağız.

² Bilindiği gibi iktisatta çok çeşitli para kavramları vardır. Bu konuda (1, s. 257)'de yer alan aşağıdaki ifade Heisenberg ilkesine uymaktadır: Kavramın geçerliliği artıkça kontrolü zorlaşmaktadır.

Burada ayrıca kuvantum fiziğindeki belirsizlik, tamamlamayı (complementarity) ilkeleri, atom altı elemanların bazen parçacık, bazen dalga gibi davranmaları durumu konularında iki yazıdan kısa aktarmalar vermek istiyoruz: (19, s. 593)'e göre düşünce ile konuşma dili arasındaki karşılıklı ilişki Bohr'u daima büyülemiştir. O sık sık düşüncüyü ifade etme çabasının bir değişme, esas fikre kaçınılmaz bir müdahale gerektirdiğinden söz açmıştır. Bu müdahale kişinin kendini daha açık ifade etme çabasına koşut olarak gücünü artırmıştır. Burada açıklıkla gerçek arasında bir tamamlamayı söz konusudur. (Aynı yazıda (19, s. 589-591) kuvantum fiziğinin ünlü isimleri olan Heisenberg'in belirsiz-

lik, Bohr'un tamamlayıcılık ilkeleri çeşitli örneklerle açık biçimde anlatılmaktadır.)

(20, s. 79'da aşağıdaki açıklama yer almaktadır: Bilindiği gibi birçok kitapta yer alan, çokça başvurulmuş bir şekil vardır. Şekilde siyah renkte birbirine bakan iki yüz, beyaz renkte vazodur. Şeklin özelliği bakış vazoda yoğunlaşınca görünmesi, bu ikisinin (vazo ve yüzler) aynı anda görülebilmesidir. Yani bir bakış açısıyla yalnızca vazodur, diğeriyle yalnızca yüzlerin görünmesi söz konusudur. Bohr'a göre kuvantum fiziğinde de aynı durum vardır: Fizikçi bir deney durumunda parçacık gibi elektronları, tamamlayıcı nitelikteki diğer bir deney durumunda dalga gibi elektronları görmektedir.

³ Bizim Fakültede öğretim görevimiz istatistik dersi okutmakla başlamıştı. Yani ders olarak ilk anlattıklarımız merkezi eğilim ve dağınıklık ölçüleri konuları olmuştur.

Böylece öğretim görevimizin başladığı andan sonra geçen yirmi beş yıl, bu yıllar içindeki bütün çalışmalarımız sonucunda tekrardan ilk başa, ortalamalara, değişme ölçülerine dönmüş gibiyiz.

Bu durumu bunca yıl ve çalışmada gelişme sağlanamadığı şeklinde yorumlayanlar da bulunabilir. Ama bizce doğru yorum şudur: Önce çalışma sonunda başlangıç yerine dönmüş görünmektedir. Ama varılan yer aynı yer değildir. Merkezi eğilim ve değişme ölçüleri bugün yirmi beş yıl öncesindeki anlamlarından çok farklı niteliktedir. O zamanlar bunlar yalnızca mekanik ölçülerdi, bugün ise doğanın, toplumun, yaşamın temel özellikleri olmuşlardır.

⁴ Bu nitelikte (septiğe izafe olunan) bir görüş için (2, s. 37)'ye bakılabilir. Konunun bu görüşün belirttiğinden çok daha karmaşık olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda (23, 24, s. 31)'e başvurulabilir.

⁵ Bu yazıyı tamamladıktan sonra gördüğümüz, bir kuramsal fizik profesörünce yazılmış bir yazıya (3) dikkat çekmek istiyoruz. Yazıda parçacıkların bir gözlemciye görünmediğini, diğerine görünmediğini gösteren araştırmalar anlatılıyor. Parçacıkların var olup olmadığını bilemeyebileceğimiz, etrafımızdaki sağlam görünümlü şeylerin sadece bizim belirli hareket biçimimizin sonucu olabileceği belirtiliyor. Yazara göre bu yeni araştırma sonuçları N. Bohr'un şu görüşünü doğrulamaktadır: Atom altı parçacıklara bağımsız gerçeklik tanıma girişimlerini terk etmeli, yalnızca gözlem sonuçlarıyla yetinmeliyiz. Fizikçi için tek gerçek gözlemin kendisidir.

Yine yazımızı bitirdikten sonra gördüğümüz bir yazıda (17) şu ifade yer almaktadır: "İkimiz de kuramsal fizikçiyiz ama o (H. R. Pagels) doğayı, alanların (fields) gerçek realite olduğu, parçacıkların yalnızca bu alanların görünümü (manifestation) niteliği taşıdığı yer olarak görmektedir. Ben ise şeyleri daima tersi şekilde düşünmüşümdür. Yani bana göre parçacıklar gerçektir ve alan kuramları yalnızca bu olayın matematik ifadesi (representation) niteliğindedir." Böylece iki kuramsal fizikçiye göre şeylerin gerçekliği çok farklıdır. birinin gerçek olarak gördüğü diğeri için görüntüden ibarettir.

⁶ Burada DNA'da genetik kodun sanıldığı gibi evrensel olmadığını gösteren yeni araştırma bulgularına dikkat çekmek istiyoruz. (4, s. 132, 133; 5, s. 48; 6, s. 21).

⁷ Burada yaşamı genlerin yaşamı sürdürmesi diye anlayan yaklaşıma değinmek istiyoruz (örneğin 7). Buna göre bireyler ölse de genler yaşamlarını yavruların vücutlarında sürdürürler.

⁸ Neoklasik iktisat kavramının belirsizliği konusunda iki örnek vermek istiyoruz.

Bilindiği gibi P.A. Samuelson'un ondan fazla baskı yapan ünlü bir ders kitabı vardır. G.R. Feiwel'e göre (8, s. 207, 208) bu ders kitabının çeşitli baskılarında Samuelson "neoklasik sentez"e değişen, farklı önem ve ağırlık tanımıştır. İlk baskılarda önem çok fazladır. Son baskılarda ise "neoklasik sentez" yok olmakta, on birinci baskıda dizinde yer almamaktadır.

F. Hahn, (9, s. 1, 2)'de aşağıdaki üç özelliği nedeniyle neoklasik iktisatçı sayılabileceğini söylemektedir: i) Açıklamaları bireysel ajanların hareketlerine dayandırmaya çalışmak şeklindeki indirgemeci anlayışa sahip olmak. ii) Ajanlar hakkında kuram oluştururken rasyonalite belirtileri aramak. iii) Denge kavramı aramak, denge durumlarını incelemeyi yararlı bulmak.

Bu tanımla neoklasik iktisat kavramı çok genel, kaba ve belirsizdir. Bu anlayışla ilgili birçok karışıklık, tartışma noktası söz konusu olabilir. Bunlardan ikisi şunlardır: J. Robinson, N. Kaldor gibi İngiliz iktisatçıları bu tanıma girerler mi? Bu tanım çerçevesinde kendisini (F. Hahn) parasalcılardan ayırmaya olanak var mıdır? Oysa aynı kitapta (9, s. 307-326) Hahn parasalci olmadığını, nedenleriyle açıklamaktadır.

Diğer ünlü bir iktisatçı olan L. R. Klein, neoklasik iktisadın iki temel ilkesinin şunlar olduğu görüşündedir: i) En çoklaştırmacı davranışların izlenmesi. ii) piyasaların temizlenmesi (1, s. 244). (Aynı ilkeler, diğer bir yazıda (10, s. 82, 90) 20. yüzyılın ilk yarısında ekonomik metoda egemen olmuş klasik ekonominin temel dayanakları sayılmaktadır.) Bu anlayışın Hahn'ın tanımla tam uyuma içinde olduğu şüphelidir.

⁹ Samuelson, Keynes'in, kuramının matematiksel modelleri ortaya çıkıncaya kadar, kendi çözümlemesini anlamadığı görüşündedir (11, s. 13). F. Hahn, Keynes'in bir şairin sezgisine, pratik bir adamın kavrayışına sahip olduğunu, ama mantıksal (rigorous) biçimde kuram oluşturmayı bilmediğini söylemektedir (9, s. 311). Burada bazı büyük bilimsel, kuramsal buluşlara varış biçimini uykuda gezer davranışa benzeten görüş de (12, s. 11) dikkat çekmek istiyoruz.

¹⁰ Bu görüş için (13, s. 315, 316, 318)'e başvurulabilir. Bu yazıda (13, s. 311) Newton'ın akıl çağının başlatıcısı olmadığı, büyücülerin (magicians) sonuncusu olduğu belirtiliyor.

¹¹ Burada son günlerde okuduğumuz bir yazıda (18, s. 14) yer alan şu ifadeleri de aktarmak istiyoruz: "C. Darwin, türlerin kökeni hakkındaki kitabının çok gözden geçirilmiş 5. baskısında, tek tek bireylerde ortaya çıkan uygun değişmelerin tüm kütleye yayılamayacağını kabul etmekle önemli bir taviz vermiştir. (Bugünden bakılınca Darwin'in bu tavizi gereksizdir. Darwin'in bu tavizi kalıtım konusunda yanlış bir görüşe dayanıyordu. Darwin'in bilmediği Mendel'ci bir dünyada böyle uygun değişimler yayılabilirdi...)"

¹² Bu paragrafta belirtilen görüşler konusunda Darwin için (14, örneğin, s. 410, 420, 423, 478, 481, 689)'a, Mendel için (15)'e, Fleming için (16)'ya bakılabilir.

Son iki yüzyılda dünyanın yaşı konusunda yapılan hesaplamalar da çok ilginç gelişmeler göstermiştir: Önceleri dinsel tahminler dünyanın milattan önce 4004 yılında oluştuğunu söylüyordu. Zamanının en büyük ve ünlü fizikçileri arasında sayılan Lort Kelvin (W. Thomson) bu konuda çeşitli hesaplamalar yapmıştı. Bu hesaplamalar sonucunda Kelvin ve diğerleri dünyanın yaşının 25 milyon yıl civarında olduğu sonucuna varmışlardı. Buna karşılık aynı zamanlarda jeologların bu konudaki önerileri 100 milyon yıldır. Radyoaktivitenin bulunması sonucunda ise, bugün kabul edildiği gibi, dünyanın yaşı 4,6 milyar yıla indirilmiştir (21).

Bunlar en güçlü bilimin (fizik) en güçlü temsilcilerinin bile öngörülerinde ne denli yanlışlıklarını açıkça göstermektedir. Ayrıca Lort Kelvin ve birçok diğer fizikçi 19. Yüzyıl sonlarında fizik biliminin tamamlandığı (dolayısıyla öldüğü) görüşündeydiler. Bunlara göre fiziğin yalnızca iki küçük sorunu (Kelvin'e göre iki bulutu) kalmıştı. Oysa X ışınlarının, radyoaktivitenin bulunması her şeyi değiştirdi. Söz konusu küçük bulutlardan rölative ve kuvantum mekaniği devrim ve fırtınaları doğdu. Böylece tamamlanmış, ölmüş denilen fizikte her şey altüst oldu. Fizik yepyeni bir niteliğe kavuştu, yaşam gücünü, değişirliğini, canlılığını da hiç yitirmedi (22, s. 71, 72; 23).

¹³ Belirsizlik ve özgürlük konusunda burada söylediklerimizin F. A. Hayek'in görüşlerine yakın olduğunu sanıyoruz.

¹⁴ Burada belleğimizin bizi aldatmamasını dileyerek 1970 sonlarında "Le Nouvel Observateur" dergisinde okuduğumuz bir görüşü aktarmakta yarar buluyoruz. R. Aron'dan, sonraları düşünceleri çok ayrılmış, en sonlarda yeniden yakınlaşma eğilimi göstermiş eski yakın arkadaşı J. P. Sartre'la kendisini, geleceğe kalacak katkıları açısından karşılaştırması istenmiş. Aron'un yanıtı şöyle olmuş: "Ben hata yapmaktan çok ürkerim. Buna karşılık Sartre hatadan hiç çekinmez. Hatalı çok şey söyler ama arada da çok önemli, verimli noktalara parmak basar. Bu nedenle Sartre'ın gelecekte yaşama şansı daha fazladır."

Burada doçentliğimin son yıllarında bir arkadaşımın bana yönelttiği bir soruya verdiğim yanıtı da belirtmek istiyorum. "Asistanlığının başından bugüne kadarki çalışmalarında sağladığın önemli gelişme sence ne oldu?" şeklindeki soruya verdiğim yanıt şu oldu: "Hata yapmaktan eskisi kadar ürkmüyorum." Bugün de bunun çok önemli bir gelişme olduğunu düşünüyorum.

Kaynakça

- 1) KLEIN, L.R.: The Neoclassical Tradition of Keynesian Economics and the Generalized Model, G. R. FEIWEL (Ed.), **Samuelson and Neoclassical Economics**, Kluwer, Nijhoff Publishing, Boston, 1982 içinde, s. 244 - 262.
- 2) NEW SCIENTIST, 14 March, 1985.
- 3) DAVIES, P.: Do Particles Really Exist?, **New Scientist**, 2 May, 1985, s. 40.
- 4) NATURE, 14-20 March, 1985.
- 5) TIME, April 8, 1985.
- 6) NEW SCIENTIST, 11 April, 1985.

7) DAWKINS, R.: **The Selfish Gene**, Oxford University Press, 1976.

8) FEIWEL, G.R.: Samuelson and the Age after Keynes, G. R. Feiwel (Ed.) **Samuelson and Neoclassical Economics**, Kluwer, Nijhoff Publishing, Boston, 1982 içinde, s. 202-243.

9) HAHN, F.: **Equilibrium and Macroeconomics**, Basil Blackwell, 1984.

10) WILLES, M.H.: "Rational Expectations" As a Counterrevolution, D. BELL, I. KRISTOL (Ed.), **The Crisis in Economic Theory**, Basic Books, Inc.) Publishers, New York, 1981 içinde, s. 81-96.

11) SAMUELSON, P.A. : **Economist In a Golden Age: A Personal Memoir**, E. BROWN, R.M. SOLOW (Ed.), **Paul Samuelson and Modern Economic Theory**, McGraw-Hill Book company, New York, 1983 içinde, s. 1-14.

12) KOESTLER, A. : **The Sleepwalkers, A History of Man's Changing Vision of the Universe**, Penguin Books Ltd., Harmondsworth, Middlesex, England, 1959.

13) KEYNES, J.M.: **Essays in Biography**, W.W. Norton and Company, Inc., New York, 1963.

14) MAYR, E.: **The Growth of Biological Thought, Diversity, Evolution and Inheritance**, The Belknap Press of Harvard University Press, London, 1982.

15) RIDLEY, M.: The Horticultural Abbot of Brunn, **New Scientist**, 5 January, 1984, s. 24-27.

16) MACFARLANE, G. : Alexander Fleming in Fact and Fantasy, **New Scientist**, 1 March, 1984, s. 26-28.

17) TREFIL, J.: Connecting the Very Large and the Very Small, **Science** 85, June, Volume 6, No. 5, s. 82-84.

18) GOULD, S.J.: Fleeming Jenkin Revisited, **Natural History**, June 1985, s. 14-20.

19) WEISSKOPF, V.: Niels Bohr, the Quantum and the World, **Social Research**, Autumn 1984, s. 583-608.

20) GLIEDMAN, J.: Einstein against the Odds : "The Great" Quantum Debate, **Science Digest**, June 1983, s. 74-80, 109.

21) FISHER, D.: The Time They Postponed Doomsday, **New Scientist**, 6 June, 1985, s. 39-43.

22) KİTAYGORODSKİ, A.: **Ben Bir Fizikçiyim**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1984.

23) CALADO, J.: Forceful Foursomes, **Times Literary Supplement**, June 21, 1985, s. 693.

24) GARDNER, M. Physics: The End of the Road?, **The New York Review of Books**, June 13, 1985, s. 31-34.

Batılılaşma, Kapitalizm ve Sivil Toplum*

İdris Küçükömer**

I

Türkiye Batılılaşması

Sait Halim Paşa şöyle diyordu:
"Sultan Hamid dünyaya gelmemiş olsaydı, yine kendi çağdaşları bir Sultan Hamid'in meydana gelmesine sebebiyet vereceklerdi."

Yine Sait Halim Paşa'ya göre, Meşrutiyetin, toplumun sosyal determinizm kanunlarına tabi olması şarttır. Bir milletin siyasi şekli ve faaliyeti ancak ve ancak tarihi ile, mazisi ile, tâbi olduğu sosyal ve siyasi usüllerle ortaya çıkar¹. Benzer görüşlere, Türkiye'deki İslâmcılık akımının başlıca temsilcilerinde rastgelinebilir. Bu akım, Osmanlı Toplumunu kurtarmak amacıyla olan iki ana akımdan biridir. Diğer Batılılaşma akımıdır. Her ikisinin de alt grupları vardır (Türkçülük gibi). Bunlar Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde halk için kurtuluş yolu olmamakla beraber, bana göre Sait Halim Paşa gibi İslâmcılar, Batılılaşma yolunu seçenlere (Tanzimatçılara, Yeni Osmanlılara, Jön Türklerle, v.s.) göre daha tutarlı görünüyolar ve bu bakımdan daha saygıdeğerler. Batılılaşma isteyenler (Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde kurduklarına bakarsak) Batının özellikle siyasi, hukukî, askerî ve eğitim kurumlarını aktarma yoluna gitmişler, bu arada laikliği bir kurtuluş ilkesi olarak görmüşlerdir. Batının tarihi ekonomik düzenini kopya etmek olanağı bulunmadığı için, batının ekonomik yapısının doğurduğu kurumları taklit etmek yoluna girildi. Böylece Batılı "Civil Toplum" kurulur sanıldı! Oysa bu yoldan Batılılaşma, bir sosyal sisteminin (kapitalizmin) ekonomik tabanının ideolojisine, daha doğrusu onun çıkarları için içeri daha kolay girmesine açık bir ortam yaratmıştır. İslâmcılar ise, İslâm kurumlarını yaşatmak ve Batının üstün tekniğini ekonomik hayata uygulamak istiyor ve Batılılaşma hareketini "taklitçi", "kopyacı" olarak niteliyorlardı. Bana göre, İslâmcı akım olsun, Batılılaş-

ma isteyen akım olsun, eninde sonunda kapitalizmin Türkiye'deki emperyalist rolünü kolaylaştıran iki akım olmuştur.

Diyeceğim ki, **Türkiye kapitalist olmadan Batılılaşamaz**. Gerçekte Batıdaki gibi kapitalist (Japonya dahil) bir ülke olmadığı sürece (ki bunun olanakları artık tarihî olarak yoktur), bugün ister anayasası, adalet mekanizması ve laiklik ilkesiyle ve NATO'su ile olsun, ister Osmanlıların son döneminde ve meşrutiyette olduğu gibi Halifelikle olsun (zekât sınıf egemenliğini kaldırmaz), bu düzen ve halkın kaderi çok farklı olamaz. Hilafet gibi, laiklik, siyasi, hukukî, askerî kurumlar da sebep olmaktan daha çok sonuçtur çünkü. İşte bunu, aşağıda çok özet olarak açıklayıp konuyu eski Batılılaşma akımının yeni urbasile "ortanın solu" denen şimdilik tutarsız yeni biçimine getireceğim.

Osmanlılar Batının üstünlüğünü daha 16'ncı Yüzyıl ikinci yarısından itibaren görmeye başlamış; sonra ona karşı çıkabilmek çaresini Batının bazı kurumlarını almakta bulmuşlardır. Bu kurumlar askerî, siyasi, hukukî ve eğitime ait olmak üzere, zaman içinde gelişen kapitalizm denilen sosyal sisteme has kurumlardır. Bunların ortaya çıkması, güçlenmesi, değişmesi, kapitalist sınıfın ortaya çıkışından, güçlenmesinden ayrı görülemez.

16'ncı ve 17'nci Yüzyıl, kapitalizminin merkantlist denilen uzun aşamasında önemli bir dönemdir. Bu dönemde burjuvazi, tarihî arenada gittikçe güçlenen bir sınıf olarak görünüyor; Ortaçağın derebeylik düzeninde gedikleri açarak onun kapitalizme dönüşmesine yol hazırlıyordu. Derebeylik düzeni içinde daha önce ortaya çıkan burjuvalar, kırsal bölgeler, şehirler ve ülkeler arası ticaretle ve (lonca sistemi yanında) sınayi imalatı da kurarak sermaye birikimine başlamışlardı. Fakat bu kapitalist birikimin daha büyük ölçüde devamı derebeylik düzenine ait kurumlarca kösteklendi.

* İktisat Dergisi'nin 274. sayısında (1987) yayınlanmıştır.

** İdris Küçükömer'in en ünlü kitabı olan *Düzenin Yabancılaşması: Batılılaşma* (1969), yazarının da ön sözde belirttiği gibi bu yazı dizinin genişletilmiş biçimidir. Dizi, 14-17 Ekim 1968 günlerinde Akşam Gazetesinde yayımlandı: Bölüm başlıkları sırasıyla şöyleydi: "Türkiye Batılılaşamaz!", "Osmanlılarda Kapitalist Düzene Neden Geçilemedi", "Ortanın Soluna Sorular", Buradaki genel başlığı biz koyduk. Dizi yayımlandığı sırada C.H.P., İsmet İnönü'nün önderliğinde, "ortanın solu"nu resmî parti politikası olarak ilân edecek ve Bülent Ecevit'i genel sekreterliğe getirecek kurultayına hazırlanmaktaydı.

Peki, kapitalist gelişme, derebeylik kurumlarıyla neden uyumuyordu? Bilindiği üzere, her düzende üretim yapılmaktadır. Üretim, emeğin üretim araçlarını (toprak, ilkel madde, makine gibi) kullanmasıyla yapılır. Emeğin ve bu araçların tümüne üretim güçleri denir. Bu güçlerin belli seviyesi üzerinde yapılan üretimde toplum üyeleri arasında belli ilişkiler vardır. “Üretim ilişkileri” denen bu ilişkilerin durumu bize üretim araçlarının halkta nasıl bölüştüğünü, yani üretim araçlarının kimlere ait olduğunu ve buna bağlı olarak da elde edilen ürünlerin nasıl bölüştüğünü gösterir. Şu halde, herhangi bir düzende, üretim ilişkilerinin temelinde, üretim araçlarının mülkiyet şekillerinden biri olabilir. Tarımsal üretimin esas olduğu derebeylikte asıl üretim aracı toprağın, kapitalist sisteme ise, sermayenin mülkiyeti belirleyicidir. Bu toplumda esas üretim aracına sahip olanlar, üretim yolu ile elde edilen ürüne de sahip olacaklardır. Bu çıkarların bilincine varan egemen sınıflar onların korunmasına yarayacak kurumları devamlı olarak kurmaya çalışacaklardır. Kime karşı; sahip olmayanlara karşı. Demek ki, üretim ilişkileri sınıf çatışmasını da göstermektedir. Böylece egemenler, gerekli kanunları yapacak, adaleti bunun emrine verecek, polisi, ordusu; eğitimi bu iş için biçimlendirecektir. Eskiden kalan kurumlar bu hizmeti kabul edecek biçimde değiştiği ölçüde makbul olacaktır (Ortaçağ kurumu olan Hristiyanlık, kapitalizmin sonra kullanması gibi). Ve bu yoldan kendi çıkarları ile çelişen kurumlar kaldırılarak, yasaklar konacaktır. Egemenlerin çıkarına siyasî, hukukî, askerî, v.s. kurumlar kurulunca bunlar geriye temele doğru karşı etki yaparlar. Böylece, bir süre üretimin daha doğrusu üretim güçlerinin gelişmesini sağlar; sonra engeller, Nitekim, derebeylik kurumları, burjuvaların sermaye birikimini ve daha büyük üretimi engelleyici, daha doğrusu derebeylik düzenin kapitalist düzene dönüşünü köstekleyici olmuştur. **İşte bugünün başlıca Batı kurumlarının kökü bu çelişmeden doğmuştur.**

Bunu açıklayalım: Ortaçağ derebeylik düzeninde toprağa sahip derebeyleri (içerinden biri de kraldır ve derebeyler üzerinde egemen değildir) ve kilise (papalık) egemendir. Toprağı, toprağa bağlı serf denen köylüler işleyerek üretim yaparlar. Üretim genel olarak pazar için değildir. Şehirlerde lonca zanaatkarları ayrıca imalat yaparlar: Lonca düzeni üretim miktarı ve kalitesi, fiyatı, meslek seçme ve eğitimi sınırlamıştır. Bölgeler arasında gümrük duvarları sıklıdır. Kilisenin düzene uyan kuralları vardır. Egemen sınıf olarak kral, derebeyleri ve kilise arasında sınıf içi çelişkileri vardır. Kral derebeyleri tabi kılmak ister; derebeyler buna direnir; papalık kralları tabi kılmak ister. İşte bu

şartlar altında burjuvalar elinde sermaye birikiminin artması, bu servetin derebeyler, krallar tarafından gaspedilmemesi için bir sürü şart gereklidir:

a) Daha büyük imalat ve iç piyasa için iç gümrük duvarları kalkmalı, iç piyasa dışı karşı korunmalıdır. Lonca sisteminin kurallarına bağlı kalınmalı. Dışarıya daha çok satabilmek ve altın biçiminde servet ithal edebilmek için ucuz ilkel maddeler sağlanabilmelidir. (kolonicilik). Bunlar merkantilist denilen sistemin gerekleriydi. **Serbest ticaret doktrinine doğru bir adımdı bu.**

b) Burjuva imalat hanelerinde ucuza çalıştırılan işçiler, köyleri terk edip şehirlere kaçan serflerdir. Bunları toprağa bağlayan derebeylik siyasî, adli, kuralları kalkmalı, bu insanlar “hür insan” olarak ülke içinde hür dolaşabilmeli idi. Yani, burjuvalar, köylülerden gelmiş ve birbirine rakip işsizlerden istediği kadarını ucuz olarak işe alabilmeli ve kâr ile sermaye birikimini hızlandırabilmeliydiler. **Bu da seyahat hürriyeti ilkesini doğuruyordu.**

c) Kilisenin ekonomik hayata müdahalesi azaltılmalı idi (Faiz meselesi daha önce protestanlık hareketi ile büyük ölçüde çözülmüştü).

d) İnsanların (aslında politik hiç bir yetkileri olmayan burjuvaların), derebeylerin (asilzadelerin) yanında bazı politik hakları olmalıydı. Özellikle vergilerin konma kararlarının alındığı meclislere girebilmeliydiler. Bunun için söz ve düşünce serbestisi olmalı, rey hakkı, kısaca insan hakları bulunmalıydı. Bunlardan özellikle mülkiyet hakkı üzerinde durulacak; ve bunun gaspedilemeyen bir hak olduğu ileri sürülecekti. Bunun gerisinde bir azınlığın (burjuvanın) mülkiyeti korunmak isteniyordu.

Aslında bütün bunlarda, Hobbes, Locke, Rousseau gibi politika felsefesi düşünürlerinin liberal, politika teorisindeki deyişle “**Civil Toplum**” yaratma çabalarının kökleri bulunmaktadır.

Burjuvalar bunları kolayca elde edemeyeceklerdi. Merkantilist ticaret dönemine, kralı derebeylerine ve kiliseye karşı mali olarak destekleyerek girdiler. Krallık merkezileşti, derebeyler bağımsızlıklarını kaybetti, papalığın krallar üzerindeki gücü kırıldı. Böylece burjuvalar için geniş iç pazar sağlanırken “teokratik millî devletler” doğuyordu (İngiltere, Fransa, İspanya Krallıkları gibi). Fakat, iç ve dış olanaklardan yararlanarak ekonomik olarak güçlenen burjuvaların daha doğrusu birikmiş sermayenin artık kesinleşen ve kral ve asilzadelerin çıkarlarıyla, çelişen emirleri vardı. Sermaye sahipliği kendi kurallarını getirecekti. Nitekim büyü-

yen kralların giderleri için başvurulacak başlıca bir kaynak, istenildiğinde burjuvalardan alınan vergilerdi. Burjuvalar, egemenlik gücünü tanrıdan aldığını iddia eden kraların egemenliğini sınırlamak zorunda idiler. Bunlar, demokratik denilen söz, rey özgürlüğü ve parlamentoda karar sahibi olmakla sağlanırdı. İşte bunun için sıçramak üzere şaha kalkan burjuvalar devrime başvurdular. İngiltere’de 1649’da Parolenterler 1.ci Charles’i idam ettikleri iç savaşı kazandılar. Fransa’da 1789 devrimi oldu. Böylece biriken sermayeye sahip olan burjuvalar kapitalist üretim ilişkileri üzerine onun siyasî, hukukî, askerî, vesair kurumlarını kuracaklardı. Laiklik ilkesi kabul edildi. Ve sermaye sahipliğinin emirleri devam edecekti. Bilindiği gibi, her iki devrim gerçek bir demokrasi getimedi. Rey ve seçilme hakkı bütün halka değil, üretim araçları sahiplerine sağlandı. Sermaye sahipleri asıl egemen sınıf olmaya yönediler. Bununla “Civil Toplum” kuruldu dendi!

Daha sonra biritim ve geniş pazar sanayi devrimini getirdi. Bu makineli ve kitle halinde üretim demektir. Fakat büyük çapta sermayenin **içerde** olduğu kadar **dışarda** da yeni emirleri (siyasî, hukukî, askerî, eğitim v.s. alanlarında) olacak demektir. Bu yoldan sömürgecilığe geçiş dönemine girilecekti. Üretim güçlerinin daha gelişebilmesi henüz kapitalist öncesi düzenlerde kalmış ülkelerde pazar tutmayı ilkel madde kaynaklarını kontrol etmeyi gerektiriyor. Bunun için kapitalizmin bazı üst yapı kurumlarının benzerlerinin kurulması oralarda teşvik edildi (Osmanlılarda Batılılaşmak için Batı kurumlarının alınmaya başlamasının tam bu döneme düşmesi bir rastlantı değildir elbet).

Kapitalizm bunu yapacak iç grupları da (Osmanlılarda olduğu gibi) buldu.

Bu arada kapitalist ülkelerde sanayi devrimiyle büyüyen işçi sınıfı, kendi varlığı için kapitalizmin emirlerine karşı çıkışlar, başarısız devrim denemeleri yaptı. Ve nihayet işçiler, kapitalist düzenin esasta temeline dokunmaksızın bazı kazançlar, tavizler olarak kapitalizmle büyük ölçüde tamamlaştılar. Kapitalistler şimdilik bunu başarmış gözüküyor. Aslında mülkiyet ve sınıf meselelerini geçici olarak sömürge ve yarı sömürgelere ihraç etmiş bulunuyorlar. İşte işçilerin kapitalistler yanında parlâmentolara girmelerine kadar oluşan bu düzen, Batıda “Refah devleti” deyiimiyle anılan aslında işçileri sistemle tamamlattırmak amacıyla olan düzendir. Doğu Bloku ve sömürgecilığe karşı savaş veren az gelişmiş ülkeler engelleri de vardır. Bu durumdaki uluslararası kapitalist düzenin yeni

emirleri olacaktır (Yabancı sermaye, NATO, ikili anlaşmalar, v.s.). Bu emirler, hem gelişmiş diğer ikinci sınıf kapitalist ülkelere ve hem de az gelişmiş ülkelere verilecektir. Bunların neler olduğunu tartışmaya geçmeyeceğim Fakat ortanın solu hareketini değerlendirebilmek için önce Osmanlılarda kapitalist düzene neden geçilemediğini açıklamak gerekli. Bunu aşağıda yapacağım.

II

Osmanlılarda Kapitalist Düzene Neden Geçilemedi

Ortanın solunun, tarihî batılılaşma akımı içinde yerine koyabilmek için Osmanlıların neden kapitalist bir düzene geçemediklerini açıklamak gereklidir.

Bunun için önce, Batı kapitalizminin merkantilist aşamasının geliştiği 16. ve 17. Yüzyıllarda İmparatorluğun durumuna bakmalıyız; ve asıl soruyu sormalıyız: Osmanlıların kapitalist öncesi bir üretim düzeninden neden merkantilist bir aşamaya geçememişlerdir? Sorunun cevabını, İmparatorluğun üretim güçlerinin seviyesini ve onların gelişme olanaklarını arayarak verebiliriz. Bunun için de üretim ilişkileri daha doğrusu mülkiyet ilişkilerine ve onlar üstüne kurulu siyasî, adlî, askerî vs. kurumlara bakmalıyız. Buna önce üretim güçlerine bakarak başlayalım.

1- Toprak, tarımsal üretimde asıl araçtır, fakat sulama işlerinin çağına göre ileri olduğunu gösterecek bir işaret yoktur. 2- Lonca sisteminde ve imalathanelerde (manüfaktürlerde) kullanılan araçların ilkel olduklarından şüphe yoktur. 3- Emekçi olarak reaya denilen köylüler toprağa daha doğrusu çiftlere bağlıdır (serf değil). Ele alınan çağda tarımda azalan getiri (randıman) vardır. Bu üretimin yapısından, artan nüfustan ve aşağıda açıklayacağımı mekanizma içinde karşı etkilerden meydana gelmiştir. Bu sebeple toprakların verimliliği düşünce, artan nüfus çift bozan köylülerin köyleri terkedip şehirlere kaçmasına sebep olmuştur. (daha sonra bir kısmı da levent, sekban, sarıcalar gibi başkaldırmıştır) Bunlar, eskiden beri kalabalık olan şehirleri daha da kalabalıklaştıran Batının “serbest insan”ına benzetilebilir. Hukuken toprağa bağlı kalan bu emekçileri kiralayıcı imalathanelerden yeterli talep gelse idi, işsiz ordusu içinde ucuza kiralanabilirdi. Ancak cüzi bir bölümü mevcut imalathanelerde çalıştırılabilirdi. Emekçi olarak reaya dışında bu imalat işçileri ve lonca zanaatkarları vardı. Asıl değer yaratıcılar bunlardı. 4- Pazarların, panayırın ve uluslararası ticaretin varlığı ticaret sermayesinin de

varlığını gösteriyor. Yâni, bir miktar meta üretimi vardır. Yalnız kırsal bölgelerle şehirler arasında birbirini tamamlayan bir işbölümü ve mübadele önemli değildir. Bu yok demek değildir, fakat ayrıca azalan randıman, nüfus artışı, aşağıda açıklayacağım üretim ilişkilerinden gelen karşı etkiler köyler ile şehirlerdeki imalathaneler arasında mübadeleyi geliştirmeye engeldi. 5- Bu mübadelenin genişlemesi uluslararası ticarete birbirine bağlanabilse idi, ticarî sermaye, mevcut manüfaktür ile sanayi sermayesinin birikimine yol açabılırdı. Bu, yeni bir üretim gücü artışı ve yeni bir sınıfın ortaya çıkıp ekonomik olduğu gibi politik olarak da güçlenme yollarını zorlamasına sebep olurdu. Fakat, sermaye birikimine çift bozan ucuz işçilerin olumlu varlığına karşılık, tarımdaki azalan randıman yanında, başka engeller vardır. Bir yandan eskidenberi kalabalık şehirlerin beslenmesi güç bir meseleydi, şehirlere dolan çift bozanlarla büsbütün güçleşecekti. Ayrıca, gittikçe genişleyecek ordu ihtiyacı ile de dışarıya besin ürünleri (özellikle buğday) hatta bazı sanayi ürünleri ihracı yasaklanmıştı (Kıtlığın yarattığı bu sebep işçilerin içinde maliyetini ucuzlatmaya ayrıca sebep olamayacaktı.) 6- Öte yandan, dışardan mal getirilmesi teşvik ediliyordu. Bu, a) beslenme ihtiyacı, b) özellikle merkantilist ülkelerden sanayi mamulleri ithalatını kolaylaştırıyordu. Çünkü, Batı teknolojik olarak üstün idi (unutulmasın ki, Galile bile bu çağda yaşamıştı); ve Batının üstün mamullerine (başta saray ve konakların olmak üzere) ihtiyaç vardı. c) Gümrük vergisi alabilmek için Doğu ve Batı arasında uluslararası ticareti teşvik edecek tedbirler alınıyordu. Buna, daha önce Batı merkantilizminin zorladığı keşiflerin ticaret yollarını Orta Doğu'dan, Akdeniz'den dışa kaydırmış olması da sebep oluyordu. Bu sebeplerle kapitülasyonlar bir lütuf olarak değil, zorunlulukla verilmiştir (eskileri ve daha sonra verilenleri de öyledir) diyebiliriz. Bütün bunlar merkantilizme geçmek üzere imparatorluk içinde imalât sanayi ve tarımın mübadele ile tamamlayarak gelişmesine, yâni sermaye birikimine tamamen ters düşen oluşumların bir kısmı idi. 7- Üretim güçlerinin gelişmesini durduran, ekonomiyi fasit daire içine alıp bir durgunluk ekonomisi haline getiren birbirine bağlı ve birbirini tamamlayan sebepleri halka halka açıklamaya devam için üretim ilişkilerine ve onun üst askerî, hukukî, siyasî eğitime ait vs. kuruluşlarını dikkate almak gerekiyor.

Devletin masrafları gittikçe artmaktadır. Bunu açıklayarak Türkiye'de hâla yürütülen yeterince verimli olmayan devletçiliğin temel bir sebebine değinelim. Burada şu soru sorulabilir: Ürünler kimler arasında ve nasıl dağılıyor? Emekçi üretim gücü olan Re-

aya imalat işçisi ve lonca zanaatkarlarının üründen, genel olarak, asgari bir geçim seviyesinin üstünde gelir sağlamaları imkânsızdır. Artan nüfus, tarımda azalan getiri gibi varsayımlar bile bunu açıklamaya yeter, kaldı ki üretim ya da mülkiyet ilişkileri buna esas sebep olacaktır. O halde, yaratılan ürünlerin emekçilere giden asgarî geçimlik diliminden arta kalan (artık) dilimleri halinde kimlere, nasıl gitmektedir? Yani emekçilerin karşısında bir sınıf var mıdır? Emek dışında kalan üretim güçleri sahipliliğine bakınca, neden gelişmediği araştırdığımız imalat ve ticaret sermayesini bir yana bırakırsak, bilindiği gibi, asıl üretim aracı olarak toprak, Allah adına padişaha aittir. Ve bu toprak has, tımar, zeamet verilenlerin tasarrufuna bırakılır. Bunlar da padişaha biçimi ne olursa olsun bu tarım alanından bir çeşit belli miktarda vergiyi doğrudan (haslardan) ve yine belli miktarda sefere hazır asker beslemek suretiyle dolaylı (tımar, zeamet) verirler. O halde artığın bir bölümü tımar vs. sahiplerine kalmaktadır. Artığın diğer bölümü de padişahın rütbe verdiği: a) ulema (ruhban) grubuna (ki bunlar şeriatı öğreten ve uygulayanlardır), b) Yeniçerilere, yardımcı ordu kuruluşları mensuplarına ve c) diğer yöneticilere gitmektedir. Öyleyse emekçiler karşısında bir üretim gücüne sahip olarak sadece padişah vardır. Padişah sınıf olmadığı gibi, onun rütbe verdiği ve istediği zaman değiştirdiği ait gruplar bir sınıf değildirler (yani üretim aracı sahibi değildirler). Ulema şeriatı öğretip uygularken devamlı olarak padişahın toprak ve halk üzerindeki teokratik egemenliğinin fetvacısı olmaktadır yani bu grubun çıkarları, mevcut mülkiyet ilişkilerini sürdürücü yönde padişahla ortaktır. Askerler (yeniçeriler) ahiler gibi lonca erbabı tekke ve dervişleri ile beraber imparatorluğun kuruluşundan beri iç içedir. Lonca esnafı yeniçerilere belli malları satmaktadır. Yeni yeniçerilerle lonca esnafı çıkarları beraber gözükmüyor (üst yapı yeniliğe bir sürü başkaldırmada bu ik grup ve ulema işbirliği yapacaktır.)

Yukarıda denildi ki, Devletin giderleri gittikçe artmaktadır. Çünkü, a) uygun tarihi çevre şartlarında imparatorluk, tek ordusu ile bazan Doğuya, bazan Batıya kampanya açarak kısa süre içinde büyümüştür. Bu büyüme kendi hastalığını da beraber getirmiştir. Yâni, belli nicel büyüme, ya da yayılma nitel bir güçsüzlük getirmiştir. Bu nicelden nitele olumsuz sıçramadır. Sınırları daha emniyet altına almak bu nicel yayılmayı zorunlu kıldığından ve ekonomiye taşıyamayacağı bir yük yarattığından bu çelişen hâle hegemonya paradoksu diyoruz (şimdi Vietnam dolayısıyla Amerika için gözlediğimiz gibi) İmparatorluk yayılırken gelirleri arttırırken ordu ve yönetim giderleri arta-

caktır. İstila dursa dahi, geniş sınırları koruyabilmek için daha fazla asker gerekecektir. (yayılan ordunun nitel gücü azalmıştır çünkü.) bu hal asker yetiştirmenin zaman, vs. yerleşik kurallarına uyulmaksızın asker miktarını ve teçhizatı, yani giderleri arttırmaya sebep olacaktır; b) Devlet giderleri, artan nüfusu devlet hizmetlerinde çalıştırma (istihdam) zorunluluğu ile de artmıştır. Kırsal bölgelerde azalan geliri ve nüfus artışı ile şehirlere dolanları, kırlardaki levent, sekban sarıca vs.yi massedecek üretim güçleri yeterince genişleyemiyorsa, bunları kullanmanın asıl yolu olarak devlet kapısı kalmaktadır. Yani, bunlara sarayda, askeri ve diğer hizmet kurumlarında yer verilecektir. İşte burada bana göre, bizim devletçiliğin önemli bir kaynağı vardır. Böylece eski kurallar terk edilerek askeri ve diğer devlet hizmetlerine fazla adam alınırken, bunların etkinliği nitel olarak düşecektir. Bu iş hızlandıkça giderler artacaktır. Burada şu önemli soru sorulabilir: Devlet artan giderleri ile talep yaratarak piyasa genişliği sağlamıyor mu? Bu yoldan imalat sanayiinde bir gelişmeye yol açmıyor mu idi? Bugün kapitalist ekonomilerde üretim ilişkileri sebebiyle yeterli taleple massedilemediğinden dolayı satılamayan malları (artığı) devlet çeşitli özellikle silâhlanma harcamaları ile massetmeye çalışır. Böylece kapitalizm yürütülmek istenir. Oysa Osmanlıda devlet harcamaları için kaynak aranırken bu daha çok üretimi azaltıcı nitelikte olmakta, tarımdaki azalan randımanın ilâve bir sebebi haline gelmektedir. Bunu açıklamamız yine üretim ilişkileri içinde devletin artan giderlerini karşılamak üzere kaynakları nasıl bulduğunu ve yeni üretim gücü artışını engelleyerek mevcut üretim ilişkilerinin durgunluk ekonomisine nasıl sebep olduğunu bir adım daha atarak açıklayalım: 8- Artan giderler, devletin el attığı iç ve dış artık gelirlerini yükleterek karşılanabilir. Oysa; a) dış gelirlerden istila gelirleri imparatorluğun optimal yayılmayı zorunlu olarak aşması ile (hegemonya paradoksu) duracak ya da azalacaktır. (kaldı ki, istila kendi giderlerini de beraber getirdi). Nitekim Batıda merkantilist genç burjuva sınıfı ile kral beraberliğinden kurulan millî krallıklar üstün teknolojisi ve ona bağlı ordu ve donanmasıyla Osmanlıları artık durdurmuştur (Vienna iki defa kuşatıldı; Preveze (1538) zaferi ile hemen bütün donanmanın yetişkin denizcileriyle ve bir kısım hazinenin mahvolduğu İnebahtı (1571) arasında çok yıl yoktur.) Ayrıca dış ticareti kapitülasyonlar vererek teşvikle alınan gümrük vergisi biçimindeki artığın yeterli bir artışı için sebep yoktur. b) o halde, iç artığı artırmak başvurulacak esas yoldur. Bunun için vergiler arttırılacak ve enflasyona başvurulacaktır. Bu yollar üretim güçlerinin artışı (sermaye birikimini) durdurucu, asıl tarımsal bölgelerde aza-

lan randımanı hızlandırıcı olabilecektir. Nitekim, has, tımar, zeamet erbabı tarımdan daha fazla artık almaya kalktığından (saraya vergi vermek ve daha çok asker beslemek için) köylüler daha fazla çift bozacak, hukuk dışı olarak şehirlere kaçarak, ya da Celâli olacaktırlar. Bu da merkantilist imalat sanyiiini genişletici metâ ticaretini engelleyen fasit daireyi takviye edecektir. Devletin fazla gelire ihtiyacı olduğundan toprakların padişah adına tasarrufu daha fazla vergi vadedene ya da mültezime verilecektir. Bu arada, hazinenin nakdi gelire ihtiyacı yanında, ateşli, silâhların (tüfek, top gibi) daha çok kullanılmaya başlamasıyla tımarlı süvari askerlerin önemini azaltıyor ve bu da tımarların hem hasa çevrilememesine ve hemen de vergilerin artık nakit olarak istenmesine yol açıyordu. Ve 17. Yüzyıl sonunda tımarların nakden kaydı hayat şartıyla satışı bile başlayacaktır. Eskiden bei karşılanması güç olan ulufeler 17. Yüzyılda ağırlığını iyice hissettirecekti. Özetlersek, devletin gittikçe artan acil giderlerini karşılamak için normal ve hatta zorlayarak başvuracağı iç kaynaklar yetersiz olunca, bütün bu şartlar imparatorluğun üretim güçlerinin gelişmesini durduracak, hatta, onları eritecek tarihi objektif bir tuzağı ya da kapanı yaratacaktır. Bu kapan içinde birikmiş servetler iç talana konu olacaktır. Bu aritmetik bir kesinlikle kaçınılmaz olacaktır. Ticari alanda ve imalat sanayiinde biriken servetler bu kapanın dışında kalamayacaktı. Tarihi kapan, kendi yeni üretim ilişkilerini getirmeye başlayacaktı, onun yeni fiili emirleri olacaktır. Bu arada, giderleri karşılamamanın diğer bir klâsikleşmiş yolu olan ayarı düşürülmüş para çıkarak enflasyona da sık sık gidildi, esasen yetersiz üretim ile fiyatlar yükseledurdu.

Bu kapan içinde ticarî sermayenin imalat sanayii-ne (manüfaktüre) olarak sermayedarı merkantilist bir burjuva sınıfı yaratabilmesi için ne kalmıştı. Söz konusu kapanın mevcut üretim ilişkileri imparatorluğa kendi kanını emdirerek üretimde gelişmeye engel olmuş; ona durgunluk ekonomisi niteliğini getirmiş, kalıntısı günümüze dek süren bir fasit daire yaratmıştır. Aslında analiz halkaları burada birbirine bağlanmış ve kapanmıştır. Analizde sebep-sonuç karışıklığı ile mantıken bir çevresellik olduğu iddia edilirse, diyeceğim ki, üretim güçleri ile üretim ilişkileri ve onun üt kurumları arasındaki karşılıklı ilişkilere bakılırsa, iddianın doğru olmadığı anlaşılacaktır. Bu çerçeve içinde tarihî olayları yerine koyabiliriz. Nitekim çift bozan emekçiler Kanunî Süleyman'a karşı iki şehzadenin ordu toplamasında, isyanlarında kullanılmıştır. Celâli isyanları bilinçsiz bir sınıf hareketidir. Devletin yeterli derecede hizmete alma olanakları bulunma-

diğına göre, Anadolu'da yer yer mahkemeleri ve idam kararları ile on yıl kadar hakimiyet kurmuş Suhte (medrese öğrencileri) isyanı bir sınıf hareketi değildi, sebep devlet hizmetine girme olanaklarının yetersizliği idi.

Sonuç olarak: üretim araçları sahibi yeni bir sınıf ortaya çıkamıyor ve tek ana üretim aracı sahibi olarak padişaha dayalı kurumlar çözülüyordu. Böylece padişah ta toplanmış politik güç bölünüyor, bölünme ile (anarşi ile) yeni üretim ilişkileri filizleniyor. Çıkar yolu bulunamayan tarihi, objektif kapanın içinde artan giderleri karşılayabilmek için 17. Yüzyıl sonunda tımarlar kaydı hayat şartıyla satılmaya başlanıyor; Gıda maddeleri fiyatlarının yüksekliği, ve melce arayan bir kısım ticari sermaye manüfaktür yerine eyaletlerde çiftlikler kurmaya gidiyor. Böylece fiili olarak mülkiyet rejimi değişmeye başlıyor. Buna paralel 18. yüzyıl başlarında üretimde devletçilik denemeleri (Rusya'da da başlamıştır) devletin istihdam edici fonksiyonu (Batının da bazı karşı tedbirleri) yüzünden başarısız oluyor. İmalât sanayii gelişmeyince, lonca sistemi 18. Yüzyılda tersine dönüş olarak daha sıklaşıyor. 18. yüzyılda eyâletlerde topraklar üzerinde ayan zümresi beliriyor. Ve ayan'ın toprakta güçlendiğini, 1808'de devlet meselelerinin kendilerine danışılmasını saraya kabul ettirilen "senedi ittifak" ile anlıyoruz. Bu yeni üretim ilişkilerinin açık işareti. Böylece tarih olarak kapitalist merkantilizme geçemeyen Osmanlılar, artık Batı kapitalizminin yaptığı birikimden sıyrıldığı sanayi devrimi dönemine takatsız olarak rastlıyorlar. Daha önce değindiğimiz gibi, sanayi devrimini Avrupa ve onun dışındaki ülkelere yayılacak yeni emirleri vardır. Bu emirler senedi ittifak ve sonrası ile çok iyi uyuyacak Batıdan kapitalist yapının üst "müesseseleri"ni alma prensibi, içerden bir sınıf tarafından olmaksızın daha çok ve açıkça dışardan kapitalizmin zorlamalarıyla getirilecektir. Bunu aşağıda anlatacağım.

III

Ortanın Solunda Paşalar ve Abdülhamid

İmparatorluk, üretim ilişkileri içinde, tarımda azalan getiri, nüfus artışı, ihracatı kısıcı ithalatı teşvik edici eğilimleriyle birlikte genişleyip hegemonya paradoksuna düştükten (Yani imparatorluk yayıldıkça yayılmak zorunlu olmuş ve nicel gelişme nitel güçsüzlüğe dönüşmüştür.) sonra fasit tarihi bir kapana tutulmuştur.

Böylece üretim güçlerinin sanayi alanında gelişmesi olanakları yitirilmiştir. Padişah, temel üretim

faktörü sahibi iken, fiilen politik güç ve onunla beraber ekonomik güç ve onunla beraber ekonomik güç de bölünmeye uğramıştır. Bu şartlarda dışta ağır yenilgilerle devam ederken, batının askeri, teknolojik üstünlüğü kabul edilmiştir. Bu üstünlüğe karşı çıkmak onun bazı kurumlarını almakla olur dendi. Meşhur "Devleti kurtarma" çabaları ya da "Yenilik" hareketleri padişah ta gelmiştir. Yani üretim güçlerinde bir genişleme ile onu temsil eden sınıfın hareketiyle değil. İmparatorlukla temel çelişki padişah ile reaya arasında olmakla beraber, reayadan (Celâli isyanları hariç) bir karşı hareket yeterli şartları mevcut olmadığından gelişmemiştir.

Önce, ordu düzeltilmek istenmiştir. Bu yeniliğe, üretim ilişkileri içinde, karşı çıkacak güçler şunlardı: Yeniçeriler, loncalar, tekkeler ve ulema. Loncalarla tekke ve yeniçeriliğin, imparatorluğun hemen de kuruluşundan beri iç içe ilişkiler içinde olduğunu söylemiştik. Yeniçerilik değişikliğe uğrarsa, ona mal satan loncalar ve onun yamacındaki tekkeler bundan zarar görürdü. Yenilikler ordu eğitim alanına da girince, şeriatı öğreten ve uygulayan zümre olarak ulema (Ruhban)ın statik ve dinî bilgi alanı yeniliklerle çelişirdi. Şu halde, orduyu değiştirmek merkantilist millî kralık ordularına benzer hale getirmek: ekonomik olarak genişlemek isteyen bunun için de lonca sistemini, kilise kurallarını değiştirmek, iç pazarı genişletmek için derebeylerinin egemenliğini kırmak isteyen genç burjuva sınıfına ihtiyaç vardı. Yukarıda anlattığım gibi Osmanlıda bu sınıfın benzeri ortaya çıkamadı. Bu sebeple orduda, eğitimde v.s.de yenilik hareketi, köksüzdü. Bunun için üst yapıda sınıfsız yenilikler, yeniçerileri, hele 18. yüzyılda yeniden güçlenen loncaları ve ulemayı karşısında buldu.

18. yüzyıl sonuna doğru tarihi objektif kapan içinde, padişahın politik ve ekonomik gücü iyice bölünmüş bulunuyordu: Eyaletlerde Ayan toprak üzerinde fiili mülkiyetini hukukileştirmek ve bunu garantilemek için üst siyasî yapıda politik hak arayacaktı. Bu zorlama, Alemdar Paşa aracılığı ile 1808'de senedi ittifaki getirecekti. Öte yandan ya padişahın rütbe verip sonra kendisinin ya da ayaklanan yeniçeri ve lonca esnafının isteği ile sürülen, idam edilen kapıkulu bürakratlar can ve mal emniyeti isteyeceklerdir. Bir sınıf olmadıklarından bu bürokratik zümrenin kendini savunmak için yenilik adı altında batının üst müesseselerini almak üzere padişahı iknaya çalışması normaldi. Böylece mülkiyet ve insan haklarının ve ona dayanan kurumların alınmasında kapı kulu ile ayan beraberlik içinde olacak; fakat ayanın güçlenmesi, otonomisi, merkezi hükümetin zayıflamasıyla sağlanacaktı.

Aslında ayan bir sınıf olmaya doğru giderken diğer kapıkulu politik gücün kısmî otonomisinde barınan bir grup olarak kalacaktı.

Ayan ve bürokratların, mülkiyet sistemi ve onunla beraber bazı batısal insan hakları sağlanması isteği, batıda kapitalizmde (Önce İngiltere'de) makineli ve büyük çapta üretimle varılan sanayi devriminde Avrupa ve diğer ülkelerde, bu arada sanki dünyanın ortasında gibi duran geniş Osmanlı ülkesine verilecek yeni emirlerine açıkça hayret edilecek derecede uyuyordu.

Kapıkulu melce arıyor, ayan ise güçlenip toprak mülkiyetine kavuşmaya çalışıyordu. Kapitalizmin sanayi devrimi yanında Avrupa'da romantik milliyetçi akım da başlamıştı. Takatsız Osmanlı İmparatorluğu Türkler yanında çeşitli ırkları dinleriyle kapsıyordu.

Milliyetçi akım ve ırkları etkiliyordu. Bu azınlıkları korumak ve onlara bağımsızlık vermek adı altında kapitalist ülkeler, Osmanlı ülkesini bölüşmek amacında idiler. Üst burjuva kurumları ve hakları imparatorlukta tanınırsa bu hakları sağlayan güçlü bir sınıf olmadılarından imparatorluk anarşik haliyle daha çabuk dağılacaktı. Hürriyet ilkeleriyle ayrı ırklar, ayrı milletlere dönüşecek, demokratik denilen haklarla üst yapıda kavga verilirken istenen mülkiyet hakkı ile Osmanlı ülkesi kapitalizme daha açık hale gelecekti. Üçüncü Selim'in "Nizamı Cedid" denemesi (Devlet eliyle fabrika kurmaya çalışmayı da kapsar) esnaf, ulema ve yeniçeriler birliği karşısında yenik düşmüştü. Batı kurumlarını alabilmek için çalışanlara karşı bu ulema, yeniçeri esnaf birliği islâmcı akımın çekirdeğini meydana getirmişti. Bunların karşısında "Devletini kurtarmak isteyen padişah, Kapıkulu ve Âyan vardı. Âyan haklarını alınca daha sonra yeni bir sınıf olmaya başlayınca batılaşmadan ayrılacak, genel olarak islâmcı cepheyi tutacaktır. Bu ayan kendi bölgesinde kısmî bir otonomi ile (Bu feodalite değildir) halka merkezi hükümetten daha yakın gözükmetedir. Fakat ayanın önce kendi mülkiyetini sağlayabilmek üzere kapıkulu ve padişahla beraber karşı cepheyi bölmesi (yâni şeyhülislâmı da kandırarak) yeniçeri ocağının kaldırılması gerekiyordu. Ayan bu harekete katıldı. Ocak kaldırılınca yenilik denilen yol açıldı.

Nitekim, yenilik, şahsa bağlı hareketlerle olamayacaktır. Bu ancak müesseseleşmekle olur diyerek batı üst kurumlarının alınması gereğini savunan ve yapan Mustafa Reşit Paşa'yı iyi anlamak gerekir. Kanaatimce "Devleti Kurtarma" adına batı kurumlarını savunan ortamın solunun ilk Paşası odur. Batılaşma adı altında gelen yenilikler Osmanlı mülkiyet sistemini

değiştirir, teba arasında eşitlik, kardeşlik, v.s. bazı değerleri (Laikliğe doğru da adım atarak) 1839'da Gülhane Hattı Hümayunu ile getirmeden bir yıl önce 1838'de sanayi devrimini ilk kez yapmış İngiltere'ye Osmanlıların en ağır kapitülâsyon imtiyazları verilmişti. Benzeri haklar, diğer ülkelere de verilerek lonca sistemini sanayisiyle 40-50 senede tamamen tasfiye edecektir. 1840'da tımar sistemi tamamen kalkmış, 1856'da Kırım harbi ile batıdan ilk borçlar alınmış, Osmanlı Emperyalist Bankası kurulmuş; 1858'de toprak kanunu ile toprak mülkiyeti sağlanmaya başlanmıştı. Danıştay, yargıtay benzeri ile şüra, batı tipi ticaret kanunları v.s. alınmıştı. Batı kapitalizmi artık bilinen her şeyiyle imparatorluğa girip onu dağıtır ve kendine gerekli alanı da kontrolü altına alırken, Meşrutiyet 1876'da ilân edildi. Böylece, esas olarak batıda burjuvazinin kurduğu demokratik üst siyasî müesseseler getirilirken ve bu yoldan emperyalizme kapıyı iyice açarken (Meşrutiyet yılları batı emperyalizminin, yani kıtaları ilkel madde ve pazar olarak bölüşmenin zirve yıllarıdır) Padişahın teokratik egemenlik haklarını elinden almak yoluyla laikliğe de asıl adım atılıyordu. Böylece (Anayasa ve parlâmentosuyla) batılaşma ile emperyalizmin eş anlı olması, bu arada esnafın, loncaların tasfiye edilmesinin, laiklik ilkesini gelmesiyle beraber oluşu, üst yapı üzerindeki çatışmalardan esnafı, ulemeyi padişahın, yani Abdülhamidin yanına itmiştir. Ve ayan da buna katılmıştır. Bu cephe, Batıcılara karşı islâmcı cephe olmuştur. Bana göre ortamın solunda ikinci önemli paşa, Mithat Paşa'dır. Saraya, onun teokratik egemenliğine karşı hürriyet mücahidi olarak gözükene (Genç Osmanlılar deyin, jön Türkler deyin) grup (A. Süavi hariç) batıda bulunduklarında sınıfsal hareketlerin (1830, 1848-, 1870, vs.nin) batı demokrasilerindeki yerini sanki hiç görmemişler, böyle bir şey yokmuş gibi davranmışlardır. Batıyı gerçekte anlama olanağını bulamamış bürokratlar olarak kalmışlardır. Ve iş birliği yaptıkları iddia edilen çevrelerle, bana göre, imparatorluğun dağılmasında talihsiz bir rol oynamışlardır. Bunlar, islâmcıların, emperyalizmin tasfiye ettiği zanaatler (loncalar) yolu ile büyük ölçüde halkın ve padişahın daha doğrusu Abdülhamidin karşısına çıkmışlardır. Tarihi şartlarla ekonomik gücü olan bir sınıfın getirmediği batısal bir anayasayı, islâmcılıkla batıya karşı ters düşmüş halk cephesi karşısında kim savnacaktı? Bu gerçek görülemezse, Abdülhamid'in meclisi meşhur 113. maddeye dayanarak dağıttığı iddia edilecektir. Bu yorum biçimsel bir anayasa hukuku anlayışıyla ancak yapılabilir! Bu güne kadar yazılı tarihlerimizde görüldüğü gibi. Eğer amaç sade imparatorluğu korumak olarak alınırsa, batıcı bürokrat, jön

Türkler karşısında Abdülhamiti vatan haini kabul bence imkânsızdır. Burada yazımını başına koyduğum Sait Halim Paşa'nın tutarlı ifadelerini hatırlatacağım. Batılama, mülkiyet-sınıf meselelerini ve o yoldan üretim güçlerinde gelişme yollarını yok kabul etmekle, islâmcıların dediği gibi taklitçi olmaktan ileri gidememiştir. İslâmcılar emperyalizmin, gavurluğun karşısına çıkmışlardır, batıyı yenmişlerdir. 31 Mart olayı benzeri olaylar, hatta Menemen olayı, batı emperyalizmi önünde, üst yapıda islâmcı ve batıcıların verdiği karmaşık kavganın tek yanlı olmayan örnekleridir. Bu olayların tarihi yeniden yazılmalıdır bence.

İkinci meşrutiyette aynı kavgayı görüyoruz; Cumhuriyet döneminde aynı kavgayı görüyoruz maa-
lesef! Kavga ilerici denilen (Subayları da buna katma gerekir.) batıcı, laikler ile dinciler arasında bir üst yapı kavgası kaldıkça ve böylece temele inmemek üzere şartlanan ikiye bölünmüş Türkiye'ye eninde sonunda emperyalizm yararlanır. Aşağıda ortanın solunun son Paşası İnönü ve ortanın solu hareketinin genç temsilcilerine sorular soracağım.

IV

Ortanın Soluna Sorular

Kısaca batılama, batı toplumuna girme, "Civil Toplum" yaratma çabaları kökü dışarda olan ve mevcut üretim düzeninde kopuk bir "kültür devrimi"dir. Mevcut üretim güçlerine sahip olanlar ve halkın büyük bir bölümü, üst kültür hareketini (anayasasından, sanatına kadar) kabul etmeyecek, tepki gösterecektir.

Osmanlı batılmasına, fiilen hakim olduğu toprağın mülkiyetini isteyen ayan ile bürokrat işbirliği yapmıştı. Bürokrat, bir üretim gücünü temsil eden sınıf olmaksızın politikanın geçici otonomisini devam ettirmek istiyor. Üretim gücünü temsil etmeyen bir politik güç geçicidir. Bana göre, bürokrat, politik güç, devamlı olarak sahip olmak isteyen ve bunu yaparken üretim güçlerinin gelişmesini engelleyen yöneticidir. Politik gücü ekonomik güçten bağımsız sanan bürokrat, ekonomik gücü temsil edenlerin eninde sonunda ya emrine girecek ya ona karşı çıkacaktır.

Tanzimat ve Meşrutiyet bürokrati politikadaki kısmi otonomisine dayanarak emperyalizmin emirleriyle paralel düşen talihsiz rolü oynamıştı. Böylece İmparatorluğun dağılmasına, yerli sanat ve sanayi (olan kadarı ile) tasfiyesine (aslında üretim güçleri tasfiyesine) sebep olmuş, bu yoldan halkı karşısında bulmuş; Meşrutiyet hareketiyle laik devlete gitmek is-

teyince (padişahın teokratik egemenliğini sınırlamak isteyince), padişah ve ulemayı da karşısında bulmuş; ayrıca toprak egemenliği ile politik güce de sahip olmak isteyen ayan ile de karşıt düşmüştür. Bu sınıfsız, hatta büyük ölçüde halksız bir yoldan "devleti kurtarma" hareketidir. Bunun en açık ve dramatik ifadesini CHP Liderinin Ulus'ta halen yayınlanan hatıratından vereceğim: İkinci İnönü Savaşları sırasında Bursa'dan geriye doğru göçen ve içinde subay ve ailelerinin de bulunduğu bir kafileye rastlanır. İ. İnönü şöyle diyor hatıratında:

"Kafileyi durdurdum. Subayları bir kenara topladım: İçinde bulunduğumuz vaziyeti bilesiniz. Bundan başka subay olarak da yerinizi bilmelisiniz. Padişah düşmanınızdır. Yedi düvel düşmanınızdır.

- Bana bakın, dedim. Kimse işitmesin millet düşmanınızdır 2".

Cumhuriyet döneminde aynı hikâye devam edegeldi. Tek farkla ki, Osmanlıların son döneminde emperyalizm, madenlere, demiryollarına, ve kamu hizmeti denen çeşitli işletmelere yabancı sermaye olarak girmiş ve kaçınılmaz Düyunu Umumiye İdaresile çeşitli kaynaklara el atmış bulunuyordu. Savaş Emperyalizm ile Anadolu halkı arasındaki çelişkiyi geçici olarak çözmüştü. Geçici idi. Çünkü temel çelişki şimdi Türk halkı ile emperyalizm arasındadır. Bu çelişki tekrar nereden çıkmıştır? Bunun sebebi Cumhuriyet döneminde üretim ilişkilerine, daha doğrusu mülkiyet ilişkilerine dokunmayan yönetimdir. Bu sebeple İkinci Dünya Harbi'nden sonra emperyalizm, kendine açık batılı mülkiyet düzeninden kolayca içeri girmiştir. Hem de ne zaman Halk Fırkası iktidarında (1950'den önce), İmparatorluktan artan ayan (isterseniz toprak ağaları deyiniz) ile köylü arasındaki çelişki önemsiz kaldı. Bunun sebebi, üretim aracı sahibi olmadan politik gücü geçici olarak kullanan bürokratik Halk Fırkası'nın, devlet giderlerini karşılamak üzere başvurduğu gerçek vergi kaynağı, (cılız imalat kesimi ve işçileri bir yana bırakılırsa) büyük ölçüde köylülerin geliri olmasıydı. (Ürün yaratmayanlardan alınan vergiler, onlara geçen artıktan transferdir). Ayan kalıntısı ise, savaşın kazanılmasını sağlamış bürokratlarla önce anlaşır görünecek, fakat başlıca üretim aracı sahibi bir sınıf olarak politik iktidarın kendinin olduğunu gösterecektir. Nitekim Osmanlı bürokratları geleneğine bağlı kalan Halk Fırkası, batılama hareketine devrim adı altında devam ederken, meşrutiyet bürokrasisi karşısındaki köylü, esnaf, din adamları ve ayanın islâmcı cephesini buldu. Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka deneyleri budur. Bu fırkaların bel kemiği ayanının,

eğer serbest seçim yapılabilseydi, iktidara geleceği muhakkaktı. Bu sonucu gören ve yeterli yolu bulamayan millî mücadele kahramanı Mustafa Kemal meysus ve yalnız öldü. CHP hep böyle kaldı. Karşısındaki gücü görmedi değildi ve bir deney yapıldı: çok ılımlı bir toprak reformu (1945) . Sonuç: DP, çarpılma ve 1950.

İkinci Dünya Harbi bittiğinde Türkiye’de büyük toprak sahibi, zamanla birikmiş bir miktar sermayenin sahipleri (ki bunların bankalarda birikmiş bir miktar mevduatı da kullanma olanakları vardı) mevcut üretim güçlerini daha arttırıcı ortamı arıyor ve iktidara namzet oluyorlardı. Bu hareketi temsil eden DP propagandası, bürokratların halkla olan ilişkisine hitap etti!

Ayrıca savaştan Amerika tekelci kapitalizmi, Dünya devleti haline gelmiş ve kendi yaşayış şartlarını yıkık Avrupa’ya ve az gelişmiş ülkelere dolar diplomasisi ile kabul ettirmeye başlamıştı. Tekelci kapitalizmin yaşaması basitçe kâr haddinin düşmemesine bağlıdır. Bu, kütle halinde ve devamlı üretilen mallara talebin eksilmemesine gerekli ilkel madde kaynaklarını tam bir kontrol altında bulundurabilmesine bağlıdır. Devamlı talebi hem iç ve hem dış piyasalardan sağlamak gerekli. Fakat eksik talebi önleyen esas talep, devamlı artış gösteren silâhlanma harcamalarıdır. Burda NATO’yu görüyoruz. Amerikan sermayesinin yaşayabilmek için, a) Yabancı sermaye hareketi, b) Askeri birlikler (NATO) ve ikili anlaşmalar yoluyla emirleri olacaktır.

İşte Türkiye’deki düzen, üretim ilişkilerini değiştirme yoluna gidilmediğinden bu emirlere açıktı. Tanzimattan bu yana alınan üst batı kurumları ve değerler sistemi (ideolojisi) bu cinstendi. Nitekim, Lord Curzon’un Lozanda CHP liderine söylediği “siz paraya ihtiyacımız olunca nasılsa bize başvuracaksınız”, biçimdeki sözlerini sık sık tekrarlamasına rağmen, 1950’den önce dış kredileri almaya başlayan ve bazı ikili anlaşmaları yapan CHP olmuştur. Mevcut batı üst değerleri ile harp içinde Anadolu’da birikmiş bir miktar sermayenin ve büyük toprak sahiplerinin politik çıkarları da bu yönde idi.

Tekelci kapitalizmin egemen olduğu bir dünyada DP iktidarının uzun süreli bir şansı yoktu. (Şimdi de AP’nin olmadığı gibi). DP’yi iktidardan sanıldığı gibi CHP’nin muhalefeti düşürmemiştir. Başlangıcı CHP iktidarında atılan yolda gelişen iç güçlere dayanarak ve onların daha gelişmesi için izlenen politikadan düşmüştür. Fiilen ise, bürokratik batılleşme akımının şartlandığı subaylarca düşürülmüştür. Ve batının emperyalist ülkelerinde iç ve dış sömürerek varılan tarihi bir üretim güçleri seviyesinen “refah devleti” ana-

yasalarının benzeri yapıldı. Bu anayasanın tekelci uluslararası kapitalin emirlerini ve Türkiye’de mevcut üretim güçlerinin kendine göre rasyonel gelişmesini engeller olduğu kanaatindeyim. Bu kanaat kapitalist yoldan gelişme içindir. AP ve Ortanın Solu da CHP’de şimdilik aynı şeyleri istemektedir. Bakınız neden:

Aşağıda CHP İller Toplantısı sonunda 2 Temmuz 1986 tarihinde Ulus Gazetesinde kırmızı çerçeve içinde yayınlanan Ortanın Solu tanımını okuyalım:

“Ortanın Solu politikası ve bu politikanın öncülleri ertafında sınıksız kenetlenmiş CHP İl Başkanları ve temsilcileri:

Tarımda çalışan nüfusunun yeter büyüklüğe ulaşmış toprakları üzerinde yüksek verim sağlayabildiği, ürünlerinin tam karşılığının alındığı, önemli yeraltı kaynaklarının devlet eliyle işletildiği, işsizi olmayan, sanayileşmiş, hiç bir yurttaşın hastahane kapılarında sürünmediği, en çok kazananla en az kazananın yaşıntısı arasındaki büyük farkın kaldırıldığı, çok kazananlardan çok, az kazananlardan az vergi alındığı, imkân eşitliği içinde kabiliyetli bütün çocukların eğitim gördüğü, öğretmenlerine saygı duyulan, üniversitelerinde çağdaş bilimleri öğrenen ilerici, aydın gençler yetiştiren, laikliği ulusal bütünlüğün temeli sayan, yurttaşlarının en geniş ölçüde yönetime katıldığı ve halkın ekonomide hakim güç haline geldiği yeni toplum düzenini gerçekleştirmeyi Atatürkçülüğün Atatürk’e layık olmanın demokrasiye süreklilik ve daha çok gerçekçilik kazandırmanın tek yolu bilirler.”

Bu tanım, bir istisna ile, sadece amaçları sıralamaktadır. Bu amaçlarda anlaşmayacak hiç bir parti liderinin bulunduğunu da sanmıyorum Türkiye’de, Mesele bunların ne gibi araçlarla gerçekleştirileceğidir. Partilerin kişiliği, araçlarının niteliğindedir. Yukarki tanımda tek araç, önemli yeraltı kaynaklarının devlet eliyle işletilmesidir. Sadece burada mülkiyet meselesine giriliyor. Acaba neden sadece madenler için bu düşünülüyor. Yoksa CHP madenlerde özel bir deneyi mi var? Ne olacak Etibank’ı ya da T. Petrolleri Anonim Ortaklığını biraz daha güçlü kılsak? Soralım:

1- Yabancı sermayeyi ne yapacaksınız? a) Montaj sanayini tenkit ediyorsunuz, Güney Amerika’da fiyat-kosu çok önceden çıkmış montaj sanayiini Türkiye’de kim başlattı ve CHP’nin alternatif sanayileşme modeli nedir? Ben millî sanayi arıyorum desteklemek için, fakat bulamıyorum. b) Parti lideri 4-5 ay önce solcuların 1953’de yabancı sermaye tartışmalarında nerede olduklarını soruyordu; fakat temel bir sanayi kuruluşu

olan Ereğli Demir Çelik Kurumu hakkında (ki bunun ne denli bir kuruluş olduğu o zaman belirtilmişti) ne düşünüyorlar. Ve bu kuruluşun açılış merasimine (1963), neden özel bir uçakla gittiler? Lord Curzonu herhalde o zaman da hatırlıyorlardı. Ereğli Kurumu artık örnektir? Ve Karadeniz Bakır Kompleksi Kuruluşunda modeldir. Bugün Türkiye'de üretim güçlerinin gelişmesi, tekelleri uluslararası kapitalizmin kurallarıyla sınırlandırılmıştır. Bu, CHP'nin sandığı gibi sadece madenler için değil, ekonominin bütünü için söz konusudur. Gerçi halen yabancı sermaye çok büyük gözükmemektedir. Fakat batı değerleriyle yüklü sistemimiz için gelen miktar kaçınılmaz olmalıdır; ve kaçınılmaz olduğu için de ekonominin gelişme olanaklarını tayin edicidir. Yabancı sermaye daha fazla gelmiyorsa, henüz bu kadarıyla istediğini yapabildiği içindir.

2- Araç olarak sayılacak bir Toprak Reformu Measelesi vardır. Toprak Reformuna CHP eskiden beri taraftar, çünkü toprak sahiplerini CHP karşısında bulduğundan bu gücü bölmeyi düşünüyor. Acaba CHP nasıl bir toprak reformu istiyor? Çünkü Amerika da toprak reformu ister. Amerikanın amacı şudur: Tarımsal bölgede reformla üretim artırılabilir ve bu da sanayi ürünlerine talebi büyüktür, bu ise Amerika'nın ihracatını arttırır (montaj ya da doğrudan). Amerika, Güney Amerika'da ve sair yerlerde bunu teşvik ediyor. Bakınız toprak reformunun sanayileşme ile nasıl birlikte ele alınması gerekli. CHP ne düşünüyor, bu emperyalist oyun karşısında?

3- Araç olarak rastgele sözü edilen kooperatifçilikle ne kastediliyor, benim anladığım satış ve kredi kooperatifleri kastediliyor. Üretim kooperatiflerinden hiç söz edilmiyor. Gerçek üretim kooperatifleri kurulmayınca, tüccra giden kredilerin bir kısmı kooperatiflere gitse ne olacak? Bu küçük burjuva yaratmak isteyen görüştür. Halk diye CHP'nin anladığı daha çok bu tip insanlar toplumu mudur? Eğer Anayasa sosyal adaletçi olarak böyle yorumlanıyorsa, CHP emperyalist ülkelerde geçici olarak varılan tamamlanmayı Türkiye'de yapmak istiyor sayılır. Bu Türkiye'de, üretim güçlerinin gelişimini sınırlayıcı yani gelişmeyi kısıcı olur.

4- NATO tekelleri Amerikan kapitalizminin hem silâhıdır ve hem de harcamaları ile talep yaratacak sistemi sürdüren bir kuruluştur. NATO'da kalalım ve onu Türkiye'nin ihtiyaçlarına göre düzeltelim ne demektir? NATO'yu düzeltmek Amerikan tekelleri kapitalizmini düzeltmek demektir bana göre. CHP bunu mu yapacak? Tekelleri kapitalizm ve NATO için Türki-

ye gibi ülkeler, somut birer ülke birimi olarak ele alınmaz. Tekelleri kapitalizmin kendi dünya seviyesinde dengesi vardır. Bu dengede, Türkiye'yi ele alırlar. Türkiye, ekonomisi ve sadece onu savunması gerekli ordusu ile bu büyük dengenin bir aleti olmaktan çıktığında bağımsız olur. Bu ise Türkiye'de başka biçimde bir üretim ilişkileri kurmaya çalışmakla kurulabilir.

Bu sorulara devam edebiliriz. Ben dikkati esas meseleye çekmek istiyorum. CHP lideri sık sık "biz başlangıçtan beri ortanın solunda idik" "sosyalist değiliz ve olmayacağız" ve "bizim asıl rakibimiz TİP'dir" demektedir. Ve asıl ağırlığını, eskiden olduğunu gibi, aldatıcı laiklerle islâmcılar çatışmasına koymaktadır. Bunların tek anlamı var: CHP lideri, Cumhuriyetin başından beri olduğu gibi, üretim ilişkilerinde yani mülkiyetin dağılımı ve elde edilen ürünün bölüşülmesinde esaslı bir değişikliğin araçlarını düşünmemektedir. Kendi deyimleriyle CHP ilk günden beri ortanın solundadır. Türkiye'nin kurtuluşu için üretim ilişkilerinde esaslı değişiklik düşünülmediği için mücadele, laikler ve islâmcıların yüzeydeki Türkiye'yi bölücü mücadelesine dönüyor. Bu mücadele emperyalizmin tam istediğidir. Türkiye'yi dışa karşı bağımsız kılacak bir temel değişikliğin tutarlı araçlarını CHP'den şimdi beklemiyorum. Müsaade ediniz de partinin sayın lideri, kendisi için, geçmişi ile tutarlı kalsın. Yani değişmediğini, geçmişte ne idi ise o kalarak noktaya koysun. İşte bu kurultay bu değişmemenin mühürlenip tarihe kaldırılacağı kurultay olacaktır: CHP Sosyalist olmayacaktır. Her şey bunu gösteriyor genç CHP'liler!

Bu CHP iktidara gelebilir mi? AP emperyalizm şartları içinde politika yaptığı için eninde sonunda düşünecektir. Fakat bundan asıl yararlanan CHP olursa, bu Türk solcularının yetersizliğinden olacaktır.

Dipnotlar

1 T.Z. Tunaya, İslâmcılık Cereyanı, S. 5.

2 Ulus, 7 Mayıs 1986.

Türkiye Büyük Bir Borsaya Dönüştü*

Korkut Boratav**

Aşağıdaki metin Korkut Boratav'ın 12 Şubat 1994 tarihinde, Toplumsal Araştırmalar Kültür ve Sanat İçin Vakıf'ın düzenlediği panele sunmuş olduğu tebliğidir.

Bugünün krizini, biraz daha genel bir perspektife oturarak tartışmak istiyorum. Öyle düşünüyorum ki, zaman zaman globalleşme, globalizasyon denilen sürecin çeşitli boyutlarını ve bizim gibi ülkelere yansıma biçimini kavramadan, Türkiye'nin şu anda içinden geçmekte olduğu çalkantıyı kavramak pek kolay değildir.

Globalleşme eski bir kavram, fakat günlük literatürde sıkça kullanılan ve siyasetçilerin sözcükleri arasına katılan kavramın biraz daha ayrıntılı dökümünün yapılması gerektiği düşüncesindeyim. Bunu Dünyanın ekonomik bir bütün oluşturma süreci olarak anlayabiliriz. Ve bana göre olayın Sovyetler Birliği-Doğu Avrupa bölgesinde meydana gelen dönüşümlerle de ilgisi yok. Bu kavramı ticaret, sermaye, para ve emek bağlamında ele alalım.

Ticarette serbestliği genelleştirme doğrultusunda kuvvetli bir eğilim var. Bu, özellikle dünyanın, bizim gibi çevre ülkelerinde daha etkili olan bir süreç. Çevre ülkelerinin özellikle gümrük ve gümrük dışı kontrolleri kaldırması bekleniyor. Nihayet son GATT anlaşması da bu doğrultuda kuvvetli adımlar atıyor. Ticarette serbestliğin, giderek tüm engellerin kaldırılacağı bir dünya oluşması hedefine bağlı olduğu ileri sürülüyor. Ancak şunu görmezlikten gelemeyiz. Bu eğilim, bir yandan resmi söylemde, yani dünya kapitalizminin merkezinde, finans kapitalin üst organlarında kuvvetle savunulurken, gerçek uygulamalarda ve aslında bu görüşlerin altında kuvvetle yatan ikinci bir eğilim taşıyor. Ona bazıları neo merkantilizm diyor. Bu şu anla-

ma geliyor: ticarette serbesti iyidir, ama bana yaradığı sürece... Yani ihracat iyidir, ithalat kötüdür anlayışına sahip olan pek çok ülke var. Gerçek anlamıyla liberal bir dış ticaret anlayışı, yahut liberal iktisat felsefesi böyle bir yaklaşımdan yana değildir. Bunun en kuvvetli savunucusu bugün Amerika'dır. Bu anlayış bazan güdümlü ticaret ifadesiyle ortaya çıkıyor. Örneğin. Japonya'nın Amerika'ya yönelttiği kuvvetli eleştirilerden biri budur: Zira Japonya Amerika'nın ihraç mallarına karşı, Amerika'nın hatta Avrupa'nın uyguladığı türden tarife dışı, ticaret dışı gümrük engelleri uygulamıyor. Japonya üstünlüğünü başka öğe-

lerden, yani ekonominin reel değişkenlerinden türeyerek kazanıyor. Fakat Amerika sürekli olarak Japonya'ya, *benden daha fazla mal al* baskısını yapıyor.

Ticaret serbestisi bizim gibi üçüncü dünya ülkelerin-

de kuvvetle telkin ediliyor ve yavaş yavaş bu doğrultuya giriyoruz. Ve bizim artık, örneğin yapay teşvikleri kullanmamız giderek güçleşiyor. Buna mukabil hâlâ Amerika ve Avrupa'da, müzakerelerde tartışma konusu olmakla beraber. Tarife dışı engeller denilen engeller tasfiye edilmiş değil. Buna mukabil, gümrükler sürekli olarak indiriliyor.

Türkiye bağlamındaki durum nedir? Türkiye artık ihracat teşviklerini, esas olarak döviz kuru dışı unsarlara bağlamak bakımından, büyük güçlüklerle karşılaşmakta. Yani, Türkiye kendi ekonomisini, sanayini, maliyet-ücret ve döviz kuru değişkenlerine dayalı olarak ihracatını artırabilme olanağına sahip. Amerika'nın ve AT'nin uyguladığı tarife dışı engelleri uygulama imkânını giderek terketmekte. Bir iki istisna dışında esas olarak ticaret bakımından korumacı unsurlardan yoksun bir şekilde dünya ticaret akımlarına entegre olmakta. Türkiye'nin Gümrük Birliğine girişi de bu bağlamda ele alınabilir. AT'a tam üye olarak değil, gümrük birliği çerçevesinde giriyor. Tekstil ve tarım

Türkiye kendi ekonomisini, sanayini, maliyet-ücret ve döviz kuru değişkenlerine dayalı olarak ihracatını artırabilme olanağına sahip.

* İktisat Dergisi'nin 347. sayısında (1994) yayınlanmıştır.

** Prof. Dr., A.Ü. SB

ürünlerine yönelik engellemelerin bir ölçüde hafiflemesi gündemde, fakat buna mukabil, AT'nin ticaret politikasından yararlanmadan, yani kendisi AT'nin engellerini uygulayamadan, ortak gümrük tarifelerini dış dünyaya karşı uygulama yükümlülüğüne girecek, fakat karar alma süreçlerine katılmayacak. Dolayısıyla emeğin serbest dolaşımı imkânı tamamen gündem dışı kalacak pasif bir konumda bir ticari entegrasyona sürüklenecek. Böyle bir ortamda ticaret, bizim gibi ülkelerde üç değişkene bağlı olarak rekabet gücü kazanıyor. Yani emek verimi, döviz kuru ve ücretler.

Türkiye, dolayısıyla bu yapıda bir ticaret dünyasına, biraz sonra söyleyeceğim döviz kuru ile ilgili değişkenler de çok kısıtlandığı için, esas olarak ücretler üzerine dayalı bir rekabet dünyasına giriyor. Tabii ikinci değişken olan, emek verimliliği, yani teknoloji ve sanayileşme ile ilgili süreçleri de ayrıca ele almak lazım.

Sermaye ile ilgili olan boyutu bakımından, ticarette konulan istisnalar bir yana, yani o merkantilist tavır bir yana, dünya tamamen bütünleşme halinde. Sermaye hareketleri ticaretteki istisnaları tanımaz bir şekilde bütünleşiyor. Dolayısıyla, bizim gibi ülkelerde dünya finansal sistemiyle bütünleşmeyi sağlayan tek bir finansal sistem olsun görüşü ortaya atılıyor. Bu tam serbestliğin aşağı yukarı istisnası yok. Yani buna bir kere girdiğiniz andan itibaren, istisnaları uygulamanız çok zor. Burada ödün yok.

Tabii buradan şunu çıkartabiliriz; batı metropolle-ri halen ikinci dünyanın dinamik ekonomileri ve keza Uzakdoğu'nun, Japonya başta olmak üzere, güçlü ekonomileri karşısında tam güven içinde değiller, hatta avantajlarının yavaş yavaş aşındığını hissediyorlar. Güdümlü ticaret felsefesinin reel dayanakları bunlar. Buna mukabil sermaye hareketleri bakımından hiçbir engel istemiyorlar.

Burada hemen şunu söyleyelim; Sermaye hareketi denirken aslında daha çok, iktisatta dolaysız sermaye yatırımı denilen, yani esas olarak sermayenin ülke dışında reel yatırımları, yani kapasite artırıcı yatırımları, eski usul madenlere, altyapıya, daha sonraki dönemlerde sanayiye dönük yatırımlarını düşünebilirsiniz. Fakat bugünün dünyasında belirleyici olan serma-

ye hareketi bunlar değildir. Tüm dünya büyük bir spekülatif kısa vadeli sermaye hareketlerinin arenası haline gelmiştir. Dolayısıyla sermaye hareketlerindeki serbestliğin bu kısa vadeli sermayenin ülkeden ülkeye faiz farklarını, döviz kuru hareketlerini izleyerek hızla aktığı bir ortam oluşturuyor. Bu tabii bizim gibi ülkeler için önemli sonuçlar getiriyor.

Sermaye hareketlerinin bu derece bütünleşmesi para sistemlerinin de bütünleşmesine yol açıyor. Avrupa bunu açıkça hedefledi. Maastrich anlaşması. Avrupa için tek bir para öngörüyor ama belli koşullarla tek bir para öngörüyor. Ve Avrupa'da, ulusal paralar arasında sabit kurlardan oluşan ve belli bir aralığın

ötesinde oynamayı kabul etmeyen bir düzenleme var. Zaman zaman bazı uluslar paralar düzenlemenin dışına taşıyor. Yani idare edemiyor bunu. Ama esas olarak tek bir para sistemine gidiş var ve bu önemli sonuçlar içeriyor. Dolayısıyla bu üç öge bakımından, metropol ülkelerinin belli istisnaları var. Fakat liberal söylem bu istisnaların da kaldırılmasını

güya savunuyor. Sermaye hareketleri bakımından istisnalar aşağı yukarı hiç kabul edilmiyor. Batı ekonomileri içinde aşağı yukarı tam hareket var. Üçüncü dünya ülkelerine de giderek liberalizasyon telkinleri yapılıyor. İlk önce ihracata açılın, daha sonra ithalatınızı serbestleştirin, ondan sonra da sermaye hareketlerinizi serbestleştirin, yani ülkeye dışardan giren, ülkeden dışarıya çıkan tüm sermaye hareketlerini, döviz kurlarını da buna uydurun telkiniyle bu dünyaya giriyor bizim gibi ülkeler de. Bu adım atıldıktan sonra geri dönüş iyice zorlaşıyor.

Bütün bu globalizasyon söyleminin en aldatıcı ve en sahte özelliğini açık ve seçik ortaya koyan olay emekle ilgili boyutu. Dünyanın bir bütünleşme süreci içinde olduğunu söyleyenler, emek unsuruna gelindiği zaman bunu kabul etmiyorlar. Yani öyle bir dünya ki, sermaye hareketlerinde hiçbir engel tanımıyor, ticarette, yani mal hareketlerinde, özellikle dünyanın yoksul kesimlerinin engelleri yavaş yavaş kaldırılmaya doğru gidiliyor, aşağı yukarı Türkiye'de de ticari engeller sıfıra doğru yaklaşıyor. Ama emek hareketlerine gelindiği zaman globalleşmenin sözü geçmiyor. Bu tabii bütünleşmiş bir dünya modelinin sahte yüzünü açık ve

Bütün bu globalizasyon söyleminin en aldatıcı ve en sahte özelliğini açık ve seçik ortaya koyan olay emekle ilgili boyutu. Dünyanın bir bütünleşme süreci içinde olduğunu söyleyenler, emek unsuruna gelindiği zaman bunu kabul etmiyorlar.

seçik gösteriyor. Emek zengin ülkeler tarafından muhasara altında tutuluyor. Bu, bana göre önümüzdeki yılların siyasi, ekonomik ve sosyal gündemini kuvvetle belirleyecek bir husus. Emek kaçmak istiyor, gitmek istiyor. Yaşam standartlarındaki farklar, bütünlü-şen dünyanın emek bakımından koyduğu sınırların da açılması gerektiğini gündeme getiriyor, ama engeller giderek ağırlaşıyor. Batı ekonomilerinin, emeğin serbestleştiği bir dünyayı kabul edecek sosyal ve ekonomik koşullar taşımadığını biliyoruz. Tabii bu, önümüzdeki yılların çok kuvvetli belirleyicisi olacak.

Bu bağlamda dünyanın adeta haritasının yeniden çizildiğini görüyoruz. Emek serbestisini de içeren bir dünya, yani adeta zenginler kulübü ve bu kulübe katılmanın mücadelesini veren çevre ülkeleri. Şu veya bu şekilde bu bilincin içinde olan çevre ülkelerinin egemen sınıfların bu kulübe katılmanın mücadelesi içindeler. Türkiye bu katılabilirlikte azami noktaya ulaşmış durumda, bu katılım sadece gümrük birliği bağlamında olacaktır. Sadece Türkiye için. İslam uygarlığının alt ögesidir, gözü Orta Asya'ya doğru dönmektir türünden şeyler deniliyor.

Bu tür bir globalleşme modelinin bazı sonuçları var. Bu sonuçları Türkiye bağlantısını da kurarak oluşturmaya çalışacağım. Bir kere para ve kur politikaları dışında iktisat politikaları uygulamak artık mümkün değildir. Yani döviz kuru ve para politikasıdır tek etkili araç. Bunu hem gelişmiş ülkeler için söylüyorum hem de biraz sonra Türkiye için de vurgulayacağım. Gelişmiş batı ülkelerinin, para sistemleri birbirine yaklaşırsa, bir kere döviz kuru gündemden çıkıyor ve tek etkili araç para politikası oluyor. Fakat para politikasını yürütmek de, devletlerin, yani siyasi iktidarların otoritesi dışına çıkıyor, otonom merkez bankaları modeli geliyor. Merkez bankaları hükümetlerin müdahalesinin dışında otoriteye sahip bir konum taşıyor. Böyle bir durumda, hükümetlerin eli kolu bağlı, bütçe açıkları finanse etmeleri fevkalade zorlaşıyor. dolayısıyla denk bütçeye kayma eğilimi hakim oluyor. Tabii bu denk bütçeye kayma eğilimi bütçe ile ilgili problemleri uluslararası sermaye hareketleri ile telafi imkanı veriyor. Yani böyle bir modelde bütçe açığı verirsiniz bu açığı kapatmanın tek yolu uluslararası

sermaye hareketleri ile sağlanabiliyor. Tabii bu da şu anlama geliyor: Hükümetler bir yerde merkez bankaları tarafından da büyük ölçüde simgeleşen, finans kapitale tâbi organlar haline geliyor. Yani ulusal iktisat politikaları aşağı yukarı son tahlilde faiz ve para poli-

tikalarına bağlı oluyor, fa-
kat faize ve para politika-
larına dönük kararlar alma
mekanizması da hükümet-
lerden kopuyor, merkez
bankalarına intikal ediyor.

Böyle bir dünyada dış borç
diye bir kavram da önemi-
ni kaybediyor. Ama tabii
burada gelişmiş ülke pers-
pektifinden bakıyorum
olaya. Nitekim batı ekono-
milerinin dış borçları, ör-
neğin ABD'nin dış borçları
rını hiç bir iktisadi analiz

dikkate almaz, dünyanın en borçlu ülkesi olduğu hal-
de handikap değildir.

Bu bağlamda, eğer faiz, kur politikaları siyasi iktidarların, hatta iktisat politikasının gündemine çıkıyorsa, rekabet gücü nasıl sağlanıyor? Rekabet gücünün iki belirleyicisi oluyor. Birincisi teknolojik atılım, ikincisi ücret. Dolayısıyla ücretlerle ilgili yeni bir düzenleme gündeme geliyor. Ücretlerin baskı altında tutulması rekabetin ana koşuludur. Daha önceki dönemlerde rahatlıkla yapılabilen, rekabetçi devalüasyonlar artık gündemde değildir. Aslında döviz kuru bağımsız bir politika aracı değildir. Para politikasının bir sonucudur. Dolayısıyla teknolojik atılımlarla, ücret rekabeti üzerine kurulu bir dünya söz konusu olan.

Ücret rekabetindeki eğilim de şudur: Sendikal hareket önemini yitiriyor. Sendikal işçi sıyısının azalması Batı aleminde aşağı yukarı evrensel bir eğilim. İşgücü piyasasının ve kolektif düzenlemenin önemi azalıyor. Bireysel işgücü aktinin önemi artıyor. Yani giderek artan şekilde işçi ile işveren arasında bireysel bir sözleşme söz konusu. Amerikan sistemi budur. Avrupa sistemi bu değildi, ama Avrupa sisteminde de giderek artan eğilim bu doğrultuya girdi. Yani Amerika'da, normal bir işyerinde, diyelim ki ağır ve geleneksel sanayinin öbeği dışındaki tüm işlerinde ücretler sırdır, insanlar birbirlerine ne kadar ücret aldıklarını söylemezler. Hatta iş akdi imzalanırken bu da bir koşul olarak söylenir. Böyle bir durum yaratılmaya çalışılıyor. Bu tabii ücret rekabetinin en azından kurumsal altyapısını oluşturuyor.

***Sendikal hareket önemini yitiriyor.
Sendikal işçi sıyısının azalması Batı
aleminde aşağı yukarı evrensel bir
eğilim. İşgücü piyasasının ve kolektif
düzenlemenin önemi azalıyor. Bireysel
işgücü aktinin önemi artıyor. Yani
giderek artan şekilde işçi ile işveren
arasında bireysel bir sözleşme söz
konusu.***

Bu koşullarda sanayinin ne kadar rekabet edebilirliği önem kazanıyor. Verim düşük, ücret de düşük, ama ücret farkı verim farkından daha fazlaysa belli bir rekabet imkanı doğar.

Mesela, tekstil sanayine karşı, batının koyduğu engeller, teşvik unsurları dışında bile Türkiye'nin belli bir rekabet gücü taşıdığını gösteriyor. Ama problem şudur: Ticaretten daha önemli olan adım, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, kambiyo kontrollerinin ortadan kalkmasıdır. Bu olduğu andan itibaren bizim gibi bir ülke şu çerçeveye girer. Kambiyo serbestliği ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi halinde, eğer başka hiçbir şey değiştiremezsek, örneğin 1980 koşullarında böyle bir şey getirirseniz, Türkiye'den sermaye kitle halinde yurtdışına kaçar. Böyle bir şeyi gündeme getirebilmeniz ve sürdürebilmeniz ana koşulu. Türkiye'de faizleri yüksek tutmak, doları da ucuz tutmaktır. Sadece ucuz tutmak değil, doların ucuz kalacağına ilişkin bir beklentiyi sürdürmek gerekiyordu. Yani elinde rezerv çok vardır. Doları pahalılandırmaya-çağım beklentisini sürdürmekle bu sağlanabilirdi. Böyle bir durumda yurt dışında sıcak para dediğimiz, o kısa vadeli sermaye hareketleri Türkiye'ye gelir ve bu Türkiye'nin rezervlerini yükseltir. Bunun maliyeti nedir? Finansal alanda Türkiye'ye sağlanan bu imkânın iki tane maliyeti vardır. Birincisi yüksek faizler Türkiye gibi ülkede yatırımları kısıtlar, dışardan gelen sermaye de yatırımcı sermaye değildir. Bu sermaye nasıl bir sermayedir? Üç tane kaynağı vardır. Birincisi spekülâtif dış kökenli sermaye; bu Türkiye'ye girecek, yüksek faizi toplayacak, istediği zaman kaçacak. Tam spekülâtif sermaye, nereye girecek Türkiye'de? Hazine bonusu alacak, borsa yükseliyorsa borsaya girecek, hatta isterse mevzuata dönecek. Ama bir şekilde yüksek finansal getiriye alacak, sene sonunda döviz pahalılandığı için, faizler dövizden daha yüksek olduğu için kaçıp gidecek. Birincisi bu, İkincisi, bankalar. Bankalar dıştan görelî olarak ucuz faiz alacaklar, aldıkları krediyi hazine bonusuna çevirseler bile dolar üzerinden sene sonunda olağanüstü bir kâr elde edecekler. Yani elde ettikleri faizi yeniden dolara çevirdikleri zaman yüksek kâr elde edecekler. Üçüncüsü ise, firmalar ve kamu kuruluşları. Bunu da istiyorsanız beraber, isityorsanız ayrı ayrı alırsınız. İşte kredi faizleri çok yüksek olduğu için kamu kuruluşları ve firmalar normal koşullarda ithal mallarının finansmanı için dış kredi, ithalatın, kullanırken şimdi iç finansmanın yerine geçiyor. Kamu kuruluşları, mesela KİT'lerden herhangi birisi ücretleri ödemek için dış kredi alabiliyor. İç krediden daha ucuza geliyor bu. Ama şu şartla ucuza geliyor. İç faiz-

ler yüksek, doların artma hızıyla ilgili beklenti düşük olacak.

Türkiye ne zaman yaptı bu işi? Türkiye için bana göre bu bağlamda, yani finansal sistemin dünya finans sistemine entegre olmasında iki tane kritik tarih var. Birincisi 80'li yılların ortalarına doğru bireylerin döviz tutma ve döviz hesabı açma imkânı kazanması. Bu Türkiye'de esas olarak bireylere dövizle yöneme imkânı verdi. Böylece vatandaş döviz de bir plasman aracı olarak görmeye başladı. Yani gayrimenkul, altın, vadeli mevduat gibi bir araç olarak görmeye başladı. Döviz böylece bankaya yatırılabilen, cepte tutulabilen, enflasyon karşısında kendini güvence altına alan bir noktaya geldi. Bu, Cebinde on dolar tutan adamı hapse mi atacaksınız, söylemiyle getirildi. Ve bu Türkiye'nin dolarlaşmasına dönük ilk adım oldu. Fakat bu adım çok vahim değildi. Türkiye bununla yaşayabilirdi. Zaten bunu önlemek de çok zordu. Çünkü Türkiye gibi dışarda çok sayıda işçisi olan bir ülkenin, bireylerin döviz taşımasını engellemesi için gerekli polisiye tedbirleri alması zordur. Fakat '89 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla daha kritik bir adım attı Türkiye. Resmi adı 32. sayılı karar olan yani Türk parasını koruma kanununun uygulamasına ilişkin bir kararla, bireylerin dışında tüm tüzel kişiler, bankalar, firmalar ve kamu kuruluşları da sermaye hareketleri bakımından serbet bırakıldılar, adım adım. Bireylerin de serbestisi arttı, bireylerin döviz taşıma, döviz hesapları açma serbestisinin dışında, dövizle serbestçe yurtdışına aktarma imkânı verildi ve sınırlar kalktı. Şu anda hiçbir sınır yok. En azından teorik sınır yok. Böylece tüm Türkiye, tüm ilgili ajanlar döviz, yerli para ve yerli paranın farklı plasman alanları arasında bir spekülâtif ortama girdiler. Giderek tüm süreç, Türkiye bakımından işledi.

Yaptığım hesaplara göre, '89 ile '93 arasında demin söylediğim türden, en kârlı, ama güvenceli plasman aracına yatırım yapan yabancı spekülâtörün yıllar itibarıyla elde ettiği getiri bazı tarihlerde dolar üzerinden yüzde 40'ı aşan faiz getiriyor. Yani kurun düşük kaldığı '89 yılında böyledir. '93 yılında da bu yüzde 20'ye yaklaşıyor. Dış dünyada doların getireceği faiz, yüzde 6, yüzde 7 civarında falandır. Bu derece yüksek bir faiz Türkiye'ye olağanüstü sıcak para getiriyor. Türkiye ticaret bakımından handikaplı oluyor ama rezervleri artıyor. Yani ticaret açığı '93 yılında rekor seviyeye geliyor ama rezervleri artıyor. Böylece tüm Türkiye borsa haline geliyor. İktisadi tartışmalar tamamen bu ortamda oluyor.

Balonun delinmesi kaçınılmazdır. Bu bir sabun

köpüğü ekonomisidir. Reel tabanı zayıftır. Yatırımları handikape eder. İhracatları handikape eder. İthalatı artırır. Bu ne demek? Dış dünya Türkiye'yi finanse ediyor demek. Yani Türk halkı yüksek seviyede tüketim yapsın diye dış dünya bize kaynak aktarıyor. Ne kadar iyi, rahat bir dünya, ama hayâl. Böyle güzel ütopya sonsuza kadar süren iktidarlar hiç seçim kaybetmezler. İngilizce bir laf vardır. Hem pastanı yiyorsun, hem de olduğu gibi kalıyor. Bunun gibi bir dünya. Bu balonun patlaması kaçınılmazdır. Bu ayrıca bir finans, kapital ve rantıye, spekülâtörler dünyası ve bu balonu patlatan da bir başka finans kapital ögesi oluyor.

İki yıl öncesine kadar, ismini bilmediğimiz, Standard and Poors diye bir yer kötü puan veriyor Türkiye'ye. Ne olmuş kötü puan verirse? Reel ekonomide bir değişme yok. Türkiye'de verim aynı, ücretler aynı. Fakat bu birdenbire balonu patlatıyor ve bu spekülâtörler dünyası sözünü ettiğimiz kur ve dövizle ilgili beklentileri birdenbire değiştiriyor. İlk beklenti dövizin pahalanaacağı beklentisi. Dövizin pahalanaacağı beklentisi, TL'den dolara ve Türkiye'den dışarıya kaynak aktarma kapısının açılması demek. MB döviz rezervleri birden bire erir. Rezervlerin erime hızı bir noktanın altına gelince kartopu gibi büyür. Buna karşı iktisat politikasını yürütenlerin geritebildiği tek çare faizleri yükseltmek olur. Faizlerin çılgınca yükseldiği bir dönemden geçiyoruz. Bu öyle bir şey ki bir yıl ya da üç ay döviz ve faizlerin zaten biraz anormal olan aralığı yeniden korumaya çalışıyor, ama çok daha yüksek bir düzeyde. Yani şu anda döviz kuru enfla-

yonun çok üstüne çıkmış faizler ise daha da çıkmış durumda. Bir gecede, bugün MB ile Bankalar arasında yapılan gecelik kredi anlaşmalarında uygulanan faiz yüzde 300'leri, 400'leri buluyor. Yani gecede yüzde 2 puan verilebiliyor ki çok istisna olarak bir günlük yapılır. Batıda da bazen yapılır. Yani bir devalüasyon kararı anında ve eşliğinde, bir günde biter o iş. Ama Türkiye aşağı yukarı bir aya yakın süreden beri bu manyakça faiz olayını pompalıyor.

Bunun sonucu bana göre büyük bir finansal çalkantının devamıdır. Türkiye bir spekülâtör dünyası içinde yaşamaktadır. Başbakan Türkiye'yi bir borsa görüyor. Kendisini de bir borsa bankerı gibi görüyor. Vatandaşa televizyondan diyor ki, paranı şuraya değil, şuraya yatır... Bundan on yıl önce hiç önem taşımayan bir meselesi olan, sadece borsa bankerleri için önem taşıyor bir boyut başbakanın. MB Başbakanının, Hazine Müsteşarının günlerini alıyor. Ekranları başında kur ve faizi izliyorlar, Tahtakale'yi izliyorlar. Bu tabii çok vahim bir şeydir. Türkiye böylece bir büyük borsaya ve bir spekülâtörler dünyasına dönüştü.

Ben şahsen kriz lafını kullanmayı sevmem. Sol çevreler her an her şeyde kriz görürler. Kriz evrensel ve kalıcıdır. Daima biraz kuşkuyla karşılamışım. Ama bugünlerde, yani son on yıl içinde kriz lafını kullanacaksak, Türkiye 78-80 arasında bir krizden geçti, şimdi de bir finansal krizden geçiyor. Bu finansal krizin bir reel krize dönüşme olasılığı çok kuvvetlidir. Dolayısıyla eğer kriz sözcüğünü kullanacaksak bu o dönemeçlerden biri gibi geliyor bana.

LÜTFEN NOT EDİNİZ!..

ÜYE AİDATLARINIZI VE BAĞIŞLARINIZI, AŞAĞIDAKİ BANKA ŞUBELERİNE YATIRABİLİR VEYA SEKRETERYAMIZI ARAYABİLİRSİNİZ.

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ (İ.F.M.C.)
Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 TAKSİM / İST.
Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55 Faks: (0212) 255 17 73

İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. Hsp. No: 46783 AKBANK Taksim Şb. Hsp. No: 7102

**KATKILARINIZLA ZENGİNLEŞECEK DAHA GÜZEL BİR
İKTİSAT DERGİSİNDE BULUŞMAK DİLEĞİYLE**

Finans Kapitalin Yükselişiyle Güç Odağı Yer Değiştirdi*

Paul Sweezy
Çeviren: Ceren Özselçuk

Bu konferansın belirlenmiş olan konusu "Türkiye ve Dünyadaki Yeni Eğilimler". Türkiye'deki yeni eğilimlerle ilgili birşeyler söylemeye çalışacağım; bunun nedeni kısmen benim bilgisizliğim, ama daha önemlisi Türkiye zaten dünyanın bir parçasıdır ve yaşadığımız dönemde bütün yeni eğilimlerin kaynağı, doğaları gereği küreseldir. Dünyanın herhangi bir bölümünde neler olduğunu anlamak istiyorsak, dünyada neler olduğunu anlamaktan başlamalıyız. Hegel'in "Gerçek bütündedir" sözü hiçbir zaman bugünkü kadar doğru ve geçerli olmamıştır.

Çokça alıntılanan 1936 yılında yazılmış bir paragrafta John Maynard Keynes şöyle diyordu: "Spekülatörler düzenli akan bir girişim ırmağının üzerindeki balonlar olarak zararlı değildirler. Ama girişimler, spekülasyon girdabının üzerindeki balonlara dönüştüğünde iş ciddileşir. Bir ülkenin sermaye gelişimi gazi-noculuk etkinliklerinin bir yan ürünü haline gelmişse, işler büyük olasılıkla sağlıklı yapılmaktadır."

Keynes büyük bir olasılıkla 1920 sonlarında, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki, dünyanın en gelişkin bu kapitalist ülkesindeki durumu ima etmekteydi. Bugün, yarım yüzyıldan fazla bir süre sonra bu pasaj, 1980'ler ve 1990'larda yalnızca ABD'de değil, tüm dünyada bütünüyle gerçekleşmiş olan kehanetin uğursuz bir yankısı gibi.

Finans kapital bir kez, ilk baştaki insanın ihtiyaçlarını karşılamak için üstlendiği reel üretim ekonomisinin alçakgönüllü yardımcısı rolünden kopunca, kaçınılmaz bir şekilde yalnız kendi genişlemesi için donatılmış spekülatif kapital haline geldi. Geçmişte hiç kimse, kapitalizmin kendisi kadar eski bir olay olan spekülatif kapitalin, değil dünyaya bir ulusal ekonomiye bile hakim olacak kadar büyüyebileceğini hayal edememişti. Ama oldu.

Bu, bugün karşı karşıya olduğumuz gerçeklik. Gelişmiş sanayi ülkelerindeki 35 milyonluk işsizlikten, üçüncü dünyada gittikçe şiddetlenen fakirlik ve yokluğa ve her yerde gözlemlenen başıboş bırakılmış ekolojik bozulmaya kadar bunun dehşet verici sonuçları belirgindir.

Burada tartışılması ve açıklanması gereken bütün bu oluşumların nasıl ortaya çıktığıdır. Sermaye birikimi her zaman kapitalist sistemin itici gücü olmuştur ve ekonomik analizin bütün belli başlı okulları tarafından da -klasik, Marxgil ve neoklasik- böyle ele alınmıştır. Sermaye birikimini, meydana geldiği ülkelerin servetine, gelirine ve yaşam düzeylerine katkı yaptığı genellikle doğru olarak kabul edilmiştir. Tabii bu birikim sürecinin her zaman, yapısal olarak meyili olduğu dönemsel şoklar ve çöküşler, nüfusun çeşitli bölümlerine eşitsiz dağıtılan yararlar, vb. gibi bir diğer tarafı da oldu. Ama bütüne bakıldığında, olumlu tarafları olumsuz taraflarından çok daha fazla olan gerekli bir süreç olarak görüldü ve hâlâ da öyle görülüyor.

Benim şu anki amacım, sermaye birikiminin yüzyıllara uzanan tarihinin gelişimini izleyerek bu birikimin işleyişine ve sonuçlarına ilişkin oluşan bu yargıyı sorgulamak değil. Tartışmak istediğim son zamanlardaki değişimler. Bunlar çoğunlukla İkinci Dünya Savaşı'ndan beri oluşuyorlar ve sermaye birikiminin şeklini o kadar değiştirdiler ki, sermaye birikimi, bütüne bakıldığında olumlu ve yumuşak huylu bir güç olmaktan çıkıp, çok yıkıcı bir hale dönüştü.

Kapitalizmin tarihi bugün bildiğimiz gibi 18. yüzyılın ikinci yarısında sanayi devrimiyle başladı. Baş aktörler rekabetçi piyasalarda işleyen küçük girişimlerdi. Tekstil endüstrilerinden başlayarak yayılan teknolojik ilerlemeler kısa zamanda kendi kendini üreten ve kendi kendine genişleyen birimi ve ekonomik büyümeyi başlattılar. İlk gerçek sosyal bilim olan klasik ekonomi politığın deneyimsel temeli de bu oluşumdur.

Endüstriyel kapitalizmin erken evrelerinde pazarlar çoğunlukla yereldi; bu olgu pazarların büyüklüğünü sınırladığı gibi, ayrıca katılımcıların rekabetçi hareketlerine de kısıtlama koyuyordu. Sonraları ulaşım ve iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte (kanallar, buharlı gemiler, demiryolları, telgraf) pazarlar olağanüstü büyüdüler ve bu, rekabetin kızgınlaşıp kişilerden bağımsızlaşmasına neden oldu. 19. yüzyılın ikinci yarısında, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme hastalıklı bir hıza erişmişti.

Bir bakış açısından bu muhteşemdi. Kapitalizm tam kendisinden bekleneni yapıyordu. Ama başka bir açıdan, sermayenin kârlılığı açısından, olaylar oldukça

* İktisat Dergisi'nin 351. sayısında (1994) yayınlanmıştır.

farklı gözüküyordu. Sorun şuydu ki, birbirini takip edencesine çeşitli sanayilerde kapitalistler bir diğerine üstün gelebilmek için kapitalistlerin ve üretimlerini en yüksek karlılık noktasının çok üzerinde arttırdılar, hat-ta pekçok durumda da hiç kâr edemediler. Gücsüz şirketler yığınlar halinde düşüp kalırken, en güçlüler bile ayakta kalabilmek için mücadele etmek zorundaydılar. Daha o günden kapitalist dünyanın lideri olmak için yarışan Amerika Birleşik Devletleri'nden bir rakam herşeyi açıklıyor. İç Savaş'ın sonunda, 1865'te toptan eşya fiyat endeksi (1910-1914=100) 185'ti. 1890'da 82'ye düştü ki, bu da 25 yılda yüzde 57'lik bir düşüşe karşılık geliyordu. Hem sermaye hem de işgücünde çok şiddetli bir daralmanın yaşandığı, endüstrideki huzursuzluk ve şiddetin yeni bir doruğa çıktığı bu dönemin ekonomi literatürü karamsarlıkla ve uğursuz sez-gilerle doludur.

Tarih işte bu koşullarda belirleyici bir dönemeci aldı. Tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde, 19. yüzyılın son yirmi yılı yoğun bir sermaye birikimi ve merkezileşme sürecine tanık oldu. Güçlü şirketler gücsüzleri yuttukları gibi, acımasız rekabeti ortadan kaldırmak ve kendi fiyatlarını ve üretim politikalarını kontrol edebil-mek amacıyla değişik şekillerde birleştiler (karteller, tröstler, holdingler, dev anonim şirketler). Yine bu döneminde, büyük bir istekle yeni pazarlar ve ucuz ham-madde kaynakları arayan merkez ülkelerin kapitalistle-ri Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın gücsüz ülkelerin-de koloni kurmak ya da bu ülkeleri tahakküm altına alabilmek için harekete geçtiler. 20. yüzyıla girildiğin-de, 19. yüzyılın küçük ölçekli, ağırlıklı olarak yerli ekonomiyeye yönelik kapitalizmi, 20. yüzyılın tekellerle kontrol edilen emperyalist sistemine dönüştü.

Bu tarihi dönüşümde finansın rolünü anlamak çok önemlidir. 19. yüzyılın son çeyreğine kadar bankalar ve para kapitali ile uğraşan, diğer menkul değerleri alıp satan kişilerin (dealer) iki ana işlevi vardı: bir yan-dan sanayi ve ticaret çarkının dönebilmesi için gerekli kısa vadeli kredileri sağlamak, öte taraftan hükümetle-rin (özellikle ordu oluşturabilmek ve savaşmak için), özel hizmetlerin ya da kamu hizmetlerinin (kanallar, demiryolları, su dağıtım tesisatları) ve büyük sigorta şirketlerinin uzun vadeli gereksinimlerini karşılamak. İç Savaş'tan sonra (1861-1865), pek çok servetin ya-pıldığı finans ve provizyon işlemlerinde, kapitalistler dikkatlerini giderek daha çok endüstriye yönelttiler ve tekelleşme sürecinin baş aktörleri oldular ve genellikle de ilerde ekonominin yönetim odakları olarak adlan-dırılacak olan çok büyük holdinglere sahip oldular ya da onları kontrol eder duruma geldiler. Bütün bunların içinde Amerika'nın en ünlü finansçısı J.P. Morgan'ın meslek yaşamı tek bir insanın durumunda çok seyrek

rastanabilecek bir paradigmatik örnektir. Ayrıca kapi-talizmin bu tarihi dönüşümünden ateş alan, hem anali-tik hem de sanatsal düzlemdeki geniş literatürden de söz etmeliyim. İç göze çarpan örnek akla geliyor: Amerika'da, Thorstein Veblen'in The Theory of Busi-ness Enterprise (İşletmenin Teorisi) (1904) adlı eseri; Almanya'da, Rudolf Hilferding'in Das Finanzkapital'i (Finans Kapital) (1910) ve Rusya'da, Lenin'in Imperia-lizm'i (Emperyalizm) (1917).

Olaylara şu anki tartışmaya, yani 20. yüzyılın so-nundaki yeni eğilimler açısından baktığımızda şunu anlamamız önemli; yüzyıl önce olanlar finans kapitalin esas zaferi için sahneyi hazırladı, ama bu sonuca ulaş-ması için yetersiz kaldı. 20. yüzyılın ilk yarısında ser-maye birikim süreci endüstri devriminin başından beri olduğu gibi sanayi kapitali üzerinde yoğunlaşmaya de-vam etti. Finansçılar sanayi kapitalistlerinin ortakları olarak ve çoğu kez hakim olarak ortak konumunda da-ha büyük bir rol oynadılar. Avantanın bölüşümünde ne kadar kavga ederlerse etsinler, iki grup da üretken ka-pitalin (çelik, petrol, kimya, kamu hizmetleri, kağıt, vb.) kârını en yükseğe çıkartma amacını paylaşıyorlar-dı. Tabii ki ticari bankacılar, borsa aracıları ve tahvil alıp satan gibi uzman kişilerin içinde yaşadığı bir fi-nans dünyası vardı ve bu dünyada hep cezbedici olan spekülasyon, kapitalizm tarihi boyunca, zaman zaman, çok geniş kitleleri içine çekerek, birçokları için de felaketle sonuçlanan kendine özgü bir işleyiş yapısını oluşturdu. Ama genelde bakıldığında finans hâlâ üreti-me tâbiydi.

Fırtınalı geçen tekelleşme ve merkezileşme dö-ne-mini takip eden yirminci yüzyılın ilk yıllarında serma-yeye birikim sürecinin yapısında önemli bir değişim ol-du. Daha önce belirttiğim gibi İç Savaş'tan beri düş-mekte olan toptan eşya fiyatları 19. yüzyılın ortaların-daki dönemsel yukarı dönüşle birlikte tırmanmaya baş-ladı ve 1920'lere kadar yükselme eğilimine (Birinci Dünya Savaşı'ndaki büyük fırlama ile birlikte) devam etti. Bu fiyat hareketinin sonucu, yeni ortaya çıkan oli-gopollerin, pazarlarının doyum kapasitelerine göre üretim politikalarını ayarlamayı öğrenmeleriyle birlik-te, sermaye yatırımlarında yavaşlama oldu. Tarihçiler bu dönemin, genellikle savaştan önceki onyınlın yükse-len işsizlik oranları, olağandışı uzunluktaki durgunluk-lar ve çok kısa canlanmalarla oldukça durağan geçtiği-ni kaydederdiler.

Geçmişe bakıldığında şu çok açık gözüküyor ki, 20. yüzyılın başlangıcı aynı zamanda 1930'ları da ta-nımlayan uzun durgunluk döneminin başlangıcıydı. Daha çabuk ortaya çıkmasını Birinci Dünya Savaşı en-geledi. daha sonra savaşın tesiriyle gelen aşırı ekono-

mik genişleme bir dizi özel etkenle sürdürülebildi; en dikkate değer olanı otomobil devriminin, beraberinde getirdiği ikincil etkileriyle birlikte, ilk büyük dalgasıydı.

Ama köklü bunalımın dinamikleri 19. yüzyıl dönüşümü sırasında kapitalist ekonomiyi aşlamıştı ve sistemin işleyişinde egemen etken olarak yüzeye çıkmaları sadece an meselesiydi. En sonunda 1929 finansal çöküşü. 1930'ların Büyük Buhranı'na geçit verme- siyle de ortaya çıktı.

Büyük Buhran, kapitalizm tarihinde yeni bir ol- guydu. Hiç büyüme yaşanmayan bütün bir on yılda sermaye birikimi durmuştu. 1933'te Amerika Birleşik Devletleri'nde, ki artık lider kapitalist ülke durumun- daydı, işsizlik çalışan gücün yüzde 25'ini bulmuştu. Pekçok ekonominin tam istihdamı getireceğini bekle- diklerin dönemsel canlanma 1937'de hâlâ yüzde 14'lük bir işsizlik oranıyla durdu. Bunu bunalımın içinde bir de gerileme izledi. 1938'de işsizlik yüzde 19'u vurdu; bu on yılın sadece ekonomiyi değil tüm toplumu çok derin bir krizin içinde bırakarak sona ereceği belli ol- muştu. Roosevelt'in gecikmiş reformları getiren ve acil yardım programlarıyla milyonları açlıktan ölmekten kurtaran New Deal'ı desteğini kaybediyordu ve ABD tarihinde ilk kez kapitalizmin geleceği ciddi biçimde sorgulanmaya başladı. Bu dönemin kapanmasına tabii ki İkinci Dünya Savaşı neden oldu. John Kenneth Galbraith'in çok yerde dile getirdiği gibi, Büyük Buhran hiç sona ermedi, sadece savaş ekonomisi içinde kayboldu. 1939-1944 arasındaki beş yıl içinde Gayri Safi Milli Hasıla yüzde 75 kadar arttı ve işsizlik fiilen yok oldu. Ama bu kapitalizmin iç mantığının bir par- çası değildi. O mantık Büyük Buhran sırasında en saf haliyle sergilenmişti: Olgunlaşmış kapitalist sistem için doğal koşul durgunluktur. Eğer gelişmiş kapitalist ülkelerin içinde bulunduğu durum bu değilse, o zaman açıklama dıştan kaynaklanan, ekonomi dışı etkenlerde aranmalıdır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra, yani 1940'ların ortasından 1970'lere değin bu et- kenler bolca mevcuttu: Savaş hasarlarının onarımı, sa- vaş zamanında sivil üretimin kullanımındaki kaynakla- rın kaydırılmasıyla ortaya çıkan yoklukların giderilme- si, elektronik ve jet uçakları gibi askeri amaçlarla ge- liştirilen teknolojilerden yararlanılması ve hepsinden önemlisi sıcak ve soğuk yeni savaşlar. İki on yıl boyun- ca, 1950'lerde ve 1960'larda sermaye birikimi için koşullar son derece elverişliydi. Kapitalizm gençliği- nin en iyi yıllarını anımsatan yeni bir altın çağa gir- mişti. Ama bu çok uzun süremezdi, sürmedi. Kendini teşvik eden talebi yok etmek birikimin doğasıdır. Ve yeni bir canlandırıcı ortaya çıkmadıkça sermaye bi-

rikimi yavaşlar ve durgunluk eğilimi egemen olur. İşte 1960'ların sonlarına doğru olmaya başlayan da buydu ve İkinci Dünya Savaşı'ndan beri en ciddi gerileme olan 1974-1975'te en son noktaya erişti.

Burada hikayeyi keserek itiraf etmeliyim ki, gir- mek üzere olduğumuz arazi tam bir bilinmeyen değilse de, geniş bir bölümü henüz keşfedilmemiş ve yetersiz bir biçimde haritalandırılmış bir bölgedir. Ayrıca ekle- meliyim ki, ben de kaşif rolünü oynamak için ne özel- likle eğitildim ne de yeterince deneyimliyim. Buna rağmen konu o kadar önemli ki, ilgi ve tartışma uyan- dirabilecek herşey faydalı olabilir.

Sözünü ettiğim, aşağı yukarı son yirmi yıldır dün- ya ekonomisinin ve onun hemen bütün ulusal birimle- rinin tepesinde oturan, önceki durumuna göreceli ola- rak bağımsızlaşmış bir finans üstyapısıdır. Bazıları de- netlenen ve yapılanmış, bazıları ise enforma ve denet- lenmeyen pazarlardan oluşan bir ağ örgüsü ile hepsi birbirine bağlanmış bankalardan -merkezi, bölgesel ve yerel- ve şaşırtıcı çeşitlilikte finansal araçlar ve hiz- metlerle uğraşan yatırım danışmanlarından oluşan bir yapı. Böyle bir oluşum çok yönlüdür ve büyüklüğünü ölçmek için kullanılabilecek kavramsal (conceptual) bir birim yoktur. Ama çok büyük olduğu ve büyüdüğü, sadece sezgisel olarak aşikâr değil. Oluşumun ölçüle- bilen önemli yönlerinde de bu gerçek istatistiklere açıkça yansımakta.

Bu finansal üstyapının son iki on yılın buluşu ol- duğunu söyledim. Bu demektir ki, ortaya çıkışı 1970'lerdeki durgunluğun dönüşüyle eşzamanlı. Ama bu şimdiye kadar yaşanan deneyimlere tam karşıt değil mi? Geleneksel olarak finansal genişleme reel ekono- mideki zenginlikle elele gitmişti. Bunun artık doğru olmaması, 20. yüzyılın sonlarında durumun bunun ne- redeyse tam tersi olması gerçekten mümkün mü? Bir başka deyişle, bugün artık finansal büyümenin sağlıklı bir ekonomi yerine durgun bir ekonomiyle beslendiği gerçek mi?

Bu sorunun cevabı sanıyorum ki evet. Bu müm- kün ve gerçekleşmekte olan da bu. Ve eklemeliyim ki, finansla reel ekonomi arasındaki tersine çevrilen bu ilişkinin, konferansın da konusu olan dünyadaki yeni eğilimleri anlamamızda anahtar olduğuna inanıyorum.

İnsanların yaşaması ve çoğalması için mallar ve hizmetler üreten reel ekonomi küçücük bir oligopol azınlığa ait. Bu reel ekonomi, bu azınlığın tüketebile- ceğinden ve istediğinden çok daha fazla kâr getirecek bir şekilde yapılanmış. Her kapitalist gibi bu azınlık kârlarının büyük kısmıyla yatırım yapmak istiyor. Ama bu büyük kârları getiren aynı yapı, esas nüfusun gelirlerine katı sınırlamalar koyuyor. Bu insanlar ken- dilerine sunulmuş ve mevcut rayiçte oligopol kârı geti-

recek şekilde hesaplanmış olan fiyatlardaki üretileni ancak zar zor alabiliyor. Bu yüzden kitle tüketimine giren malları üretmek için kapasiteyi artırarak kâr elde etmek mümkün değil. Bunu yapmak gereğinden fazla kapasiteye yatırım yapmak demektir ki, bu bariz bir kapitalist mantıksızlıktır. O zaman oligopoller kârlarıyla ne yapacaklar?

Geçmişe bakıldığında cevap apaçık gözüküyor: Onlar gerçek üretken varlıklar yerine, finansal varlıklara yatırım yapmalılar. Ve sanıyorum ki, ekonominin 1970'lerde bir kez daha durgunluğa girmesiyle birlikte artan ölçekte yapmaya başladıkları şey de tam bu oldu. Arz tarafından da durum değişim için hazırды. "Çoğunlukla geleneksel türde olan finansal etkinlik. 1950'lerde ve 1960'larda savaş sonrası ekonomik patlamayla canlanmış ve durgunluğun geri dönüşüyle inişe geçmişti. Bu yüzden finansçılar yeni işler arıyorlardı. Reel ekonomiden kaçan sermaye finans sektöründe mutlulukla karşılandı. Böylece gelecek 20 yıl içinde finans kapitalin zaferiyle sonuçlanacak olan süreç başlamış oldu. Bu konuşmaya hazırlanmaya başladığımda, kapsamak istediklerime ilişkin çok muazzam düşüncelerim vardı, önce ana tema ifade edilecekti; Finans kapitalin egemen konuma yükselişi; sonra bu sürecin başlangıç ve gelişiminin hem tarihsel hem de çözümlemeli bir taslağı çizilecekti, son ve en önemli olarak, dünyada şu sırada olup bitenleri kavrayabilmek için düşünceler geliştirecek ve gelecekte neler beklememiz gerektiği belirtilecekti. Hatta aramızda olayların gelişiminden memnun olmayanlarca neler yapılabileceğine ve yapılması gerektiğine ilişkin bir şeyler söylemeye bile zaman bulabileceğimi düşünmüştüm.

Yazık ki bu bir yanılsamaymış. Kısa sürede anladım ki, tek bir kısa konuşmada böylesine kapsamlı bir gündemi ele almak kaçınılmaz olarak bir yüzeysellikle sonuçlanacaktı. Böylece konuşmayı kısaltıp olayın tarihsel yönünde yoğunlaştım. Ama ortaya çıkan sonuçlarla ilgili en azından birkaç not düşmeden de bitirmek istemiyorum.

(1) Finans kapitalin yükselişiyle birlikte ekonomik ve politik gücün odağı yer değiştirdi. Uzun zamandır, özellikle radikaller arasında, kapitalist toplumun güç merkezinin sayıları birkaç yüz olan çokuluslu şirketin yönetim kurulları olduğu kabul ediliyordu. Kaynakların dağılımında ve diğer önemli meselelerde bu şirketin rolü şüphe götürmese de, sanıyorum üzerinde durulması gereken bir nokta daha var. Finans kapital küresel bir ağ örgüsüyle birbirine bağlanmış finans piyasalarında faaliyetleyken, yönetim kurulları da giderek artan derecede bu finans kapital tarafından baskı altına alınıyor ve yönetiliyor. Başka bir deyişle gerçek güç artık şirketlerin yönetim kurullarından çok finansal piyasaların elinde. Bir dipnot: Dev anonim şirketler de

bu piyasalardaki baş oyuncuların ve finans piyasalarının bu şekilde önem kazanmalarına yardım ediyorlar. Öyle gözüküyor ki, Adam Smith'in görünmeyen eli yeni bir biçimde ve daha güçlenmiş olarak yeniden sahneye çıkıyor.

(2) Şirketlerin genel yöneticileri için geçerli olan, politik gücü ellerinde tutanlar için de geçerli. Onlar da gittikçe daha fazla finans piyasalarındaki becerileri bağlamında denetleniyorlar. Bu, uluslararası topluluğun ekonomik olarak güçsüz üyelerini IMF ve Dünya Bankası'nın doğrudan etkisinde olan konumlarında oldukça belirgin. Ama bu denetim. Amerika Birleşik Devletleri'ni de içine alan daha güçlü üyelerin komanda da daha az geçerli değil. Mali politikadan sağlık reformuna kadar, Clinton hükümetinin giriştiği her şey finans piyasalarının onayından geçmek zorunda. Sadece birkaç hafta önce New York Times baş muhabirlerinden biri tarafından yazılmış "Borsa Diplomasisi" başlıklı uzun bir hikaye yayımlandı, alt başlık ise "Clinton'ın Dış Politikası Her Bir Hamlenin Küresel Ticareti Nasıl Etkileyeceğini de Hesaba Katıyor" idi. Güçlülerle güçsüzler arasındaki ara güçlere gelince, 1980'lerin başındaki Fransa deneyimine işaret etmek yeterli olacak. Fransızlar etkileyici bir çoğunlukla sosyalist bir hükümet seçtiler. Yeni hükümet seçmenlerine cevap olarak bir dizi ılımlı sosyal reform ve genişletici mali politikalar uygulamaya başladı. Sonuç çok geçmeden ortaya çıktı: Ciddi bir ödemeler dengesi krizini takip eden telaşlı bir geri çekiliş. Bugünkü şekliyle yapılanmış dünyada demokrasi ve finans kapitalden hangisinin daha güçlü olduğu konusunda bir şüphe yok.

(3) Peki ne yapmalı? Eğer çözümlemelerim doğruysa, ne var olan kurallar altında işleyen küresel ekonomi, ne de bu kurallara bağlı kalmakla sınırlanmış olan hükümetler dünyadaki insanların büyük çoğunluğunun ihtiyaç duyduğu, tatminkâr iş olanakları, güvenlik, geçim gibi şeyleri onlara veremezler. Çok net gözüküyor ki, bu yapıya karşı gelmekten başka bir seçimleri yok. En sonunda da bunu yapacaklarından eminim. İnsanoğlu uzun zamandır acı çekiyor, ama bir başıboşluğa ve karmaşaya doğru kayıyor gibi gözükken bu duruma sonsuza kadar katlanmayacağına benzer. Bu arada, devamı gelecek gibi gözükken umutlandırıcı olaylar da orada burada ortaya çıkıyor. Ben özellikle finansal ortodoksluğun yeni cesur dünyasını büyük bir hevesle kucaklayan Meksika'nın en fakir bölgelerinde ki, fikir köylülerinin ayaklanmasından çok etkilendim. Chiapaslar iktidarı ele geçirmek için hazırlanmıyorlar ve bundan çok uzaklar. Ama tüm toplumu temelden sarsmayı başardılar ve Meksika bir daha asla 1 Ocak 1994 öncesi gibi olmayabilir. Buna benzer şeyler başka yerlerde de olacağına benziyor. Umudum bu.

"OKUNUR"

ESKİ SAYILARI DA OKUNUR

is a **SAN** **11**

Kadın Hakları, Avrupa Topluluğu ve Türkiye
Değişen Dünya ve Yeni Sağ
Üçüncü Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi
Keynes
Sanayileşme Stratejisi
Krizden Çıkış İçin Son Hamle Özelleştirme
Solun Yeni Ekonomi Politikaları
Ekonominin Gerçekleri (94'ten 95'e)
Gümrük Birliği mi, İslam Ortak Pazarı mı?
Sosyal Güvenlik Sistemi: Sorunlar ve Çözümleri
Küreselleşme Ulus Devlet ve Kimlik
Eğitim Politikaları
İktisat Teorisinde Son Gelişmeler
Kapitalizm ve Azgelişmişlik: Kalkınma İktisadiyatı mı?
Türkiye'de Sermaye Devlet Siyaseti ve İktisatçıların
Dikalar ve Mesellere
Lusl as is e De is e ve
niversiteler e t at
v alı ma aş
inan , A , KK pael I gündel vüpa , ugeer akha
S 379 a Y nflasyon, şitsizler ve ellerş a3 unDer 14D g varig
3 0 sal So a'nin Din gr iktisat rana B çiy alim er U3
381 üreselle en Sermayenin ayasası:
4 0 Ken im y y es 3
elstrite an s j sm 3 ai 4d
Kri ş il in S tuzlesş na t rH 3 angO Cıkae
3 34 kan l e y3 5 in Y Sut ilk oare mu
azası 3 9 G e Be 35 e 5 ki n ri 9 EK
MS Benlik ş y ur m ar e e ikmıl ul ik o rım u e 3
mot ş ep 3 1 afta ter zlık y 3 um uukiki ? n ilk se r Er in u S
iy y an 8 un ş e n d 6 3 ven av ok S sl
l G a a o ek si 3 e Rs 3 msr ec

Herkes enerji

İpragaz EkoEnerji Sistemi ile:

Herkes,

İster konut, ister sanayi işletmesi...

Isınmadan pişirmeye, sıcak sudan proses ihtiyaçlarınıza
kadar, İpragaz EkoEnerji Sistemi herkes için...

güvenli ve konforlu,

Üretimden montaja kadar, İpragaz'ın deneyimli
ve uzman personelinin kontrolünde,
güvenli ve konforlu bir enerji...

ekonomik,

Kullanım yerine bağlı olarak, İpragaz EkoEnerji
Sistemi, alternatif yakıtlardan çok daha ekonomik...

çevreyle dost,

İpragaz EkoEnerji Sistemi, kükürt içermeyen
LPG sayesinde çevreyle dost...

kesintisiz enerji...

İpragaz'ın 20 dolum tesisi ve 200 tankeriyle
kesintisiz enerji...

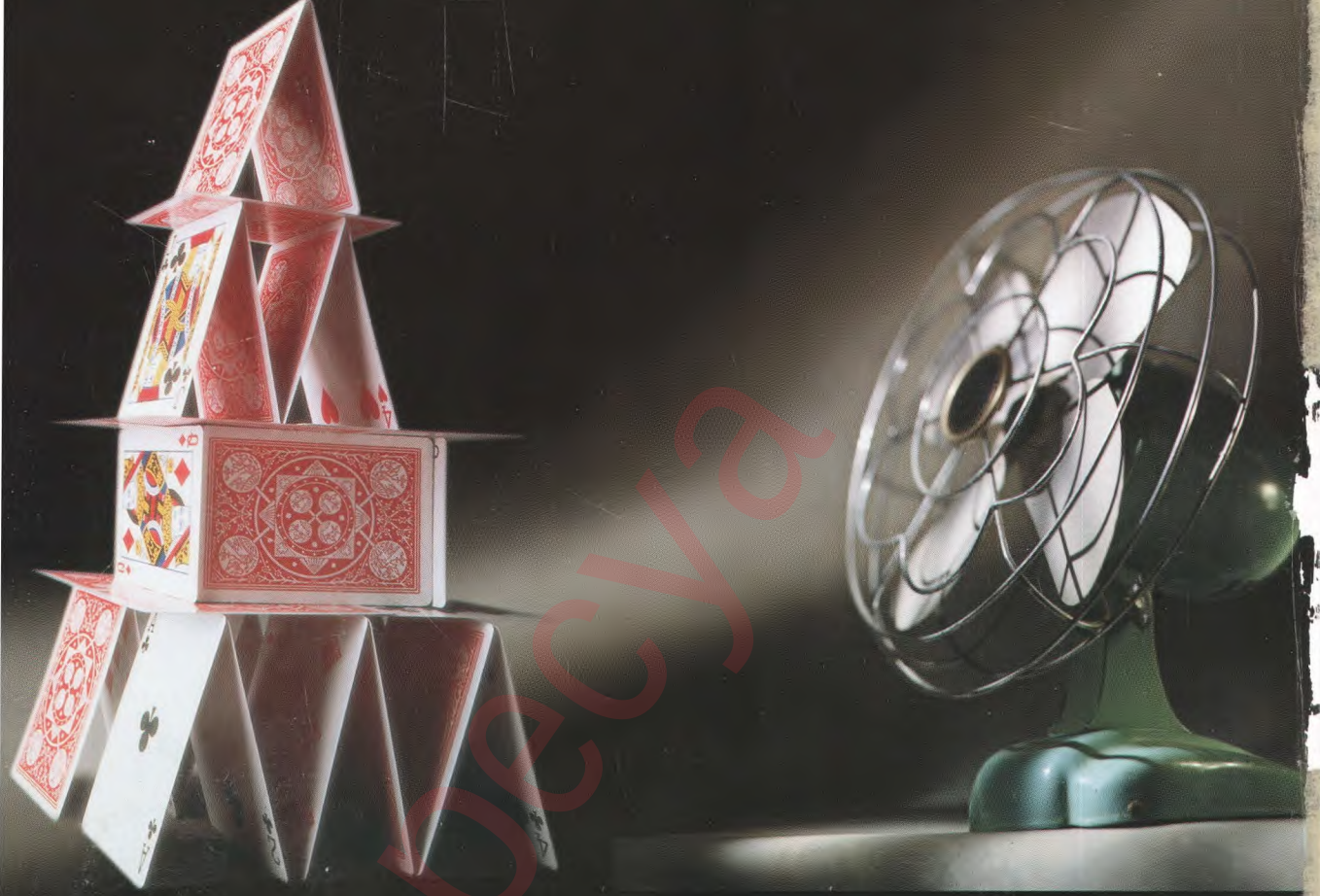

iPRAGAZ

LPG uzmanı

iPRAGA
EKOENERJİ

Yatırımınızı sağlam temellere dayandırın.

Yatırımlarınız, tıpkı yapılar gibidir.
Temeli ne kadar sağlam ise, o kadar büyür.

Yatırımlarından yüksek ve güvenli verim almak isteyenler,
bilinçli portföy yönetimleri ile sonuca ulaşabilirler.

İSTANBUL
MENKUL KIYMETLER
BORSASI

<http://www.imkb.gov.tr>